
3 1761 07290793 4

BRIEVEN OVER DEN ISLĀM

UIT DE

BINNENLANDEN VAN JAVA

DOOR

C. POENSEN,

MET EEN VOORREDE VAN Prof. P. J. VETH.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1886.

VOORREDE.

De Heer C. Poensen, sedert vele jaren als zendeling op Java werkzaam, en als ethnoloog en taalkundige gunstig bekend door onderscheiden opstellen in de Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, schreef in 1883, onder den titel »Brieven van een desaman", en zonder vermelding van zijn naam, in het Soerabajasche Handelsblad eene reeks van brieven, met het doel om het groote publiek omtrent den Islām in het algemeen en de wijze waarop zijne voorschriften in de binnenlanden van Java worden opgevolgd, in te lichten, in een tijd waarin de gebeurtenissen van den dag zeer bepaald de strekking hebben, de belangstelling der beschaafde natiën in alles wat de Mohammedaansche wereld betreft te verhoogen.

De heer Poensen schreef zijne brieven niet voor geleerden, maar hoopte dat zij die van den Islām geene bepaalde studie hebben gemaakt, er wel iets tot leering of verheldering van inzicht en voorstelling in zouden vinden. Dat hij dit doel heeft bereikt, blijkt uit de bijzondere belangstelling waarmede deze brieven in Indië ontvangen zijn, en die ook den schrijver op het denkbeeld heeft gebracht ze in Nederland te doen herdrukken en bij elkander in een afzonderlijk bundeltje uit te geven, in de, zoo ik vertrouw, zeer gegronde hoop, dat zij daardoor een meer uitgebreiden kring van lezers zullen vinden.

Dat, zooals de heer Poensen zelf te kennen geeft in zijn inleidend woord, 't welk door deze voorrede overbodig wordt gemaakt, deskundigen

hier niet veel nieuws zullen vinden, moet zonder voorbehoud worden toegegeven. Dit geldt echter niet van hen, die alleen met de oudere literatuur over den Islām bekend zijn. Waren de hoofdzaken van hetgeen Korān en Sonnah, vooral op religieus gebied, leeren en voorschrijven, sedert lang algemeen bekend, de geest van den Islām, de invloed dien hij op zijne belijders oefent, de wijzigingen die hij wederkeerig in de verschillende gewesten waarin hij werd verkondigd en aangenomen, door het karakter, de denkwijze en de overleveringen der bevolkingen ondergaan heeft, hebben in vroegere eeuwen slechts weinig aandacht getrokken. Inzonderheid is dit het geval met betrekking tot Nederlandsch-Indië. Eerst in de laatste veertig jaren is, vooral ten gevolge van het onderwijs in de godsdienstige wetten en gebruiken der bevolking voor de aanstaande ambtenaren in Ned.-Indie door de Regeering voorgeschreven, langzamerhand eenig licht over het gemoedsleven der inlanders opgegaan. Maar in hetgeen over den Islām in Nederlandsch-Indië geschreven werd, kon men nog langen tijd twee strijdige stroomingen opmerken. De een, uitgaande van de juiste meening, dat de Javanen, Maleiers, Boegineezen enz. werkelijk den Islām beleden, meende uit de bronnen van den Islām zelven, den Korān, de Sonnah en de Arabische rechtsboeken, te kunnen afleiden, hoe die volken op religieus gebied dachten en naar welke instellingen zij geregeerd werden of behoorden te worden. De ander, uitgaande van de niet minder juiste opmerking, dat de godsdienstige praktijken dier bevolkingen veel onkunde en onverschilligheid omtrent den zuiveren inhoud van den Islām aan den dag legden, ja niet zelden geheel daarmede in strijd waren, meende dat in de bewoners van den Indischen Archipel geene ware Mohammedanen konden erkend worden: dat de Islām bij hen slechts in naam bestond, maar het wezen geheel ontbrak. Eerst zeer langzaam is men tot de erkenning gekomen, dat ook hier de waarheid in het midden ligt, en dat de Javanen, Maleiers enz. wel degelijk Mohammedanen zijn, maar dat zij het zijn op hunne eigene wijze, met veel miskenning en wanbegrip en bijgeloof, zooals trouwens ook vaak onder de belijders van het Evangelie wordt aangetroffen, zonder dat men hun daarom den naam van Christenen zou mogen ontzeggen.

De brieven van den Heer Poensen, die zoo lang onder de Javanen

verkeerd heeft, en werkelijk eenigermate »een desaman" geworden is, zooals hij zich in de oorspronkelijke uitgave genoemd heeft, onderscheiden zich van veel wat over den Islām op Java geschreven is, door het innemen van het juiste standpunt. Hij beschrijft ons den Islām niet zoozeer zooals hij door den Profeet der Arabieren geconcipieerd, door zijne eerste opvolgers ontwikkeld, en in de gezaghebbende bronnen uiteengezet is, maar zooals hij door de Javanen gevoeld en betracht wordt. Toch hebben juist in dit opzicht deze brieven mij eenige teleurstelling opgeleverd. De schrijver, zich wendende tot een publiek waarbij hij zelfs geene algemeene kennis van den Islām mocht vooronderstellen, heeft niet kunnen vermijden betrekkelijk veel ruimte te wijden aan hetgeen aan den Islām in alle landen waar hij beleden wordt gemeen, en daarom ook vrij algemeen bekend is, en zich daarentegen zeer moeten beperken in het mededeelen van bijzonderheden die de praktijk van dien godsdienst op Java onderscheiden, en waaromtrent wij veeltijds nog zeer gebrekkig zijn ingelicht. Ik vlei mij daarom met de hoop, dat een vervolg dezer brieven, waarop ons aan het slot het uitzicht wordt geopend, zich meer met het onderscheidende van den Islām op Java, en minder met den Islām in het algemeen zal bezig houden, en dat de heer Poensen daarvoor minder uit de schriften van Keyzer, Niemann, van den Berg, Dozy, Snouck Hurgronje, Renan, Hauri en den schrijver dezer Voorrede zal putten, maar des te meer uit hetgeen hij met eigen oogen gezien en met eigen ooren gehoord heeft. Maar, hoe het zij, ik houd mij overtuigd dat deze brieven eene geschikte lektuur zullen vormen, voor allen die zonder genot eener wetenschappelijke opleiding naar Java gaan, en voor de vrienden der zending in Nederland, die er belang in stellen den godsdienstigen toestand te leeren kennen van het volk waaronder de heer Poensen arbeidt.

Velen zullen misschien van oordeel zijn, dat eene meer systematische orde in de behandeling der verschillende onderwerpen de voorkeur zou verdiend hebben. Poensen zelf zegt daaromtrent: »De oorspronkelijke uitgave bepaalde voor een groot deel vorm, inhoud en volgorde der verschillende punten, hetgeen men bij de beoordeeling dezer brieven wel in gedachten zal willen houden." Inderdaad zijn deze brieven te beschouwen als eene reeks van kleine monographiën over onder-

werpen den Islām betreffende, waarover de schrijver zijne gedachten mededeelde, naarmate de gebeurtenissen van den dag of hetgeen hij in zijne omgeving waarnam, daartoe aanleiding gaven. Hieraan is het ook toe te schrijven, dat vele zaken die voor de kennis van den Islām, ook zooals hij zich op Java vertoont, van het grootste gewicht zijn, b. v. de besnijdenis (op bl. 116 ten onrechte bepaald *moslemsch* genoemd, daar zij van oudsher algemeen polynesisch was), de verhouding der geloovigen tot ongeloovige overheerschers, de heilige krijg enz., òf in het geheel niet behandeld zijn, òf slechts ter loops worden aangeroerd. Maar ook hierbij moeten wij ons herinneren dat de schrijver ons de hoop geeft op een vervolg, dat zeker veel van het ontbrekende zal aanvullen.

Mij rest thans nog rekenschap te geven van hetgeen aanleiding heeft gegeven, dat de uitgave van dit werkje door mij bezorgd is, en van de wijze waarop ik mij van die taak heb gekweten.

De heer Poensen wendde zich aanvankelijk met het verzoek om eene afzonderlijke uitgave dezer brieven hier te lande te bevorderen, tot den heer Mr. W. B. Bergsma, oud-chef der afdeeling »Statistiek" ter Algemeene Secretarie te Batavia, thans wonende te Apeldoorn. De heer Bergsma, om inhoud en strekking groot belang stellende in het werk van zijn vriend, vroeg daarover in de eerste plaats het oordeel van Prof. G. A. Wilken, die verklaarde den inhoud, ofschoon hij wel eenige bedenkingen had, zeer geschikt te achten om het doel te bereiken dat de schrijver er zich mede had voorgesteld. De heer Bergsma wendde zich daarop tot de firma E. J. Brill, met de vraag of zij de uitgave wilde op zich nemen. Die vraag werd bevestigend beantwoord, maar met de uitdrukking van den wensch dat het werkje door eene voorrede van mijne hand bij het Nederlandsch publiek zou worden ingeleid. De heer Bergsma vereenigde zich met dien wensch, en was tevens van oordeel dat, indien ik deze taak aanvaardde, de voorrede van den schrijver zelven zou kunnen vervallen, omdat het weinige wat hij daarin over de strekking van zijn werk en het doel der afzonderlijke uitgave had medegedeeld, gemakkelijk eene plaats in mijne voorrede zou kunnen vinden.

Toen het verzoek om die voorrede te schrijven tot mij kwam, stond ik op het punt naar Arnhem te verhuizen, in verband met het mij wegens volbrachten zeventigjarigen leeftijd, verleende eervol ontslag

als Hoogleeraar aan de Leidsche Universiteit. Ik moest mij op het oogenblik met eene zeer oppervlakkige inzage van het Handschrift vergenoegen, en kon dus geen dadelijk antwoord geven, en daar mijne verhuizing met onverwachte moeielijkheden gepaard ging, weldra gevolgd door angstige zorg over de gezondheid van mijn in Afrika reizenden zoon: daar mijne gezondheid ernstig werd aangetast en het noodlottig bericht van mijns zoons overlijden mij geruimen tijd tot allen arbeid ongeschikt maakte, gingen er maanden voorbij, waarin ik in het geheel aan deze brieven niet dacht. Eerst door een schrijven van den heer Bergsma van 12 October 1885 werd er op nieuw mijn aandacht bij bepaald. Ik besloot nu met ijver aan het werk te gaan, en om het tijdverzuim zooveel mogelijk in te halen en tevens een dieperen blik in het werk te slaan, ook de correctie der drukproeven op mij te nemen. Ik maakte daarbij, maar op zeer beperkte schaal, gebruik van de vrijheid door den schrijver aan den heer Bergsma, en door dezen aan mij verleend, om, waar het mij noodig scheen, veranderingen en verbeteringen aan te brengen. Het is daarbij mijn streven geweest, in alles wat het religieuse gebied raakt, met name in de beschouwingen over de waarde van den Islām, èn op zich zelven, èn in vergelijking met de Evangelieleer, de meening van den schrijver volkomen intact te laten, ten hoogste hier of daar door een enkel woord te verduidelijken. Veel zou, ware het uit mijne pen gevloeid, eene andere gedaante hebben aangenomen; zooals het hier is gegeven, drukt het zuiver de meening van den schrijver uit en blijft deze alleen daarvoor verantwoordelijk.

Verreweg de meeste mijner veranderingen betreffen alleen den stijl, die mij zelfs voor een briefstijl wat al te *décousu* scheen, maar vooral wat meerdere netheid scheen te vorderen, nu deze afzonderlijk, slechts naar luim of gelegenheid, voor een dagblad geschreven stukken tot een bundel werden vereenigd. Zeer moeielijk was het te bepalen hoever ik daarin gaan mocht, en men zal mij wellicht hier en daar op eenige inconsequentie betrappen. Dat geldt vooral ook van de interpunctie, van het gebruik van hoofdletters, van het cursiveeren van sommige woorden en dergelijke, zaken waarin de schrijver deels zelf zich niet altijd gelijk is gebleven, deels gewoonten volgt die met de mijne geheel in strijd zijn.

Het moeielijkste punt leverde de transscriptie der vele in deze brieven voorkomende Javaansche en Arabische woorden op. Om de groote bezwaren die deze bij de correctie te weeg brengt, zooveel mogelijk te vermijden, had ik besloten daarin niets te veranderen, en die dus geheel voor rekening van den schrijver te laten. Ik vind de aanduiding der Javaansche pĕpĕt door *ĕ* verre verkieselijk boven de door den schrijver gevolgde door *ē*, omdat deze laatste aan een langen vokaal doet denken, en ik zou de lange *a* van het Javaansch, die in de uitspraak het midden houdt tusschen *a* en *o*, gaarne altijd door *å* hebben uitgedrukt gezien, wat door den schrijver slechts hier en daar is gedaan. Dit is echter van minder belang, maar erger is het dat de schrijver de Arabische woorden op zoo verschillende wijze transscribeert, nu eens zooveel mogelijk de echt Arabische uitspraak uitdrukkende, dan zich houdende aan de verbasterde vormen, die ze in den mond der Javanen hebben aangenomen. In weêrwil van mijn besluit om aan die transscriptie niets te veranderen, heb ik mij toch op enkele plaatsen duidelijkshalve tot eene kleine verandering of een korte verklaring genoodzaakt gezien. Zoo leest men thans op blz. 21 »*Adjēllak* Allah!" waarvoor in de oorspronkelijke uitgave, of althans in het mij ter hand gestelde manuscript, »*Ajēllak* Allah!" stond. Ik vooronderstel dat de wijze waarop de schrijver die formule hoorde uitspreken, als oorzaak dier transscriptie is te beschouwen, maar zeker is het dat de Arabische wortel *djalla* daarin niet te herkennen is. De formule luidt in het Arabisch أَجَلَّكَ الله, en het is ook zeer de vraag of de vertaling die de schrijver er van gaf: »dat God uw geluk vermeerdere!" zelfs wel bij benadering juist is. Indien het werkwoord in optatieven zin moet worden opgevat, zooals dikwijls in zulke formules het geval is, dan zou de ware vertaling zijn: »God make u groot!" of »God verheffe u". Het is echter uit het verband duidelijk, dat de Arabische uitdrukking in beteekenis ongeveer gelijk moet staan met ons »met uw verlof," of »met uw permissie," wanneer men zich eene uitdrukking veroorlooft, die beneden den stand of het fatsoen is van den persoon tot wien men spreekt. Prof. de Goeje, dien ik over de verklaring dezer uitdrukking raadpleegde, houdt ze voor assertorisch en te verklaren uit eene ellipse, en vertaalt ze door: »God heeft u daarboven verheven" of »gij staat daar te hoog voor".

In den 17den brief wordt gehandeld over het gebed. Dit wordt in het Arabisch *çalāt* genoemd, met een woord van denzelfden vorm als het in brief 14 behandelde *zakat*. De heer Poensen schrijft echter, overeenkomstig de Javaansche uitspraak, *çalat*, en zou nog beter daarvoor *salat* geschreven hebben, dewijl de Arabische letter ص door de Javanen geheel als س, derhalve als een gewone *s*, wordt uitgesproken. Ware *salat* geschreven dan zou men daarin even gemakkelijk den Javaanschen vorm voor *çalāt*, als in *djakat* den Javaanschen vorm voor *zakāt* erkend hebben, en men zou zich minder verwonderd hebben te lezen: »de groote menigte *salat* nooit", dewijl men dadelijk zou begrepen hebben, dat hier *salat* op Javaansche wijze als werkwoord, dus voor *bidden*, wordt gebruikt, dan nu de vorm *çalat* is gebezigd, waarin het Arabische woord صلاة, dat altijd substantief is, nog zoo duidelijk doorschemert. Ik heb mij daarom verplicht geacht den lezer op bl. 163 door een zeer beknopte aanteekening omtrent het gebruik van dit woord in het Javaansch in te lichten.

Misschien waren dergelijke korte aanteekeningen ook nog op andere plaatsen, althans voor den Nederlandschen lezer, wenschelijk geweest. Ik had mij echter vast voorgenomen den eenvoudigen tekst niet met noten te bezwaren; maar liever, waar het volstrekt noodig scheen, eene kleine verduidelijking in den tekst zelven aan te brengen. De zoo even vermelde noot is dan ook de eenige die ik mij veroorloofd heb; blz. 167 geeft een voorbeeld van de wijze waarop ik mij in andere gevallen heb trachten te redden. Er stond daar in het HS. alleen: »Men onderscheidt de wasschingen in die van het geheele lichaam (*ghosl*), en die van het gelaat, handen en voeten (*wodhoe*)." Ik liet achter *wodhoe* volgen: »naar Javaansche uitspraak *woeloe*", omdat anders de enkele regels verder volgende Javaansche naam van het waschwater: »*banjoe woeloe*" onbegrijpelijk bleef. Zulke kleine verduidelijkingen komen ook nog op enkele andere plaatsen voor, maar ik vrees dat ik er eigenlijk te spaarzaam mede geweest ben.

De grootste wijziging die ik mij veroorloofd heb, is in brief 10, die handelt over de Arabisch-Javaansche tijdrekening. Prof. Wilken had reeds in zijn schrijven aan den heer Bergsma opgemerkt, dat de heer P. in dien brief eene onjuiste verklaring had gegeven van de toevoe-

ging van één buitengewoon schrikkel-jaar in den grooten cyclus van 2400 jaren, en ook dat hij verzuimd had aan te toonen, hoe de letternamen van de jaren der windoe, en de cijfers door die letters uitgedrukt, verkregen zijn. Daar het herstel van dien misslag en dat verzuim volstrekt buiten de religieuse elementen van den Islām staat, heb ik mij niet bezwaard gevoeld, op blz. 97 vv., deze zaken naar mijn beste weten meer juist en volledig voor te stellen.

En hiermede hoop ik genoeg gezegd te hebben om de wijze waarop ik getracht heb, dit eenvoudige boekske, zonder toevoeging van geleerden apparaat, een schrede nader tot de bereiking van zijn doel te brengen, toe te lichten en te rechtvaardigen. Vurig wensch ik dat dit moge geschied zijn ten genoege van den schrijver en van de, zoo ik hoop, talrijke lezers, voor wie van alles wat zij van Java weten kunnen, niets zoo gewichtig is als de kennis van het gemoedsleven zijner bewoners.

Arnhem, 22 April 1886. P. J. VETH.

EERSTE BRIEF.

---

5 Juni 1883.

Amice,

Gij hebt zeker, even als ik, met groote belangstelling het schrijven van Dr. C. Snouck Hurgronje in het jongste stuk der *Bijdragen t. d. T. L. en V.kunde van N. I.* 4e Volgreeks. VIe Deel, en in de *Indische Gids* van April gelezen, en gevoelt u met mij dankbaar gestemd voor het licht, dat ons door de glasheldere voorstelling des schrijvers over vele onderwerpen den Islām betreffende, opgegaan is. Hoe duidelijk stelt de schrijver ons zijne opvatting van de beteekenis der terminologische woorden *fiqh*, *madzhab*, *fakieh*, *sonnat*, *tafsier*, *ilm alhadieth*, *imām*, *zakāt*, *fardh* en andere voor, en omschrijft hij bv. *hill* als »het gebied tusschen de *miqāt*'s (waar men van elders komende den *ihrām* moet aannemen) en de *haram-grenzen* (d. i. het heilige gebied rondom Mekka)." Onder het lezen dacht ik er nog aan, hoe wij onder de *pēsantrèn*-lui bijv. ook over de *daliel* (*açl*), *hadieth*, *idjmāc* en *qijās* hebben hooren spreken, en van hen verklaringen omtrent deze »wortelen of grondslagen van den *fiqh*" ontvingen. En zie — nu blijkt het ons door Dr. S. H.'s verklaring der vier bedoelde »wortelen", dat onze pēsantrèngeleerden toch

niet zoo erg kwalijk onderwezen werden in de grondslagen van den Arabischen godsdienst. Dit geeft veel te denken! Het leert ons, dat de Islām in de pēsantrèn, en door de pēsantrèn in verband met de bedevaart, onder het volk in het algemeen meer en beter denkbeelden omtrent den Arabischen godsdienst brengt, dan menigeen vermoedt. En door de overweging van deze waarheid krijgen het verblijf van Arabieren op Java, de Bedevaart der Inlanders, en de toenemende verspreiding en kennis van den inhoud van Arabische boeken, voor ons eene hoogst belangrijke beteekenis.

Daar is een tijd geweest, dat men van het godsdienstig denken en streven der Inlandsche wereld zoo goed als niets wist. Ruw weg stelde men zich de Inlanders als »bijgeloovige Mohammadanen" voor; de O. I. Compagnie zoowel als de latere Nederlandsche Regeering gingen daarin mee, en maakten deze beschouwing tot grondslag of leidend beginsel van haar politiek, zoodat zij, aanvankelijk ongetwijfeld zich zelf daarvan niet bewust, op het krachtigst hebben meêgewerkt aan de bevestiging van den Islām op Java, dat in sommige opzichten wel eens zoo ver ging, dat, zeker niet geheel ten onrechte, van een coquetteeren met den Islām kon gesproken worden. Wel hadden de onderzoekingen, o. a. van Raffles en Crawfurd vooral, nog wat anders aangaande het godsdienstig leven en streven der Inlanders geleerd; doch dit alles was eensdeels niet voldoende om goede voorstellingen te doen vormen, en anderdeels werd de geleverde stof niet juist gewaardeerd en op de rechte wijze verwerkt en toegepast. Dat is in de laatste jaren geheel anders geworden, en — om maar iets, en niet juist het minste te noemen — Prof. Veth's

»Java" geeft ons eenig denkbeeld van het ontzaglijk vele dat er in de laatste 30, 40 jaren gewerkt is, en omtrent het godsdienstig-zedelijk leven der Javanen is aan het licht gebracht. Men hoorde nu, dat niet alleen de Islām op Java was, en, ook al niet zonder den invloed der Regeering, als zoo iets als staatsgodsdienst was vastgemaakt, waarnaar alle openbare en officieele instellingen en handelingen zich moesten schikken; maar ook, dat er tevens een zoogenaamd *Javanisme* — een term, als woordvorm misschien niet geheel juist, die moest dienen om de vermenging van *oud-javaanschen natuurdienst*, *Hindoeïsme*, *Mohammadanisme*, enz. aan te duiden — op Java bestond.

Niet een ieder heeft de waarde en beteekenis der zoo even bedoelde onderzoekingen recht kunnen vatten. Nu eens wilde men — alsof die onderzoekingen niet bestonden — van niets anders dan Mohammadanisme weten, vermengd met wat bijgeloof, zooals dat overal en in alle godsdiensten ter wereld gevonden wordt, zoodat de toestand eigenlijk niet zoo iets bijzonders was. Dan weer vergat men geheel onderscheid te maken tusschen de bewoners van Westelijk- en Oostelijk-Java; tusschen de bewoners der Pasisir en der Binnenlanden; van de Steden en van de Vlakte en het Gebergte. Anderen weer schenen nu eene neiging te openbaren, om de Javanen in den grond der zaak niet langer als Mohammadanen, maar als bedorven Hindoe's te gaan beschouwen, en vervielen alzoo in een ander uiterste.

Noch de eene noch de andere dwaling willen wij volgen. De Javanen zijn allen (op eene bijna niet noemenswaarde uitzondering na) *Mohammadanen*. Dat zegt het Gouverne-

ment; dat zegt de Inlander zelf, en dat leert ons de werkelijkheid. Daarom heeft er dan ook in de maand Ramadhān wegens de Vasten geene zitting van den Landraad onder presidium van een Europeesch-christen rechter plaats, en heeft een Panghoeloe-Landraad in dat college zitting; zijn des Vrijdags de Inlandsche Gouvernements lagere scholen meestal gesloten en des Zondags geopend; en wordt voor 's Gouvernements rekening de »Minhadj-at-talibien" uitgegeven onder den titel: Le guide des zêlés croyants. Manuel de jurisprudence musulmane selon le rite de Châfi'i. Texte arabe, publié par ordre du Gouvernement, avec traduction et annotations par L. W. C. van den Berg. Volume I. Batavia. Imprimerie du Gouvernement. 1882.

Zoo is het — de Javanen zijn Mohammadanen; en dat de pēsantrèn en bedevaart hoe langer zoo meer ware denkbeelden omtrent den geest en het wezen van den Islām onder het volk verspreiden, merkten wij boven reeds op. En hoe waar dit is, bleek nog onlangs, toen Radèn Arja Tjondra Nagara iets beweerde omtrent de »Çalāt" in verband met de »Vrijdag-godsdienstoefening", dat een man als Dr. Juynboll meende te moeten verwerpen en tegenspreken, doch waarvan nu ten slotte blijkt, dat deze laatste in eene dwaling verkeerde. 't Is zoo — deze Radèn is een man van adel en hooge positie, en munt onder zijn rang- en standgenooten door wetenschappelijke ontwikkeling en kennis uit, hetgeen bij eene beschouwing van het volk in het algemeen vooral niet vergeten mag worden. Maar dit alles doet niets aan het zoo even gezegde af. Want zie — bij zoodanigen stand der zaken beginnen wij eenigen indruk te ontvangen van de beteekenis

des Islāms in onze dagen op Java, en van hetgeen er in de wereld der pĕsantrèn-geleerden en hadji's omgaat, en den invloed dien zij op »de groote menigte" uitoefenen.

Die »groote menigte" toch wordt geheel door hen bewerkt. In onkunde, dwaling en armoede voortlevende, weet zij, vooral in de oostelijke en zuidelijke deelen des eilands, inderdaad niet veel meer van den Islām, dan dat het doen besnijden der kinderen, het vasten, en geen varkensvleesch eten, tot het Islām-zijn behooren; dat er een garēbēg-bēsar en garēbēg-moeloed en nog een paar feestdagen bestaan; dat al wat prijajï heet, als iets dat natuurlijk van zelf spreekt, Mohammadaan is; en dat alle Christenen »Kapir-londa" zijn; volgens velen volgelingen van zekeren Oenoeq, een vuil bergwezen uit oude sprookjes.

Maar al deze onwetendheid en dwaasheid zal gaandeweg, langzaam aan natuurlijk maar ongestoord, verminderen, gelijk nu reeds in zekere klassen en kringen der maatschappij kan waargenomen worden. Het gevolg van de bedoelde toestanden moet noodwendig zijn, dat de Islām hoe langer zoo vaster onder »die groote menigte" wordt, en zijne leeringen hoe langer zoo meer bekend: de bevolking zal hoe langer zoo meer en beter Mohammadaan worden.

Maar voor eene juiste waardeering is het noodig dat wij onderscheid maken tusschen het *uiterlijk* en *innerlijk* leven der bevolking. En het *innerlijk* leven der »groote menigte", waarvan al wat *prijaji* heet natuurlijk moet afgescheiden worden, is voor het heden nog bezwaarlijk als Mohammadaansch te kenmerken. Hoe wij dit bedoelen? Het Nederlandsche volk bijv. noemen wij naar uiterlijk en innerlijk

leven een Christelijk volk, hoeveel er aan het Christendom van velen mag ontbreken. Het geheele leven en denken — the public spirit — des volks is van het Christendom doortrokken, hoeveel er op het christelijk leven en denken van velen ook mag af te dingen zijn. In denzelfden zin nu kunnen wij het Javaansche volk nog geen Mohammadaansch volk noemen. Naar het *uiterlijke*, ja! is de godsdienst der »groote menigte" ongetwijfeld een heerschend en, hoe gebrekkig dan ook, alles beheerschend Mohammadanisme; doch *innerlijk* werken er nog andere en oudere krachten. Dat vooral hebben de laatste jaren ons duidelijk gemaakt. En dat *innerlijke* leven des volks kan men maar zeer gebrekkig leeren kennen als men alleen of hoofdzakelijk blijft letten op het betrachten van enkele uiterlijke vormen en ceremoniën van den Islām, met hoe groote drukte en beweging men enkele feesten bijv. mag waarnemen. Het wordt veel beter, ja alleen gekend door de nauwkeurige waarneming der meer-intieme godsdienstige gewoonten en zaken en handelingen des dagelijkschen en huiselijken levens, door gesprekken, en wat dies meer zij. Dan blijkt het, dat het volk *uiterlijk* zeer zeker *Mohammadaansch* moet genoemd worden; maar er in het binnenste der ziel nog een godsdienstig leven werkt, dat zich in allerlei bepaald niet-Mohammadaansche denkbeelden en vormen beweegt en uit; dat het nog niet Mohammadaansch denkt en leeft; dat wij hier met een Mohammadaansch volk te doen hebben, dat Mohammadaansch is en wil heeten, niet omdat het den Islām als zoodanig de voorkeur geeft en van zijnen geest doortrokken is, maar omdat het Mohammadaan moet zijn, en moeielijk iets anders zijn kan, daar alle heerschende

en regeerende krachten en machten dat feitelijk zoo verlangen, en waartegen vooral de »kleine man", om niet te zeggen ook hooger geplaatsten, zich moeielijk verzetten kunnen. In het dagelijksche leven hoort men gebeden, waarin de namen van allerlei geesten genoemd worden, maar de naam van *Allah* òf ontbreekt, òf op gelijken voet met dien van vele anderen genoemd wordt. Dan ziet men offers brengen aan den *Dan-Hjang-desa* en anderen, bij steenen, boomen, op graven, in grotten, aan rivier-oevers, en waar niet al meer? terwijl in zijn eigen Masdjid aan *Allah* nooit een enkel offer gebracht wordt. Dan verneemt men dat het volk ook zich zelf in twee klassen deelt, in de *Bongsa-poetihan* en de *Bongsa-abangan*, waarvan de eerste groep uit een betrekkelijk maar klein aantal personen bestaat, die wij wel »de vromen", de orthodoxe Mohammadanen, zouden kunnen noemen, hoeveel er op hunne orthodoxie ook zou kunnen afgedongen worden; en de andere uit de groote meerderheid, die niet mohammadaansch-godsdienstig denkt en leeft, maar zoo als men dat van de vaderen geleerd heeft, en het zeer goed buiten Allah stellen kan, behalve wanneer men voor den Mas-Panghoeloe of Mas-Naïb een huwelijk wil sluiten; want dan wordt men gedwongen de Mohammadaansche geloofsbelijdenis uit te spreken. En, och! Allah is dan ook eigenlijk maar een nieuwe, er later bijgekomen Heer, met wien men nu juist nog niet op zulk een vertrouwelijken voet leeft. Bij zoodanige gelegenheid zegt men dan luide, dat Allah de éénige is; maar thuis maakt men vrij wat hartelijker een offer voor den Dan-Hjang-desa klaar; en als in een djagongan een kjaï de oedjoeb of verklaring der aanleiding en beteekenis van het feest

uitspreekt, dan wenscht hij daarin den belanghebbenden den zegen van allerlei machten en geesten toe. Wilt gij meer bewijzen, sla dan den desa-man gade als hij ziek is; als er iemand sterft; als zijne vrouw zwanger is of bevallen is; als hij eene bijzondere onderneming wil volvoeren, bijv. een bufffel of koe van de éóne desa naar de andere wil vervoeren, een huis opzetten, of wat dies meer zij. Bespied zelfs de dieven, als zij hier of daar willen stelen, en zie hoe zij dan de hulp van onzichtbare geesten noodig hebben om ongemerkt en zelf-onzichtbaar hunne misdadige plannen ongestoord ten uitvoer te kunnen brengen. Maar Allah ..... ja, toch! de desa-man heeft formulen, rapal's noemt men die, waarin Allah's naam wel voorkomt, maar, inderdaad! het is hem niet tot bijzondere onderscheiding, want hij deelt zijne eere met velen!

Nu is het intusschen duidelijk, dat hoe meer de Islām gekoesterd en verzorgd wordt, en aan alles in het publieke en officieele leven van hooger hand een Mohammadaansche kleur gegeven wordt, het *innerlijk* leven ook onder den invloed daarvan moet komen. De Dan-Hjang-desa zal van lieverlede op den achtergrond geraken en vergeten worden, om plaats te maken voor *Allah*; de Masdjid zal meer bezocht worden, en met hulp der scholen zullen Arabische boeken ook meer verspreid en beter gekend worden. Als de geest des Bestuurs dezelfde blijft, en de Regeering niet kan besluiten zich als een bepaald christelijke te doen kennen, die er geen geheim van maakt dat zij gaarne zou zien, dat ook de bevolking van Java eene christelijke bevolking werd; als zij nog langer toestaat dat bijv. nieuw aangelegde spoorweglijnen in de

eerste plaats door Mohammadaansche vromen gezegend en ingewijd worden, en hare inlandsche lagere scholen des Zondags wel maar des Vrijdags niet geopend zijn; als zij voortgaat van de prijaji's, in plaats van eenvoudig ambtenaren, tevens hoofden van den Islām te maken, zooals feitelijk wel beweerd kan worden dat geschiedt, daar het anders den prijaji's niet onmogelijk zou zijn christen te worden met behoud van hunnen rang; dan zal, in verband met het hoe langer hoe gemakkelijker worden van de bedevaart, en het snel toenemend verkeer met Arabië, ook de Islām hoe langer hoe vaster op Java wortel schieten, het innerlijke leven doortrekken, en de bevolking langzaam maar zeker aan den Europeesch-christelijken invloed onttrekken; waardoor tevens zij, die onze natuurlijke bondgenooten moesten zijn en hoe langer hoe meer worden, van ons verwijderd moeten worden. Wat vóór vier honderd jaar had moeten geschieden, laat zich nu zoo veel moeielijker doen. Geschied kan het niet gemaakt worden; doch onze roeping en taak als christenen zijn er ontzaglijk veel zwaarder door geworden. En toch zal het tot de erkenning en vervulling van die roeping en taak moeten komen. Ras-verschil is altijd iets bedenkelijks voor eene regeering; maar als dat ras-verschil tevens gepaard gaat met godsdienst-verschil, wordt de verhouding nog anders; dan komen Regeering en Volk als twee tegenover elkander staande machten te voorschijn, en ontbreekt de voornaamste band van vereeniging, die in de gegeven omstandigheden denkbaar is. Geld, eer, aanzien, wapenen — zeker, zij vermogen veel! Men kan er veel mee doen, maar niet alles!

Zoo krijgt onze gedachtengang ongemerkt een min of meer

politieke kleur. Trouwens — hoe zou het mogelijk zijn, in onze dagen over den Islām te spreken, en niet aan de staatkundige beteekenis van dien godsdienst te denken? Atjeh heeft ons in dit opzicht ook gedurende de laatste jaren veel geleerd; en wat wij vernamen van den Mohammadaanschen invloed in de Molukken stemt ons ernstig. Waarlijk, wij behoeven niet naar Egypte of elders te gaan, ver van huis; want in onze onmiddellijke nabijheid kunnen wij voldoende leering opdoen.

Maar genoeg! Het ras-verschil bestaat, en kan in geen geval weggenomen worden; het zal altijd Europeaan en Indiër in meerdere of mindere mate van elkander gescheiden en verwijderd houden. Maar eenheid van godsdienst kan het gevoel en den invloed van dat ras-verschil iets, ja veel, zeer veel, temperen. Eénheid van godsdienst doet nu den Inlander naar Arabië als het Heilige Land zien, en hem de Arabische taal, boeken, school en kleeding hoog in eere houden. Daar moet een tegenwicht voor gevonden worden, opdat het anders worde! Het stelt een eeuwig antagonisme daar, dat in het eind ons om het leven zal brengen.

Ik hoop door het bovenstaande uw vraag omtrent mijne voorstelling aangaande de beteekenis van den Islām voldoende beantwoord te hebben. Een volgenden keer kom ik dan tot uwe andere vragen.

Met vriendelijke groeten, als altijd

t. t.

C.

TWEEDE BRIEF.

Kēmis, 14 { Saban / Roewah } tahoen Hidjrah 1300.

Amice,

Of wij ook te midden van eene Mohammadaansche bevolking leven! De dagteekening van dezen brief kan er u nog eens weer ten overvloede van overtuigen. Zij is in het oogvallend Arabisch gekleurd! En hadden wij een begin met het schrijven van een boek te maken, dan zouden wij niet verzuimen, in de inleiding ook te spreken van het tijdstip van den dag, waarop wij begonnen te schrijven, waar o. a. dan ook bij zou komen het aangeven van de een of andere »waqtoe", een Arabisch woord dat het tijdstip aanduidt, waarop de Islamiet één der vijf dagelijksche gebeden verricht.

Bezien wij nog eens dezen datum! *Kēmis* is, zooals gij weet, ons »Donderdag"; doch de oud-javaansche naam is: »Rēspati". En het Arabische woord »Khēmis", dat zoowel Donderdag beteekent, als »één-vijfde", inzonderheid het »vijfde" van den buit, die volgens het Mohammadaansche recht voor eenige klassen van behoeftigen bestemd is, werd

niet alleen op Java, even als elders, de benaming van den vijfden dag der week, maar deed ook een werkwoord »ngēmis" ontstaan, om het bedelen van Santri's op Donderdag aan te duiden, als zij rondgaan om de giften der geloovigen ter voorziening in hun eigen behoeften op te zamelen. Zoo werd Donderdag ten slotte de voor bedelen inzonderheid aangewezen dag; niet alleen op Java, maar ook in andere deelen van Ned. Indië; volgens de Makassaren, omdat de profeet Abraham ook op dezen dag gebedeld zou hebben.

En ook Arabisch is het woord »Hidjrah", onder ons meer bekend bij den vorm »Hegira", waarmee wij herinnerd worden aan de vlucht van Mohammad van Mekka naar Medina in het jaar 622 van onze jaartelling, met welk tijdstip de Islamitische wereld hare jaartelling begint. Zooals bekend is, hebben sedert ons jaar 1633 [het was toen het jaar 1043 der Arabieren, dat op den 8en Juli 1633 begon] ook de Javanen die jaartelling nevens hunne andere tijdrekeningen overgenomen, zoodat zij nu in brieven en andere stukken veelal den Islamitischen datum opgeven. Doch als Vrijdag den 2en November e. k. het jaar 1301 zal beginnen, zal wel niemand er iets van kunnen merken, dat het dien dag »Nieuwjaarsdag" voor de Arabieren is, om de eenvoudige reden, dat de desaman niet weet, dat de 1e Moecharram [of in het Javaansch ook: Soera] de eerste dag van de eerste maand des jaars is; en hij van »nieuwjaarsdag-vieren" ook eigenlijk niet afweet, of men zou daar den 1en Sawal, de 10e maand, voor moeten willen houden.

De maand, waarin wij nu zijn, wordt zoowel Saban als Roewah geheeten, beiden benamingen van Arabische origine, en

is in het leven des Javaans eene niet onbelangrijke maand. Zij begon dit jaar den 7en Juni en eindigt den 5en Juli. Den 6en Juli begint dan de maand Ramadhān of Ramĕllan, d. i. de Vastenmaand, de maand berucht onder alle bewoners van Java als de maand voor het voorschot-vragen, leenen en stelen bij uitnemendheid!

In mijn vorigen brief sprak ik over de meer intieme godsdienstige handelingen des dagelijkschen levens van den Inlander. Welnu — de overdenking van de godsdienstige handelingen, die deze maand behooren plaats te hebben, geeft ons eene welkome aanleiding om die nader te beschouwen. De maand »Sja'bān" [of Javaansch Saban] namelijk is inzonderheid aan de herinnering en vereering van de afgestorvenen gewijd, en heet daarom ook de: »Roewah-maand", de maand der geesten, van het Arabische »arwahh", het meervoud van »roehh", geest. Zeker zullen de meesten der Europeesche ingezetenen hier dat niet weten, en daar ook nog niets van gemerkt hebben. En toch bestaat er bijna geen godsdienstig voorschrift voor den Inlander, dat zoo algemeen waargenomen wordt, als juist dat »Roewahan", of met eenen offermaaltijd vereeren der afgestorvenen. Als een Inlander het maar eenigszins doen kan, en, och! er is zoo weinig voor noodig om het te kunnen doen, zal hij dit godsdienstig gebruik ook zeker naleven. Zeker — het feest bij het eindigen der Vasten bijv. is onder de Europeanen vrij wat beter bekend; maar dit veroorzaakt dan ook onder de Inlanders zelven vrij wat meer drukte en beweging, dan hun geesten- of allerzielen feest! Doch al die drukte en beweging geeft ons nog geen juisten maatstaf ter schatting van de

waarde die het een en het ander in de ziel des Inlanders heeft.

Het Javaansche »roewahan" is een echt javaansch-godsdienstig feest; arabisch in benaming, en javaansch of polynesisch in oorsprong. Reeds vóór de invoering van den Islām vereerde men hier de afgestorvenen. Doch de mohammadaansche invloed is hier merkbaar daarin, dat voor de vereering der geesten van de afgestorvenen eene maand van het mohammadaansche jaar is afgezonderd, en dat de nieuwe naam dier maand niet oorspronkelijk javaansch, maar arabisch is. Het is uit zulke voorbeelden duidelijk — zegt Prof. Veth ergens — dat zij, die den Islām op Java gevestigd hebben, den overgang voor den Inlander gemakkelijk hebben gemaakt, door zich naar zijne denkbeelden en gebruiken te schikken. Waarmee tegelijk een voor den Islām juist niet vleiend getuigenis afgelegd wordt!

Maar hoe — vraagt gij nu — hoe viert dan de Inlander die plechtigheid der herinnering en vereering van de afgestorvenen? Men noemt haar »roewahan", en spreekt van de handeling in den werkwoordsvorm: »ngroewah-akēn". Zij heeft op den een of anderen dag der maand Roewah plaats, want die dag is niet bepaald. Daar de handeling door een ieder voor eigen rekening, in zijn eigen huis, plaats heeft, doet men het als zulks het best gelegen komt. Alleen schijnt in deze of gene streek de maaltijd bij het desa- of kampoenghoofd plaats te hebben. Maar in den omtrek onzer woning houdt men dien in zijn eigen huis; men kiest daarvoor dan een dag, waarop het 't best gelegen komt, of waaraan misschien eenige voorkeur wordt gegeven, en waarop men de middelen

heeft die voor de plechtigheid noodig zijn. Deze bestaat uit een maaltijd; doch een enkele, die het goed doen kan, geeft eerst nog een maaltijd — kēndoerèn — bij de »poendèn", een gewijd graf, der desa. Men noodigt tot den maaltijd dan de naaste geburen en hen die men meer of minder toevallig ontmoet — kondangan — ten zijnent. Het kan dan een maaltijd zoowel voor 4, 6, 8, als 15, 20 personen zijn, hetgeen bepaald wordt door het vermogen van den man of de vrouw des huizes; want ook weduwen doen hetzelfde. Eene bepaalde bereiding van rijst — die men »sēga-poenēl" noemt — schijnt bij dien maaltijd vrij algemeen als pērloe, noodzakelijk, beschouwd te worden.

Men dient die in acht ambēng — zekere hoeveelheden of porties rijst op daarvoor bepaald vereischte schotels — met, als negende ambēng, een struik pisang in het midden, aan de gasten op, die op matten daaromheen gezeten zijn. Maar een arme zal zich ook wel met twee of vier ambēng tevreden stellen. Met die cijfers, vooral acht, worden even zoo veel geesten, als die van Adam en Eva, Mohammad en Fatimah, en denkbeeldige persoonlijkheden, als hemel en aarde, enz. geteld, aan wie zulk een ambēng gewijd wordt. Want die spijzen hebben wij als offers te beschouwen. De offeraar, d. i. degene voor wiens rekening de maaltijd komt, offert hier werkelijk iets. En als iemand misschien de bedenking zou willen maken, dat die overledenen dan toch weinig daarvan profiteeren, dient herinnerd te worden, dat het hun ter eere geschiedt, evenals zoovele andere offeranden die de mensch aanbiedt. En een enkele inlander zal u antwoorden, dat die spijzen wel degelijk ten profijte van de geesten geofferd worden, daar

deze overeenkomstig hun meer aetherische natuur alleen de »krachten" dier spijzen nuttigen; zoodat er per slot van rekening voor de aanzittende gasten niet veel meer dan zoo iets als »ampas" overblijft.

Is men dan nu zoo gezellig om die spijzen gezeten, dan zal men niet beginnen vóórdat de oudst-aanwezende, of liefst de Modin, de zoogenaamde oedjoeb heeft uitgesproken, d. i. de verklaring dat de vrienden die hier nu allen op matten gezeten tegenwoordig zijn, ouden zoowel als jongen, die hij niet allen één voor één bij name kan opnoemen, getuigen zijn, dat de gastheer dezen maaltijd heeft aangerecht in acht ambēng, die hij gewijd heeft aan Adam en Eva enz. met het doel om te ontvangen hun zegen — »sawab-pandonga" heet het — voor huis en familie in op- en neergaande lijn. En als hij dan deze toespraak heeft geëindigd met zijn »sampoen!" verzoekt hij toe te tasten en te eten. Na afloop daarvan gaat een ieder weer zijns weegs.

Het alzoo aangeboden offer beschouwt men eensdeels als ter eere of ter herinnering aan de overledenen, en anderdeels als ten bate van de levenden. Het denkbeeld dat de afgestorvenen de levenden nabij zijn, en hen kunnen beschermen — of bij verwaarloozing en minachting ook kwaad kunnen doen — ligt daaraan ten grondslag. Maar nu zijn er ook nog, die op den 30en Roewah, den dag vóór het invallen van de Vasten, een offer brengen met het bepaalde doel om ten bate van de overledenen te strekken. Men spreekt dan van »ngintoen-donga" en »mēgēngan". De eerste term beduidt dat men »gebeden zendt" ten behoeve der overledenen; hetgeen ook plaats heeft na de Vasten op den 1en Sawal des morgens vroeg. Het tweede

woord komt van »mĕgĕng" d. i. zich voorbereiden tot de Vasten, en wil dus te kennen geven »de vervulling der ceremoniën ter voorbereiding voor de Vasten". De geheele handeling bestaat in zich te »kramas" — »adoes kramas" gezegd — vergezeld van het uitspreken eener gebedsformule. Bij dezen en genen zal dan tevens de vrouw des huizes een weinig »sĕga-apĕm" — d. w. z. pannekoekjes van rijstmeel, gist en suiker — gereed maken, van welke het eerste dat uit de pan komt, als gewijd beschouwd wordt en door niemand mag gegeten worden. Zij doet er in het midden een duit op, en plakt er het tweede koekje dat klaar is terstond tegen aan. Dit dubbele koekje wordt afgezonderd; het is bestemd voor de overledenen, en wordt genoemd: »kĕkoedoeng-ing-lelampah" z. v. a. »een hoofddeksel op reis", kortweg: een »reishoed". Het dient tot beveiliging van den overledene op zijn reis naar de gewesten der eeuwigheid; want hij is daar van gevaren omgeven, en booze geesten willen daar den reiziger wel eens overvallen en omtrent den rechten weg in de war brengen.

Bij het einde der Vasten maakt men inzonderheid van die apĕm-koekjes gereed, zooals ik u in een volgenden brief nog wel eens zal beschrijven.

Gij hebt natuurlijk reeds bij u zelven de opmerking gemaakt, dat ook bij de vervulling der ceremoniën in de maand Roewah de Inlander zijn merkwaardig syncretismus niet verloochent, en het duidelijk is, in hoeverre hij een rechtzinnig en nauwkeurig volgeling van Arabië's godsdienst is. Boven merkten wij het reeds op, hoe dat geheele vereeren van de geesten een overblijfsel uit het vóór-islamitische tijdperk is; het tijdperk toen de naam Allah den Inlander nog geheel onbekend was,

en er tallooze offers, evenals nog ten huidigen dage, aan de geesten der natuur, aan de schimmen der overledenen, en — door den invloed der Hindoes daarna — ook aan de goden van het hindoesche pantheon gebracht werden. Van dat alles is niets vergeten; men heeft eenvoudig den Allah van den Islām met zijn profeten en heiligen er tegelijk bij opgenomen, en zoo zich een godsdienst gevormd, bestaande uit de elementen van oorspronkelijk polynesische, indische en arabische denkbeelden, waaraan in den loop der tijden nog steeds nieuwe bestanddeelen, gegrond op de bestaande en heerschende denkbeelden, werden en nog worden toegevoegd. Zegt men nu, dat ook in andere landen waar de Islām aangenomen werd, niet terstond, ja bij lange na niet, de oude denkbeelden verdwenen, maar nevens den Islām bleven heerschen en gehuldigd werden, dan stemmen wij dat natuurlijk onmiddellijk toe. Maar wat zou daarmee dan bewezen zijn? In betrekking tot den Islām, dat hij zich vrij wel verdragen kan met iedere niet-islamitische opvatting, en met alles vrede kan hebben, *mits* hij zelf maar officiëel op den voorgrond blijft treden. Maar in betrekking tot den Islamiet is daarmee nog niets gezegd aangaande zijn meer of minder Islamiet van harte zijn. Dat komt men eerst door het partikuliere, nooit door het publieke of officiëele leven te weten. Dringt men een weinig in dat partikuliere leven door, dan ziet men ras hoe oppervlakkig hier nog de kennis en praktijk van den Islam is; maar hier op Java is de Islām de officiëele, door alle machthebbenden erkende leer, en ..... de wereld behoort aan de sterken! Aangezien het Mohammadanisme thans op Java de sterkste is, en steun in allerlei personen, machten en omstan-

digheden vindt — zooals ik reeds in mijn vorigen brief aantoonde — zal dat ook hoe langer hoe meer het denken en streven der Inlandsche wereld doortrekken en beheerschen, en de Javaan hoe langer hoe beter Islamiet worden.

Maar — ook met het oog op de tijdsomstandigheden — het moet eene natuurlijke en verstandige regeeringspolitiek genoemd worden, die dit niet in de hand werkt; die, integendeel! eenheid óók van godsdienst tusschen regeering en bevolking wenscht en bedoelt. Laat ons hopen, dat de dagen niet verre meer zijn, waarin dit zal blijken waar, waarachtig en heilzaam te zijn!

En hiermee roep ik u tot later een »Vale!" toe. Als altijd

t. t.
C.

DERDE BRIEF.

---

25 Juni 1883.

Amice,

Gij toont met uwe vraag naar den toestand der Mohammadaansche vrouw op Java een kind van uwen tijd te zijn, die veel over het lot en de rechten der vrouw — en daarbij misschien wel wat te weinig over hare bestemming of roeping en plicht — in onze maatschappij spreekt. Onze Javaansche omgeving is aan dergelijke beweging nog geheel vreemd. Het volk staat nog te laag om luide dergelijke vraagstukken te bespreken. Doch hoe laag het ook moge staan, en hoe vaak men ook geneigd zou zijn eer van een vegeteeren, dan een zich zelf bewust leven te willen spreken, — toch ontwikkelt het zich! Toch staat het onder allerlei invloeden, en zonder er zich rekenschap van te kunnen geven, ondergaat het maatschappelijk leven allerlei, soms met elkander zeer strijdige inwerkingen. Het voorkomen der inlandsche wereld van onze dagen in het algemeen is dan ook belangrijk anders dan dat vroeger was. Trouwens dit weet een ieder onzer, die van tijd tot tijd zoo eens een blik op zijne omgeving werpt. En het familie-leven der Inlanders is natuurlijk aan die algemeene inwerking van den geest des tijds niet onttrokken.

Maar denkbeelden, beschouwingswijzen, adat en wettelijke inrichtingen zijn taai en leven lang. Dit is op Java vooral niet minder waar dan elders. Want bij eene beschouwing van de bedoelde vraag naar het familie-leven mag het verschil van ras tusschen het eene en het andere volk niet uit het oog verloren worden. Zooals de Arabier bijv. de vrouw beschouwt, beschouwt geen Javaan haar, en Mohammad mag door zijne godsdienstige stichting invloed op de beschouwing en behandeling der vrouw uitgeoefend hebben — hij heeft toch niet anders kunnen doen dan op iets reeds bestaands influenceeren. En zeker — in den beginne heeft Mohammad eenen gunstigen invloed op het arabische huwelijks- en familieleven uitgeoefend. Maar als dan zelfs nu nog een Arabier nooit den naam eener vrouw zal noemen — zooals ergens verhaald wordt — uit vreeze van iets onbetamelijks te doen, of hij zegt »Adjēllak Allah! dat God uw geluk vermeere!" — welke verontschuldiging hij ook zal uitspreken, als hij van een hond of ezel heeft gesproken; — en als men nog gewoon is te zeggen, dat hij zich veertig dagen in tranen baadt als hem eene dochter is geboren, — dan klinkt dat voorzeker uitermate bar. Wel moet men bedenken hier met eene »spreekwoordelijke" zegswijze te doen te hebben, doch zij teekent als zoodanig niet minder den toestand, en doet ons verstaan, welke de staat der vrouw in Arabië onder den invloed des Islāms is geworden.

Want aldus is het met deze zaak gelegen. De aard van het volk, het ras, beslist *tot op zeker standpunt van de ontwikkeling des volks* de quaestie van den toestand der vrouw. En als wij Mohammad's invloed en dien van den Islām op de

Mohammadaansche volken ongunstig, zelfs zeer ongunstig noemen, dan moeten wij daarbij niet alleen bedenken van welk volk sprake is, maar ook onderzoeken hoe lang die invloed werkzaam is geweest, en dien op den duur hoogst nadeeligen invloed daardoor verklaren, dat èn door het eigen voorbeeld dat Mohammad als Godsgezant — wien op dit punt zooveel geoorloofd was — gegeven heeft, èn door het voor altijd onveranderbaar godsdienstig-wettelijk vast maken van beschouwingen omtrent het huwelijk, de echtscheiding en het erfrecht, eene richting aan het leven en denken gegeven werd van volken, die, onder andere invloeden en wetten levende, allicht eene andere beschouwingswijze zich zouden eigen gemaakt en eenen anderen ontwikkelingsgang doorleefd hebben.

Het is een door alle deskundigen erkend feit, dat Mohammad aanvankelijk er naar streefde in deze zaken verbetering aan te brengen, en ook werkelijk eenigen gunstigen invloed op zijne stamgenooten ten opzichte van het huwelijk heeft uitgeoefend. Maar later werd dit anders, toen èn zijn eigen voorbeeld èn vooral de Islamitisch-godsdienstig-burgerlijke wetten als goddelijk en onveranderbaar begonnen te werken; toen was aan alle spontane, voortgaande ontwikkeling des volks een grenspaal gezet en een einde gemaakt. De Islām is in maatschappelijk-zedelijk opzicht voor volken, die op het laagste peil van beschaving en ontwikkeling staan — zooals bijv. in Afrika gevonden worden — in zekere mate en gedurende zekeren tijd allicht een voordeel en zegen. Maar die gunstige invloed duurt slechts tot zeker standpunt van ontwikkeling is bereikt. Het volk zou dan, in natuurlijke en gunstige omstandigheden verkeerende, zich verder ontwikkelen, maar wordt daarin tegen-

gehouden en verhinderd door het onbewegelijke van den Islām, waarvan ook de rechtsbegrippen — hoewel in een geheel andere eeuw en onder een bepaald volk t'huis behoorende — toch als goddelijk van oorsprong nooit kunnen en mogen gewijzigd en veranderd worden. Hoe beter Moslim men dan wordt, hoe nauwkeuriger men zich ook aan de inwerking van den Islām en betrachting van zijne voorschriften zal onderwerpen, en zijne levenswijze en levensbeschouwing toetsen aan en in overeenstemming brengen met het voorbeeld dat de Profeet gegeven heeft. En daarmee is dan tegelijk het pleit beslecht. Men blijft staan op het standpunt waarop men stond, en stilstaan in deze is: versteenen, zedelijk sterven. Dit is, was, en zal altijd zijn de gewone ontwikkelingsgang van alle Islamitische volken. Aanvankelijk brengt de Islām een laag standpunt van zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling, om dan, als die grens bereikt is, den dienst van een hoog-opgeworpen dam te verrichten, waarover geen ontkomen aan zijnen invloed meer mogelijk is. In zich zelf volmaakt, onveranderbaar, voor alle eeuwen geldig, kan hij niet toelaten, dat een volk zich spontaan verder zou ontwikkelen, of het zou zijn ten koste van zijn eigen leven. Van daar het verschijnsel, dat volken, die zich geheel aan den Islām overgaven, aanvankelijk een zeker opgewekt leven vertoonden, om later in eenen lethargischen toestand te verzinken; en de Islām blijkt krachteloos te zijn hen weer op te wekken. Politieke omstandigheden en het optreden van sekten kunnen alleen soms tijdelijk een reveil doen ontstaan. Maar de geschiedenis van het Wahabitisme is in dit opzicht zeer leerrijk.

Beschouwen wij nu het gezegde in betrekking tot Java,

dan moet allereerst opgemerkt worden, dat de Islām hier nog in zoodanige phase van ontwikkeling verkeert, dat, tengevolge van de gebeurtenissen in Turkije, Arabië, Egypte, Engelsch-Indië en Atjeh, en de werkzaamheid van arabische hoofden en invloedrijke personen, in verband met de bedevaart, hij hier wel eens eene opwekking zou kunnen doen ontstaan en verwikkelingen in het leven roepen, die zeer bedenkelijk moeten genoemd worden. En nu is het duidelijk dat in deze periode, onder den invloed en de werking van al deze verschillende gegevens, de sociale toestanden, zooals de Islām die wenscht en eischt, moeten bevestigd worden, en het huwelijks- en familieleven natuurlijk niet aan dien invloed zullen kunnen ontkomen.

In hoedanige richting die invloed op het familieleven zal inwerken? Om die vraag te beantwoorden hebben wij slechts een vluchtigen blik op Mohammad's eigen leven te werpen, en daaraan eenige beschouwingen omtrent den Islām ten opzichte van het familieleven vast te knoopen. Wij behoeven dan verder niet veel woorden te gebruiken, om den toestand van het huwelijks- en familieleven op Java te kenschetsen.

Op zijn 25e jaar trad Mohammad voor het eerst in het huwelijk met de rijke, omstreeks veertigjarige weduwe Chadidsja, bij wie hij 2 zonen en 3 of 4 dochters kreeg. Doch alléén door zijne dochter Fatimah heeft zich zijn geslacht voortgeplant. Dit huwelijk wordt door alle schrijvers een gelukkig genoemd. Nog lang na Chadidsja's dood (in 619) placht hij dikwijls van haar te spreken, en hunne onderlinge liefde te herdenken, zoodat Aïsja, ééne zijner latere vrouwen, meermalen zeide, dat zij jaloerscher was op deze medemin-

nares, die zij nooit gezien had, dan op alle andere vrouwen, die haar de toegenegenheid van Mohammad betwistten.

Maar na Chadidsja's dood leeren wij Mohammad vooral in zijn ware karakter kennen. Twee maanden na haren dood had hij reeds de weduwe van een overleden geloovige, Sauda, gehuwd; en spoedig daarna verloofde hij zich ook met de zevenjarige Aïsja, eene dochter van Aboebakr. Te Medina werd het huwelijk voltrokken toen Mohammad 51 en Aïsja 9 jaar oud was. Weldra was ook Hafza, Omar's dochter, zijne vrouw geworden; en daarna eene 4e, en 5e, en 6e, zoodat het getal zijner vrouwen weldra tot elf gestegen was, benevens twee bijvrouwen; en dat, hoewel hij den geloovigen niet meer dan vier vrouwen toestond. En om zich nu verder te vrijwaren tegen alle bedenkingen, verscheen daar weldra een godspraak in Koran XXXIII : 49 v. v., die hem volle en onbeperkte vrijheid verleende om zooveel geloovige vrouwen en slavinnen tot zich te nemen als hij zelf goed vond. En ter verdere kenschetsing van zijn karakter kan ook de schildering van zijne paradijs dienen, die — zooals een Duitsch schrijver zich uitdrukt — tot zijn »zerrüttete Phantasie" doet besluiten. De wijze op welke hij zijn zesde vrouw Zainab verkreeg, en de geschiedenis van hetgeen er al zoo in zijn huis en harem voorviel, maken het ons zelfs bijna onbegrijpelijk, hoe mannen als Aboebakr, Omar, Alie, en vooral hoe zijne eigen vrouwen nog aan zijne goddelijke zending hebben kunnen blijven gelooven. Maar dat zij dit toch wel bleven doen, geeft ons juist alweer een indruk van den moreelen toestand der Arabieren in dien tijd en hunne beschouwingswijze van de vrouw, die nu in den onveranderbaren en God-

delijken Koran beschreven, en door den Islām tot grondslag der beschouwing van het huwelijk en het familieleven gemaakt, noodwendig op den geest der geheele Islamitische wereld eenen verderfelijken invloed moet uitoefenen.

Wij kunnen ons hier natuurlijk niet verdiepen in eene uitvoerige uiteenzetting der geschiedenis van het huwelijks- en familieleven in de verschillende landen waar de Islām de heerschende godsdienst werd. Daar was en is onderscheid tusschen het eene en het andere volk; de eerste bloeitijd van den Islām weet van vele vrouwen te spreken, die in het publiek zich vertoonden, en zich bijv. niet stoorden aan het voorschrift: eene vrouw mag zich nooit ongesluierd aan de oogen van eenen man vertoonen; van vrouwen die zich met de politiek bemoeiden, of in wetenschap en kunst uitmuntten. Daar waren dichters, die de vrouw bezongen, en er was een tijd der dichterlijk-ridderlijke vereering van de vrouw, die wij later in het Westen terug vinden. In de hoogere klassen werden zelfs familiën aangetroffen, waar de vrouw in achting en eere was; — maar het algemeene peil der zedelijkheid van de volken werd door den Islām niet verbeterd. Perzische en Byzantijnsche invloeden waren voor de Arabieren zelfs verderfelijk. Aan de Turken dankten zij de kennis van het Eunuchen-stelsel, en al moge het waar zijn, dat de Islām tegen zedeloosheid, echtbreuk, en wat dies meer zij, zich uitdrukkelijk verklaart, de verderfelijke wortel, waaruit deze vruchten met noodwendigheid moeten voortkomen, namelijk de *Polygamie* en het *Haremleven*, laat hij bestaan, ja maakt die tot grondslag van het familieleven, en omgeeft die met den nimbus van goddelijk gebod. Onzedelijkheid in allerlei

vorm en denkwijze moet daarvan het gevolg zijn, gelijk in de dagen van Harun-al-Raschid en Mamun al zeer duidelijk bleek; onzedelijk in denkwijze en doen wordt de vrouw, waar zij zich naar de door den Korān geteekende vormen schikt, evenzeer als daar waar zij naar meer dan de haar gegunde vrijheid streeft; want dat zij slechts door overtreding van de goddelijke geboden voor zich eene vrijere stelling in het gezellige leven verkrijgen kan, voert natuurlijk tot eene ongezonde, onzedelijke vrijheid.

Zoo kan het er dan in de wereld van den Islām niet beter op worden, naar mate men zich strenger aan den geest of de voorschriften van den Islām houdt in betrekking tot het familieleven, al houdt hij ook schijnbaar het meer vrije en gemakkelijke verkeer der beide geslachten ter voorkoming van onzedelijkheid tegen. Hoe weinig de Islām gezonde en reine huiselijke toestanden vermag in het leven te roepen en aan te kweeken, kan ons een blik op het familieleven in de landen van den Islām ook van onzen tijd leeren. In den grond der zaak kent het Mohammadanisme geen huiselijk leven, zooals het Christendom dat kent, en onder Christenen als standaard des levens geldt. Zeker — in Christelijke landen bestaat ook nog veel onzedelijkheid en onreinheid des levens, maar ook alléén dáár, waar men zich aan den invloed van het Christendom onttrekt. Het Christendom verzet zich daartegen, en kent in Jezus Christus een volmaakt voorbeeld ter navolging. En waar aan de stem des Evangelies gehoor wordt gegeven, daar ontstaat ook noodwendig een gezond, frisch en hartveredelend, de zeden verzachtend en reinigend familieleven. Niet alzoo met den Islām!

Polygamie en *Harem* zijn de kanker voor het familieleven; en ook op Java leeren wij dat iederen dag als waarachtig erkennen.

De *Harem* als zoodanig bestaat hier alleen in de hoogere standen der maatschappij; de »kleine man" kent geen harem! Maar dat niemand er iets in ziet, als eene vrouw *»sēlir* of *goendiq"* wordt of »menagère" bij eenen Europeaan, ja zelfs min of meer er zich op laat voorstaan, teekent den toestand. De Islām zal aan het »goendiq-stelsel" nimmer een einde maken; integendeel, hij staat dat in beginsel voor! En als men een gezond familieleven als den grondslag van een gezond maatschappelijk leven erkent, dan moet men zich ook tegen dat stelsel verklaren, d. i. tegen den Islām tevens! Wie in de gelegenheid is geweest, kennis op te doen omtrent het leven der »sēlir" in de woningen der aanzienlijken, en weet op welke wijze de man des huizes daar verkeering met haar heeft, zal het niet noodig achten, dat dit hier in al zijn geuren en kleuren beschreven worde! 't Is eenvoudig alle goede zeden verwoestend!

De »kleine man" heeft meestal slechts ééne vrouw; doch er zijn er verscheidenen die er twee bezitten. In de hoogere standen is het grootste getal vier overeenkomstig den Islām; doch er zijn er ook die slechts ééne vrouw hebben, al of niet met een zeker aantal bijvrouwen. Maar het is bekend hoe gemakkelijk die »kleine man" van vrouw verwisselen kan; en er zijn heel wat mannen die door herhaalde echtscheiding met verschillende vrouwen — ons is een geval van twintig en een ander van dertien maal bekend — echtelijk te zamen hebben geleefd. Èn in zake echtscheiding, èn in zake erf-

recht, wordt alles zoo goed en zoo kwaad men het verstaat in Mohammadaanschen geest berecht. Volksaard en karakter doen hier nog wel in vele zaken en voorvallen des huiselijken levens hun invloed gelden; de vrouw is hier zoo geene »slavin" als elders wellicht het geval mag zijn, en vertoont zich overal ongesluierd, dikwijls geheel alleen; gewoonten en zeden geven hier aan de vrouw nog meermalen een groot gezag in huis; en mag de man daar dan het hoofd des gezins zijn, dan is de vrouw er als de nek die het hoofd draait in de richting die zij verlangt. Maar dit alles zal voorbijgaan, omdat de geheele toestand door den geest van den Islām en als goddelijk erkende voorschriften beheerscht wordt, die de vrouw hoe langer hoe meer eenvoudig machteloos zullen maken en aan den wil des mans overgeven, die zijne kracht in door den Staat gehandhaafde wetten vindt. De geest des volks wordt langzamerhand omgezet en krijgt eene richting in zake Polygamie en Harem naar Korān en Islām, die teekent. Nu reeds, als de vrouw eenen man verveelt, laat hij zich voor den daartoe fungeerenden Mohammadaanschen ambtenaar eenvoudig maar van haar scheiden, dat hem slechts geringe moeite en een bagatel geld kost. Men trouwt »eens eventjes!" en scheidt »eens eventjes!" C'est tout! Waar de man van die macht geen gebruik maakt, vindt dat eene afdoende verklaring in zijne berekening van allerlei omstandigheden en bijkomende zaken.

Summa summarum — de Islām oefent geen weldadigen invloed op het familieleven der Javanen uit; hij kan dien niet uitoefenen! Polygamie en Harem doen een adem des doods over het familieleven gaan. Waar hun invloed nog niet

volkomen is, is zulks in weerwil van den Islām, en tengevolge van den aard en de zeden des volks, alsook van gebrekkige kennis van den Islām. Maar ook het Javaansche volk is geen dood lichaam; het leeft en ontwikkelt zich, en naarmate de Islām onder hetzelve meer bevestigd wordt, zal het ook meer van den geest des Islāms doortrokken worden. Dat zal voor het familieleven en de zedelijkheid verderfelijk zijn! En wij zouden daarom den dag zegenen, dat er een begin, langzaam aan en met beleid, werd gemaakt met het doen beheerschen van het familieleven door Christelijke wetten en beschouwingen. Zou dat zoo geheel onmogelijk zijn?

Maar ik eindig mijn langen, hoewel voor het onderwerp nog veel te korten brief, als altijd met vriendelijke groeten.

t. t.

C.

VIERDE BRIEF.

Djoemoengah-Lēgi, 8 { Ramēllan / Poeasa } tahoen Hidjrah 1300.

Amice,

Dat wij nu in de Vastenmaand zijn, heeft ons zelfs het *Soerab. Handelsblad* op den eersten dag dezer maand herinnerd; het blad kon zelfs om die reden dien dag niet verschijnen! En gepasseerden Dinsdag (10 Juli) deelde het mee, dat »men het den Inlanders kon aanzien, dat zij gepasseerden Vrijdag en Zaterdag vacantie hielden, om volgens de traditie, bij den aanvang der Poeasa (d. w. z. den dag daaraan voorafgaande immers? den 30^en^ Roewah) de graven hunner dierbare afgestorvenen te gaan bezoeken en reinigen. (Men denke hier aan het »ngintoen-donga" waarover ik in eenen voorgaanden brief sprak. Het schoonmaken en bezoeken der graven heeft bij het einde der Vasten plaats, zooals ik u beneden zal beschrijven.) Alle gouvernements- en partikuliere werkplaatsen waren op die dagen gesloten, en de drukte was algemeen; zelfs aan het spoorwegstation buitengewoon."

Deze mededeeling is belangrijk voor een desa-bewoner, of in het algemeen iemand in de Binnenlanden; want als

men daar niet op eenigszins vertrouwelijken voet met de Inlanders leeft, merkt men van dat beginnen der Vasten bijna niets. Des Vrijdags en Zaterdags hebben bijv. onze timmerlieden trouw doorgewerkt. Dat de Vastenmaand daar is, vernemen de meeste Europeesche ingezetenen eerst door hunne bedienden, als de dag daar is dat zij wat geld willen leenen, voorschot vragen, permissie verzoeken om 's avonds een maaltijd — djagongan — te geven, of kleeren te koopen — meestal *niet* te maken — hebben. Zonder hulp hunner heeren en mevrouwen kunnen zij dat natuurlijk niet doen, want vooruit te zorgen door sparen en overleggen is hun moeilijk.

Zij echter die wat meer vertrouwd zijn met het inlandsche leven worden er nu o. a. elken avond gedurende de dertig dagen dezer maand aan herinnerd, door het geschreeuw dat de *santri's* maken. Ook ten uwent zult gij het kunnen hooren, als uwe aandacht er maar eenmaal op gevestigd is, daar gij niet verre van eenen *Kjaï-santri* of *Goeroe* woont. Wat dat schreeuwen dan beteekent? Dat is bidden, God verheerlijken op arabischen toon! Na de *Waktoe-Isjā*, d. i. *de gebedstijd Ngisa*, die begint met het verdwijnen van het avondrood, wordt op een *bedoeg* geslagen, voor welke gelegenheid een bijzondere slag gewoonte is geworden; men noemt dit *tidoer*; en het dient om de geloovigen bij elkaar te roepen voor het *tarawih-gebed*, — of zooals men hier zegt: *tarawéhan* — d. i. het gebed met pauzen, zoo genoemd omdat daarbij na elk paar *réka's*, d. i. buigingen, eene pauze volgt. 's Avonds ongeveer zeven uren kan men dit deze geheele maand door hooren. Het is een door den oudsten vóórgegaan en onmiddelijk daarna door alle aanwezigen herhaald

luid uitgegalmd bidden of lofzingen. Na afloop van het *tarawéhan* wordt uit den Korān voorgelezen, dat men *daroessan* noemt. Dit daroessan kan wel tot middernacht duren, na afloop waarvan ieder santri op zijn beurt zijn collega's op koffie en gebak pleegt te onthalen.

Doch reeds genoeg om u de overtuiging te geven, dat de Vastenmaand op Java inderdaad eene belangrijke maand is geworden. Zij is in den Islām dan ook de eenige door Allah iederen meerderjarigen geloovige opgelegde vastentijd. Reeds bij de heidensche Arabieren schijnt de maand Ramadhān eene gewijde beteekenis gehad te hebben; en dat juist *deze* maand tot Vastenmaand gekozen werd, kan daarin wellicht eenige verklaring vinden. Het vasten zelf leerde Mohammad van anderen, misschien van de Çabiërs, de Joden of Christenen, kennen. Een duitsch schrijver noemt het Islamitisch vasten eenvoudig eene copij van den christelijken vastentijd. Als reden waarom juist deze maand als vastentijd voorgeschreven werd, beweert echter de Moslim, dat de Korān in deze maand van den hemel zou zijn nedergedaald. Want zoo leest men in Korān II : 179. v.v. : »O, geloovigen! de vasten is u voorgeschreven even als zij uwen vaderen voorgeschreven werd. Vreest den Heer! . . . . De maand Ramadhān, in welke de Korān is nedergedaald uit den hemel om den menschen tot leiding te strekken, ... dat is de tijd gedurende welken gij behoort te vasten" enz. tot vs. 184.

De vastenmaand vangt aan zoodra de nieuwe maan dezer maand zichbaar is. Men behoort te vasten van het aanbreken van den dag, d. i. van het oogenblik dat men een witten draad van een zwarten onderscheiden kan, (Kor. II: 183) tot na zons-

ondergang. Men — want alleen kinderen beneden de zeven jaar, zieken, reizigers en soldaten in den oorlog zijn vrijgesteld — men moet zich dan geheel en al van eten, drinken, baden, in het kort, van alle zinnelijke genietingen, bijv. ook rooken, sirih kauwen, kussen, zelfs het borstelen der tanden na den middag, enz. onthouden. Maar niemand — zoo moet de Profeet gezegd hebben — mag door te vasten zijne gezondheid verwoesten, of zich voor noodzakelijken arbeid ongeschikt maken; »want Allah" — zoo heet 't in Kor. II: 181 — »wil 't u gemakkelijk en niet zwaar maken!" En gedachtig aan deze uitspraak heeft men dan ook zeker besloten, gedurende deze maand geene Landraadzitting te houden, de inlandsche Gouvernements-scholen te sluiten, en in het algemeen alleen dat werk te verrichten dat geen maand uitstel lijden kan. Maar dit neemt niet weg dat voor den ernstigen Islamiet de vasten — vooral zooals die door de wetgeleerden tot in de kleinste bijzonderheden en het onzinnige is geregeld, wat ik hier natuurlijk niet alles behoef op te noemen, doch waarvoor ik naar de Handboeken, maarmee de Javanen het zich niet druk maken, kan verwijzen — gedurende een geheele maand, die in ieder jaargetijde kan vallen, toch als vrij lastig moet aangemerkt worden.

Edoch — men houdt Allah aan zijn woord, dat hij het den menschen gemakkelijk wil maken! Ook van de Egyptenaren verhaalde Burton, die in 1853 te Kaïro was, dat velen zich daar — evenals wel eens onder onze Inlanders — door overdaad des nachts voor de onthouding over dag schadeloos stellen. Onze Inlanders eten na zonsondergang — het wordt *boeka* genoemd — en tegen den morgenstond — dat men

sahoer noemt — ook wel eens meer en lekkerder dan men gewoonlijk doet; doch wij troffen ook wel eens een vrome aan, die maar éénmaal, en dan 's nachts ongeveer één uur, zoo eenvoudig mogelijk at. Daar zijn ambtenaren die alleen gedurende de eerste en laatste dagen dezer maand vasten; zeker uit overweging dat als begin en einde goed zijn, ook alles goed is! Anderen vasten wel de geheele maand, doch als het noodig is, zijn zij aan de spreuk gedachtig: à la guerre comme à la guerre! En iedere koeli, die des daags hard moet werken, is daardoor van zelf vrij voor zijn geweten.

Behalve de onthouding in alle opzichten, is het ook noodzakelijk, dat men de *bedoeling* — de zoogenaamde *nijat* — hebbe om te vasten; niet zoo maar in het algemeen, maar speciaal, namelijk zóó, dat men bij zich zelven zegt, dat men het doel heeft, den volgenden dag voor Allah te vasten, om daardoor te voldoen aan het goddelijk bevel betreffende de maand Ramadhān. De Sjaféïten plegen de bedoeling elken nacht uit te spreken; de Malékiten maar ééns voor de dertig dagen te zamen.

De tien laatste dagen dezer maand worden in het maleische geschrift Sariboe-masáil als gedenkwaardig vermeld; en vooral de 21e, 23e, 25e, 27e en 29e dezer maand zijn op Java gewichtige dagen. De nacht van den 27en heet de nacht van het noodlot, — lailat'oel qadri. — Volgens de Wetgeleerden gebeuren in dezen nacht ontelbare wonderen. Dat het gebed in dezen nacht de voorkeur verdient boven het bidden in alle andere nachten, vindt men meermalen met een beroep op woorden van Mohammad in geschriften vermeld.

Na zonsondergang hebben op de vijf bovengenoemde dagen

de zoogenaamde *Malēmman's* plaats. In de Vorstenlanden plegen op deze dagen, tegen zonsondergang, op den 21en door den Vorst, op den 23en door den Kroonprins, op den 25en door de pangéran's aan het hof, op den 27en door den Rijksbestierder, en op den 29en door de toemēnggoeng's, spijzen aan het volk uitgedeeld te worden; zooals men zegt, ter gedachtenis aan Mohammad, die, zich in een spelonk afgezonderd hebbende, geen gebruik wilde maken van de voor hem gereed gemaakte spijzen, maar die aan zijn volgelingen schonk.

Maar in de desa viert men die Malēmman's op eigen manier. Men zegt, dat op den 21en aan Nabi Adam, den 23en aan Nabi Noeh, den 25en aan Nabi Ibrahim, den 27en aan Nabi Moesa, en den 29en aan Nabi Mohammad inzonderheid de offerande opgedragen wordt. Men kan dan alom tegen zonsondergang mannen en jongens zich naar het huis van het desahoofd zien spoeden, en niet lang duurt het, of men hoort een veelstemmig, meermalen herhaald geschreeuw van »inggih!" Wat dit is? Het is het meermalen herhaald toestemmend getuigenis van de aanwezigen op de verklaring — oedjoeb — van den Modin, welke beteekenis deze offerande heeft, aan wien zij wordt opgedragen, en tot welk doel.

De offerande bestaat alzoo in een maaltijd, waaraan alle mannelijke ingezetenen der desa deelnemen. Intusschen — het is niet altijd, ja meestal niet, een maaltijd waaraan men zich verzadigen kan. Men krijgt soms maar twee, drie of vier *poeloeqan's*, d. i. zooveel als de Inlander bij zijn rijsteten tusschen de vingers neemt en in den mond brengt; ja er gaan er zelfs wel eens huiswaarts zonder iets genuttigd te hebben.

Maar het gebeurt ook wel weer dat men nog eene groote hoeveelheid mee naar huis neemt. Laat mij u dus eens vertellen, hoe 't bij zulk een maaltijd toegaat.

Al wat mannelijk in de desa is neemt aan de ceremonie deel, en men zorgt onderling voor de spijzen, d. w. z. voor ieder der vijf avonden wordt één vijfde deel der deelnemenden door den Kabajan der desa aangezegd om te zorgen voor het eten, en dat ten huize van het desahoofd te brengen, die zelf gewoonlijk op den laatsten avond voor zijn aandeel zorgt. Maar men maakt ook wel eens afspraak met dezen of genen te zullen samendoen. Tegen zonsondergang ziet men dan die spijzen, nu eens in tènong's of ronde etensmanden met deksel, dan weer in vierkante bakken met rand van gadébog of pisangstam en bodem van wijd gevlochten bamboe, of — zooals wij het eens in een arm nietig gehucht zagen — in pisangbladeren in doeken gewikkeld, naar het huis van het hoofd brengen.

Daar liggen de matten op den vloer gereed, en de spijzen worden daarop voor de aanzittenden klaar gezet; namel. twee schuin tegenover elkander geplaatste ambĕngan bestaan uit rijst (de wijze van bereiding geeft die den naam sĕga-poelĕng), en twee andere, evenzoo schuin tegenover elkander geplaatste ambĕngan bestaan uit de zoogenaamde ikan (Jav. *iwaq* of *oelam*), hetgeen alles kan zijn wat men bij de rijst nuttigt, z. a. gekookte groenten, vleesch, visch, enz. al naar het vermogen van den persoon. Als nu allen in rijen gezeten zijn, wordt de meer genoemde oedjoeb en het antwoord: »ja!" d.i. Jav. »inggih!" uitgesproken, en daarna krijgt ieder zooveel als de voorhanden hoeveelheid toelaat. Een heel

enkelen keer gebeurt het wel, dat er voor zooveel eten gezorgd is, dat men zelfs nog wat als bĕrkat mee naar huis kan nemen voor vrouw en kinderen. Doch de hoeveelheid eten blijft altijd vrijgelaten, en in den regel behoeft men zoo weinig te brengen, dat ook de armste daarvoor kan zorgen, en het zal dus wel eene zeldzaamheid zijn, als iemand zich aan deze jaarlijksche gewoonte onttrekt.

Den 29en en 30en hebben zij wier ouders overleden zijn— doch anderen zeggen: een ieder die een graf heeft, —het druk met het bereiden en bakken van sĕga-apĕm of rijstmeelkoekjes. In de maand Saban (= Roewah) wordt slechts weinig voor het Roewahan gebakken, en maar één enkel koekje boven op iedere ambĕngan gelegd; maar nu bereidt men er veel, want zij worden den 30en Ramadhān reeds van 's namiddags vier of vijf uren af gegeten — dus eigenlijk reeds vóór de Vasten is afgeloopen; doch dit is zoo desagewoonte; — men bezoekt dan elkaar wederkeerig en zet elkaar die rijstmeelkoekjes voor, waarvan men zooveel of zoo weinig eet als men zelf goed vindt, en neemt de rest mee. Doch daar dit bij ieder op zijn beurt wederkeerig geschiedt, heeft men er ten slotte toch zooveel winst niet bij. Alleen Kjaï's goeroe of Santri's nemen maar tot zich zonder anderen wat terug te geven; en zoo kan men dan wel eens bij deze personen een onnoemelijk aantal van die koekjes te huis vinden, die zij drogen en bewaren, en dan later eten of verkoopen.

Als er nu een djagal (of slachter) in de kampoeng of desa woont, dan heeft die de Malĕm van 30 Ramadhān voor zijne rekening alléén, en wordt de maaltijd op dezelfde wijze als de vorige vijf avonden bij het desahoofd gehouden. Maar de

djagal is fatsoenshalve verplicht voor veel en lekker eten te zorgen, waarbij allerlei verkrijgbare vruchten behooren te zijn. Dat is dus een kostbare avond voor hem. Zóó heeft het hier in een paar kampoeng's plaats. Of het echter algemeen geschiedt, kan ik niet zeggen.

Maar daar is nog meer te doen. Op de beide laatste dagen der maand begeven de mannen zich ook naar de graven om die schoon te maken, »een ieder die een graf heeft", zooals men zich uitdrukt.

Den morgen van den 1en Sawal, zeer in de vroegte, baadt men zich, brengt ook zijn vee in het wed, kleedt zich in net gewaad — de hemel mag weten waar sommigen dat moois van daan halen; trouwens er wordt ook veel gehuurd en geleend — en begeeft zich naar de graven, met zich brengende een offer van bloemen. Men strooit die bloemen op het graf, doet zijn gebeden, steekt dan wel zelfs eens een mĕrtjon af, en gaat dan naar huis om o. a. ook weer apĕm-koekjes te eten. Daarna brengt men de betamelijke bezoeken aan desahoofd, goeroe, modin, en ieder oud of achtbaar persoon. Bij deze gelegenheid wordt ook de *Pitrah* aan haar adres bezorgd, zooals ik u later wel eens beschrijven zal.

En daarmede is dan de Vasten afgeloopen, d. w. z. voor de groote menigte. Want de man van geweten denkt nog eens na, en het zou wel eens kunnen zijn, dat hij in zijn vasten in het een of ander was te kort gekomen; men doet dus aan de afgeloopen Vastenmaand nog een aanhangsel van vijf, zes of zeven dagen toe—*kaloewihanné poeasa* geheeten— en besluit voor goed de vasten met de *Rikaja koepat*, zoogenoemd naar den vorm kĕtoepat, waarin men de rijst dan gebruikt.

Doen ook al de meesten hieraan mee, de groote en algemeene drukte heerscht toch alleen op den 1en Sawal wegens het *Garēbēg-poeasa*, in het arabisch *idoe-'l-fitr*, feest van het afbreken der Vasten of ontbijtfeest, ook wel *idoe-'l-çaghir*, het kleine feest, genoemd, in tegenstelling van het groote feest, *idoe-'l-kabir*, of *idoe-'l-qorban*, feest der offerande, dat op den 10en Bēsar (= Dzoe-'l-hidja), de twaalfde maand, plaats heeft. Zelfs de geheele Europeesche maatschappij deelt voor een deel in de drukte van dezen dag, op welken iedere arbeid gestaakt wordt; en voor menigen Europeaan is hij een ware feestdag, die met een danspartij ten huize van een inlandsch hoofd besloten wordt. Op dezen dag, den 1en Sawal, komt het dan ook goed uit, dat wij ook politiek te midden van eene moslimsche bevolking leven. Vele particulieren en alle ambtenaren, deze steeds in ambtskleeding, worden aan den morgen van dezen dag in de Kaboepatèn gezien, om Regent en andere hoofden met den afloop der Vasten te complimenteeren. Als gij kunt moet gij er ook maar eens heengaan, want dan is er heel wat te zien en ook te hooren, als bijv. de wensch dat 's gouvernements koffie en suiker dit jaar groote oogsten moge opleveren! Maar zeg dan niet, zooals sommige landgenooten de gewoonte wel hebben, tot een inlandsch hoofd: »Slamat-tahoen-bahroe!" want dan zoudt gij toonen de beteekenis van dit feest niet te weten. Zelfs moogt gij, als »ongeloovig schriftbezitter", zooals de Christen voor een Moslim is, eigenlijk op zulk een godsdienstig feest geen hand geven bij het feliciteeren — want het handgeven heeft voor den godsdienstigen Inlander een eigen vaste beteekenis— doch bij zulk eene gelegenheid doen de meeste Europeanen

het, en geen Inlander zal zoo onheusch zijn de toegestoken hand te weigeren; dus . . . . .

Maar ik eindig als altijd met eene vriendschappelijke groete

t. t.
C.

VIJFDE BRIEF.

3 Augustus 1883.

Amice,

In een vorig schrijven vestigde ik Uwe aandacht op den geestelijken invloed van den Islām op de volken. Ik wensch daarop thans nog eens terug te komen naar aanleiding van *E. Renan's*: Conférence faite à la *Sorbonne le* 29 *Mars* 1883", ten onderwerp hebbende: *L'Islamisme et la science.* Een hoogst belangrijke vraag ligt daaraan ten grondslag, die *R.* kort en goed beantwoordt in bewoordingen als de volgende: »L'Islām a tué la science et la philosophie dans son sein. — L'Islamisme, en réalité, a toujours persécuté la science et la philosophie. Il a fini par les étouffer. — L'Islām — heet het elders — c'est la chaine la plus lourde que l'humanité ait jamais portée. — L'Islām a tout étouffé. — Pour la raison humaine — zoo verklaart de redenaar — l'Islamisme n'a été que nuisible." — Al welke uitdrukkingen in betrekking tot Ned. Indië in het futurum aldus kunnen overgezet worden: De Islām zal hier de wetenschap verstikken en dooden. Van eene steeds voortgaande, vrije wetenschappelijke ontwikkeling des volks zal geen sprake meer kunnen zijn.

Dit is een krasse uitspraak! Maar *R.* herinnert aan den allerwege heerschenden toestand van verval en stilstand of achteruitgang van de tegenwoordige Islamitische volken;

hij wijst er op, hoe de godsdienstige opvoeding het kind tot een fanatiek geloovige maakt, geheel doordrongen van den trotschen waan de absolute waarheid te bezitten; en »ce fol orgueil est le vice radical du musulman.'' Zijn godsdienstig geloof brengt hem tot »le plus profond mépris pour l'instruction, pour la science, pour tout ce qui constitue l'esprit européen.'' Onderscheid van ras en nationaliteit verdwijnen voor dat ééne: men is Islamiet! De Egyptenaar, Berber, enz. eenmaal Islamiet geworden, zijn geen Egyptenaar, Berber, meer; zij zijn eenvoudig: Islamieten! Alleen Perzië maakt daarop nog eenigermate een uitzondering; dat heeft »son génie propre'' weten te bewaren, gelijk het in den Islām ook een eigen plaats inneemt; maar — zoo gaat *R.* voort — »elle est au fond bien plus chiite que musulmane.''—

Om dit feit van den tegenwoordigen toestand der Islamitische volken te begrijpen, moeten wij letten op den geest van den Islām; onder welk volk hij ontstond, en door welke volken hij aangenomen werd. Wij hebben hier met een zeer samengesteld feit te doen, en moeten de geschiedenis raadplegen om dien reeds lang heerschenden toestand van verval te verklaren. De Islām heeft een tijdvak van bloei gekend; daar zijn Islamitische geleerden en wijsgeeren geweest; gedurende eenige eeuwen was het Islamitische Oosten de onderwijzer van het Christelijk Westen; waarom zou hetgeen eens geweest is, niet weer zoo kunnen worden? En hiermêe komen wij tot de hoofdvraag, die *R.* aldus formuleert: »Y a-t-il eu réellement une science musulmane, ou du moins une science admise par l'Islām, tolérée par l'Islam?''

In de bewoording dezer vraag schemert reeds een ontken-

nend antwoord door. Van omstreeks het jaar 775 tot ongeveer het midden der 13de eeuw — dus ongeveer een tijdperk van 500 jaar — bloeiden wetenschappen en kunsten in de moslimsche wereld, en overvleugelde zij het christelijk Westen. Deze wetenschappelijke bloei nu, was zij een uitvloeisel van den Islām als zoodanig, een gevolg van zijnen geestelijken invloed op de volken, of moeten wij dien verklaren door de intellectueele krachten bij die volken zelven aanwezig? M. a. w. hoe en waar is die intellectueele bloei ontstaan?

De eerste eeuw van den Islām kende geen wijsgeeren. De Arabieren trokken als ruwe krijgers, kinderen van nomaden, voortgezweept door een godsdienstig fanatisme en staatkundigen, veroveringszuchtigen hartstocht, de wereld in om haar voor »Allah en zijnen Profeet," èn ten eigen bate, te veroveren en te onderwerpen. Het waren geen wetenschappelijk toegeruste krijgers! Zooals *R.* zich ergens uitdrukt: hadden Omar en Gengiskhan »une bonne artillerie" op hunnen weg ontmoet, dan zouden zij de grenzen van hunne woestijn niet hebben overschreden! Maar dit is nu eenmaal niet gebeurd! Bezield door eene godsdienstige idée, die wonderwel samenviel met der Arabieren zinnelijken aanleg en natuur, voerden zij den krijg, en konden zij zich langzamerhand ontwikkelen tot de eerste krijgslieden der toenmalige wereld. Maar de Arabieren zijn het minst van alle menschen »philosophe." »L'Arabe nomade, le plus littéraire des hommes, est de tous les hommes le moins mystique, le moins porté à la méditation. L'Arabe religieux se contente, pour l'explication des choses, d'un Dieu Créateur, gouvernant le monde directement et se révélant à l'homme par les prophètes suc-

cessifs. Aussi, tant que l'Islām fut entre les mains de la race arabe, c'est-a-dire sous les quatre premiers califes et sous les Omeyades, ne se produisit-il dans son sein aucum mouvement intellectuel d'un caractère profane. Omar n'a pas brulé, comme on le répète souvent, la bibliothèque d'Alexandrie; cette bibliothèque, de son temps, avait à peu près disparu; mais le principe qu'il a fait triompher dans le monde était bien en réalité destructeur de la recherche savante et du travail varié de l'esprit." —

De toestand der moslimsche wereld werd echter een geheel andere, toen omstreeks het jaar 750 de perzische geest in den Islām de overhand verkreeg, en de regeering der Omeyaden door die der Abbassiden vervangen werd. Het middelpunt van den Islām kwam toen te liggen in de streken van den Euphraat en Tiger. Mekka en Medina bleven alleen als plaatsen van godsdienstige herinnering in eere. In die streken werden nog gevonden »des traces d'une des plus brillantes civilisations que l'Orient ait connues, celle des Perses sassanides, qui avait été portée a son comble sous le règne de Chosroès Nouschirvan. L'Art et l'industrie florissaient en ces pays depuis des siècles." De wijsbegeerte uit Konstantinopel verdreven, vond een toevluchtsoord in Perzië. Chosroès liet indische boeken vertalen; de nestoriaansche Christenen, die het belangrijkste deel der bevolking uitmaakten, waren ervaren in de grieksche wetenschap en wijsbegeerte; de geschiedkunde was geheel in hunne handen; hunne bisschoppen beoefenden de logica en de meetkunde; in een perzisch heldendicht treedt zelfs een nestoriaansch geestelijke als ingenieur op. Toen verscheen plotseling de Islām, die zijnen

zegevierenden tocht al meer en meer oostwaarts voortzette, en hield deze iranische ontwikkeling gedurende een honderdtal jaren tegen. Maar het optreden der Abbassiden was als eene herleving van den luister van Chosroès. De revolutie die deze dynastie op den troon bracht, ging uit van de perzische hoofden. De grondvesters van deze dynastie, Aboe-'l-Abbas, en vooral Mantsoer, waren altijd omringd van Perzen. Deze waren in zeker opzicht de als uit den dood herrezen Sassaniden; hunne geheime raadslieden, de leermeesters der prinsen, de eerste ministers waren de Barmékiden, eene familie uit het oude Perzië, zeer verlicht, aan den nationalen eeredienst, het Parsisme, trouw gebleven, en die niet dan laat en zonder overtuiging tot den Islām overgingen. De Nestorianen omringden weldra deze slecht-geloovige Chalifen, en werden uitsluitend hun eerste geneeskundigen. Uit de heidensche stad Harran, vervuld van grieksche wetenschap, kwamen vele geleerden, vooral sterrekundigen, geheel vreemd aan den Islām. Bagdad werd de hoofdstad van dit vernieuwde Perzië. De taal der veroveraars, het Arabisch, kon niet worden verwaarloosd, zoo min als hun godsdienst althans voor het uiterlijke geheel verloochend; maar de geest van deze nieuwe beschaving was in zijn wezen een gemengde. Parsi's en Christenen leidden haar; de administratie, en inzonderheid de politie, waren in handen van Christenen. Al die schitterende Chalifen, tijdgenooten van de Carlovingiërs, Al Mantsoer, Haroen-al-Raschid, Mamoen, zij zijn ternauwernood Islamiten. Uiterlijk betrachtten zij den godsdienst van welken zij de hoofden waren, de pausen, als wij ons zoo eens mogen uitdrukken; maar hun geest was elders. Zij stelden

belang in alles, vooral in hetgeen uitheemsch en heidensch was; zij ondervroegen Indië, het oude Perzië, en inzonderheid Griekenland. Dat de ware Islamiten zich met dien geest niet konden vereenigen, is wel natuurlijk; dat zij er op bedacht waren eene reactie daartegen in het leven te roepen, spreekt wel van zelf; en inderdaad wisten zij zich nu en dan zoo zeer te doen gelden, dat zij den Chalif konden bewegen voor eenigen tijd zijn ongeloovige vrienden en vrijdenkers te verloochenen. Maar als die storm weer voorbij was, keerden die geleerden terug; het vrije, vroolijke leven begon weer op nieuw, tot groote ergernis der vromen. In één woord: het Rationalisme heerschte in dit rijk, al heette het ook een Islamitisch. Men onderzocht alle godsdiensten volgens de beginselen der rede, waarbij van openbaring geen sprake was. De christelijk-syrische geneeskundigen waren ervaren in de péripatetische wijsbegeerte, in wiskunde, geneeskunde en sterrekunde. De Chalifen gebruikten hen om de werken van Aristoteles, Euclides, enz., in één woord, het geheel der grieksche wetenschap, zooals die destijds bestond, in het Arabisch over te zetten, In die dagen ontstond het woord filosoof (van philosophos) in de moslimsche wereld, als eene ongunstige benaming voor geleerden als *Al-Kindi*, die over de eeuwige dingen dachten en spraken, maar niet volgens de beginselen van den Islām. Zij waren Rationalisten in den boezem van den Islām. Vooral in Perzië namen de sterrekunde en algebra een hooge vlucht; de scheikunde werd hoe dan ook beoefend. Ook in Spanje volgde men deze wetenschappelijke beweging van het Oosten, en zelfs Joodsche geleerden brachten hun wetenschappelijk contingent aan.

Dit tijdperk van wetenschappelijken bloei nu noemt men gewoonlijk arabisch, omdat het arabisch de taal was waarin men schreef. Doch de geest er van was allerminst arabisch; die was grieksch-perzisch, of misschien nog nauwkeuriger: grieksch; »car l'élément vraiment fécond de tout cela venait de la Grèce." En de zuiver arabisch-islamitische geest kreeg weer de heerschappij in handen, toen het staatkundig zwaartepunt uit het Oosten naar het Westen werd verplaatst. In de 13e eeuw trad Europa op den voorgrond, en de beoefening en bloei der wetenschap werd uit Azië naar Europa overgebracht. Na het jaar 1200 ongeveer ontmoet men geen enkelen in het arabisch schrijvenden geleerde van naam meer. Toen kon de Islām weer tot zijn recht komen, en kwamen de beteekenis en waarde der Madzhab's voor den Islām aan den dag. Die Madzhab's en haar volgelingen bewaarden den zuiver Islamitischen geest, en door haar ontstond en bestond de strijd tegen de wijsbegeerte. De Islām heeft krachtens zijn geest altijd de wijsbegeerte vervolgd; en dat hij het een tijdlang niet heeft gedaan, was omdat hij het niet kon doen. Maar na 1200 kreeg hij er weer de macht toe, en kon het moslimsche dogma uit de school vrij op straat zich vertoonen, en ongestoord heerschen. Sedert is alle wijsbegeerte in den boezem van den Islām verdwenen. Wijsgeerige handschriften zijn vernietigd en zeldzaam geworden. De woorden van Abdoe-'l-Wahid, ed. Dozy, pag. 201: »Waar een Vorst met allen ijver den »madzhab van de letter" invoert, openbaart dit zich niet in de afschaffing van gebruiken, *maar bovenal in het verbranden van boeken*" (ook aangehaald *Bijdr. t. d. T. L. en V. kunde v. N. I.* 4°, VI. pag. 412.), bleken woorden naar het

hart van den Islām te zijn. De sterrekunde alleen kon nog toegelaten worden, in zooverre als zij dienstig kon zijn om de richting bij het gebed te bepalen. Weldra kwam de hegemonie in den Islām in handen van het turksche ras, dat zijn volkomen gebrek aan allen wijsgeerigen en wetenschappelijken zin alom de overhand verzekerde, en tot den huidigen dag schitterend gehandhaafd heeft. Sedert telde de Islām op zeer weinige uitzonderingen na, als bijv. *Ibn Khaldoen*, geen enkelen grooten geest meer. De Islām heeft de wetenschap en wijsbegeerte volkomen in eigen boezem gedood.

R. wil volstrekt niet de beteekenis van het besproken tijdperk van wetenschappelijken bloei »dit arabe" ontkennen of gering achten, al heeft men ook vaak zijne waarde en oorspronkelijkheid te hoog aangeslagen, vooral wat de sterrekunde betreft; hij wil alleen maar aantoonen, dat het niet van den Islām als zoodanig uitging, of uit Arabië oorspronkelijk was, al werd ook de arabische taal als het voertuig dier wetenschap gebruikt. De wetenschap van dat tijdperk was niet eene arabische, allerminst eene islamitische! Het is dan ook wel de opmerking waard, dat onder al die geleerden slechts één enkele, Al-Kindi, van zuiver-arabische afkomst was; het waren allen Perzen, Spanjaarden, enz. »Cette science dite arabe" — zoo vraagt R. — »qu 'a-t-elle d'arabe en réalité? La langue, rien que la langue. La conquête musulmane avait porté la langue de l'Hedjaz jusqu'au bout du monde." Met het arabisch geschiedde, wat met het Latijn plaats had, dat de taal der geleerden en der wetenschap werd, hoewel die niets met het oude Latium had uit te staan. Die geheele wetenschappelijke beweging werd voortgebracht »malgré l'islām, contre

l'islām, et l'islām heureusement n'a pas pu l'empècher." De Islām in zich zelven is doodelijk voor alle wetenschap en heeft de landen die hij aan zich onderworpen heeft, voor alle wetenschappelijke ontwikkeling gesloten. Hetgeen den waren Islamiet kenmerkt, dat is: haat jegens alle wetenschap. Volgens zijn natuur *moet* de Islām alle wetenschap als zijn vijand behandelen, en dat is hem gelukt in toepassing te brengen tot zijn eigen ongeluk. De wetenschap doodende, heeft hij zich zelven gedood, en zich gedoemd in de wereld voortaan een geheel ondergeschikten rang in te nemen.

Hiermee is de Islām tegelijk geoordeeld en veroordeeld. Hiermee zijn de roeping en plicht der Christenheid tevens aangewezen!

Daar zijn onder ons menschen, die met iedere wijze van godsvereering vrede schijnen te hebben, of wel, allen godsdienst als product van menschelijk overleg en menschelijke berekening beschouwende, ook aan alle godsdiensten evenveel of even weinig waarde toekennen. Doch niet allen, gelukkig! zijn zoo materialistisch of pessimistisch van ziel, dat zij tevens alle idealisme zouden verloren hebben. Als zij, óók voor Ned. Indië, waarachtige beschaving en ontwikkeling wenschen, dan mogen zij allerminst de vestiging van den Islām hier in de hand werken; integendeel mogen zij wel de Christenen ter zijde staan, om christelijke beginselen, christelijke beschaving en ontwikkeling, hier algemeen ingang te doen vinden en die te doen zegevieren, gelijk eenmaal het Christelijk Westen over het Islamitisch Oosten de zege behaalde!

Met een vriendschappelijke groete, als altijd t. t.
C.

ZESDE BRIEF.

25 Augustus 1883.

Amice,

De *garēbēg-pocäsa* en *rihaja-koepat* (1e en 7e Sawal), met al hun drukte en beweging, behooren weer tot het verledene; men heeft weer een maand — en sommige nog een week bovendien — gevast; menige duizend gulden vloog weer nutteloos, in den vorm van klein vuurwerk, de lucht in; ook verdween er veel geld als een gevolg van het maaltijd- en partij geven; men heeft elkander ge complimenteerd en de noodige eer bewezen — ook wel met een glas champagne in de hand; menige tijger moest zijn verblijf in de wildernis met een ander, minder ruim en aangenaam, op de aloen-aloen verwisselen, om het publiek het genot van een parampoggan te verschaffen .... en na dat alles hebben de dagelijksche bezigheden haar gewonen loop hernomen, en rolt weer genoeglijk het leven des gerusten landmans daarheen. De Landraden hebben hunne zittingen hervat; de Inlandsche scholen werden weer geopend; heeren- en cultuurdiensten werden weer naar het gebod vervuld; en in onze desa is het weer als het vóór deze Vasten was. Zelfs zouden wij alweer de gamēllan bij een eerzaam ingezetene onzer desa gehoord hebben — hetgeen in

de Vastenmaand natuurlijk niet kan plaats hebben — en zou er een flinke bruiloft zijn gegeven worden, ware het niet, dat de dood tusschenbeide was gekomen, en de bruid plotseling aan hare familie ontnomen had.

De maand Sawal schijnt hier en daar als bijzonder geschikt beschouwd te worden om de Besnijdenis te doen plaats hebben; inzonderheid tusschen het rikaja-poeasa en r. koepat. Tusschen twee haakjes: ik las dezer dagen in een geacht tijdschrift dat »*»ketoepat" is een soort rijstkoekjes*". Ik weet niet of gij alreeds kennis met die spijze gemaakt hebt — doch als dat het geval mocht zijn, betwijfel ik toch of ook gij wel geneigd zoudt zijn, die kleverige, kubiek-vormige, kluit rijst, in dicht aan elkander gevlochten reepen van palmbladeren gekookt, een »koekje" te noemen! Ik meen dat wij aan het woord »koekje" een eenigszins ander begrip hechten.

Overigens herinnner ik u nog aan hetgeen wij uit Prof. S. Keyzer's »Handboek v. h. Moh. regt" hebben geleerd, dat (naar pag. 91) de »feestnacht" bij het ontbijt na de Vasten, d. i. de eerste van Sawal, één der zeven gezegende nachten, lailat-mobarakat, heet; en (naar pag. 96) de maand Sawal ééne der drie bedevaartsmaanden is; waarop ik later echter nog wel eens terug kom.

In een vroeger schrijven noemde ik de Vasten van de maand Ramadhān »de eenige verplichte Vastentijd". Want ik moet er nu uwe aandacht op vestigen — gelijk het ook alreeds kon blijken uit die eerste week van de maand Sawal, die men ook wel als een Vasten beschouwt — dat de Islām, behalve die ééne, algemeene en verplichte Vasten van Ramadhān, ook nog een vrijwillig vasten kent, waaraan men

zich, ten gevolge eener gelofte, als boete voor begane zonden onderwerpt. In den Islām noemt men het zelfs niet alleen verkieslijk van den 2en tot den 7en Sawal te vasten, maar ook goed het te doen op den dag van Arafat, d. i. den 9en van Dzoe-l-hidjah (Jav. Bĕsar), tenzij men als bedevaartganger daar is; want alsdan is het verboden. Voorts is het verdienstelijk te vasten op den 9en en 10en van Moecharram (Jav. Soera); op de »Witte dagen" van elke maand, d. i. den 13en, 14en en 15en, zoo genoemd omdat dan de maan het witst is; en eindelijk op Maandag en Donderdag. Eene wijziging van dit laatste trof ik aan, daarin bestaande, dat men iederen Maandag-légi en Donderdag-kliwon, dus iedere 35 dagen tweemaal, vast, waarbij in zeker gezin de zonderlinge gewoonte bestaat, dat de vrouw des huizes tegen den morgen van zoodanigen vastendag geheel alléén eene wandeling om de desa en langs den hoofdweg door de desa maakt. Bij dat tweemaal per week vasten moet men wel herinnerd worden aan het Evangelisch bericht Luk. 18 : 12 aangaande de Pharizeën, die ook tweemaal per week vastten, op den vijfden dag ter herinnering dat Mozes den top van den Sinaï had beklommen, en op den tweeden omdat hij dien toen was afgedaald.

Maar misschien zou menigeen niet verwacht hebben, dat de Islām ook dagen kent, waarop het bepaald verboden is te vasten. Dit is namelijk het geval op »eenen twijfelachtigen dag", d. i. den dag, die op den 30en nacht van Ramadhān volgt, wanneer de lucht zoo bewolkt was, dat men de nieuwe maan niet kon waarnemen. Ook moet men vermijden alleen des Vrijdag's te vasten; het is dan verkieslijk daaraan een Donderdag of Zaterdag te verbinden. Verboden is het ook te vas-

ten op den 1en Sawal, op den 10en Dzoe-l-hidjah (Jav. Bēsar); den zoogenaamden offerdag, en op de zoogenaamde »droogdagen", d. i. den 11en, 12en en 13en van Dzoe-l-hidjah, dus genoemd omdat het vleesch van de offerdieren dan gedroogd wordt.

Overigens zouden hier verschillende aanleidingen tot vasten vermeld kunnen worden; zooals bijv. als boete voor begane overtredingen, wanneer men drie dagen vast; ook behoort men drie dagen te vasten vóór men in een tijd van droogte of vrees voor hongersnood aan het algemeen gebed om zegen deelneemt. 't Is intusschelijk moeielijk te zeggen in hoever de Javanen zich aan al die bijzondere voorschriften houden, al is het buiten allen twijfel dat de groote meerderheid niets van dit alles afweet. Hier en daar, in de omgeving van een Pēsantrèn, kan het wel zijn dat men op veel van die voorschriften let, doch voor een Europeaan is het zeer moeielijk bijzonderheden daarvan te weten te komen. Er zijn er ook wel die de gelofte doen, een vol jaar te zullen vasten, of wel op bijzondere dagen, en men verhaalt dat er in de Vorstenlanden personen zijn, die bij gelegenheid van hunne geboortedagen 24 uren vasten, en den volgenden dag een partij (offermaaltijd) geven. In tegenstelling daarmee leerden wij eenen prijaji kennen, die op den dag zijner geboorte, dus om de 35 dagen, een slamētan en tandak-partij gaf, waarbij 's avonds aan Europeanen tevens gelegenheid werd gegeven om te dansen of kaart te spelen.

Uit de boven gegeven verklaring omtrent de aanleiding tot het vrijwillig vasten kan het echter al duidelijk worden, dat zoodanig vasten veelmaal kan voorkomen. Vasten als eene

godsdienstige handeling beschouwd, is evenwel niet een uitsluitend islamitische handeling, of van islamitischen oorsprong. Het is bekend dat de Joden reeds op hunnen grooten Verzoendag, den 10en Tisri, vastten. Men bericht zelfs, dat de vasten op den 10en Moecharram (Jav. Soera) door Mohammad in het begin van zijn verblijf te Medina werd bevolen om de Joden voor zich te winnen. Toen zijn oogmerk mislukte, herriep hij dit bevel, en stelde de Vasten in Ramadhān in de plaats.

Ook de Egyptenaren vastten, vooral streng op den dag van het groote Irisfeest.

En zooal niet het vasten, dan toch het begrip van onthouding, bestond ook bij de Javanen reeds vóór de Islām onder hen ingevoerd werd. Of wat anders is in den grond der zaak de onthouding, die de boetedoener (Jav. tapa) op het gebergte zich oplegde om tot de nieuwe geboorte (Jav. panitis) te kunnen komen, naar Hindoesche onderwijzing; of het vasten gedurende eenige dagen van den man die naar eene bepaalde Ngelmoe streeft, om hare buitengewone krachten deelachtig te worden? Zoo zou er hier ook op gewezen kunnen worden, dat er Inlanders zijn, die eene gelofte doen, gedurende een korter of langer tijd — zoowel gedurende slechts een paar uren als gedurende eenige jaren — niets anders te eten dan hetgeen zij al bedelende, als gunst, van de menschen ontvangen.

Men bericht van elders dat vasten ook wel met zelfkastijding gepaard gaat, doch op Java heb ik daar nooit van gehoord. Het lichaam op die wijze te pijnigen, schijnt niet in de smaak der Inlanders te vallen. Trouwens vasten op zich

zelf is reeds een soort van zelfkastijding, de uiting van eene bijzondere gemoedsstemming, om zich te verootmoedigen, zijne droefheid te openbaren, zijne gebeden te ondersteunen, of eene poging om op die wijze de vleeschelijke lusten en hartstochten te onderdrukken, en den geest vrij en godsdienstig werkzaam te maken. Maar het dogmatische systeem van den Islām heeft die meer geestelijke strekking van het Vasten vrij wel opgeheven; de eigengerechtige en werkheilige ziel vindt er een krachtigen prikkel in. De Inlander beschouwt het als eene adat, godsdienstige gewoonte van de vaderen overgeleverd; het is hem een deel van de Sarèngat die pērloe is; en naarmate de omstandigheden het toelaten, en er een meer of minder opgewekte godsdienstige geest heerscht, zal men ook meer of minder streng de vasten waarnemen. En daaruit is het dan ook te verklaren, hoe bij de verschillende secten van den Islām, die van tijd tot tijd optraden, ook het vasten een belangrijk punt uitmaakte. De Ultra-Sjiïten bijv., die eene buitensporige hulde, ja bijna goddelijke vereering aan hunne Imām's bewezen, en den Korān door verdraaiing en allegorische verklaring aan hun Imāmleer dienstbaar trachtten te maken, haalden ook hun eigen opvatting omtrent het gebed, de vasten, enz. en sommigen vastten in het geheel niet.

De oudste Çoefi's predikten voornamelijk onthouding en verachting der wereld; en de reformatorische secte der Wahhabiten hield de vasten buitengewoon streng; zeker in scherpe tegenstelling met de Bedowinen van Hedjaz, die zeggen: »Wij bidden niet omdat wij het water van afwassching moeten drinken; wij geven geen aalmoezen omdat wij die vragen;

wij vasten niet in Ramadhān dewijl wij het geheele jaar door honger lijden; wij gaan niet ter bedevaart omdat de wereld het huis Gods is".

Als zij, en alle andere menschen, dit laatste inderdaad geloofden, zou er zeker minder stofvergoding en ongerechtigheid op aarde aangetroffen worden.

Doch ik eindig met een vriendschappelijke groete als altijd

t. t.

C.

ZEVENDE BRIEF.

17 September 1883.

Amice,

In het *Soerab. Handelsbl.* van 5 Septemb. j. l. N° 204 komt, onder de berichten omtrent de vulkanische werking van het eiland Krakatau (Poelo Rakata), een aan het *Algem. Dagblad* van 31 August. j. l. ontleend verschrikkelijk verhaal voor, dat ik, als van te ernstige beteekenis, voor de vergetelheid wensch te bewaren. Daar wordt namel. meêgedeeld omtrent de vluchtelingen van Anjer, dat die te Serang meer dood dan levend zijn aangekomen, niets gered hebbende dan het naakte leven. Op hun vlucht door het gebergte naar Tji-Madjang, in de nabijheid van Tji-Legon, hebben zij niet eens op de gastvrijheid der Inlanders mogen rekenen, maar zijn overal afgewezen met de woorden: »gij zijt de schuld van het ongeluk dat ons treft!" Met moeite heeft Mevr. B. door het afstaan van twee brillanten ringen een glas water kunnen machtig worden; zij, reeds gedrukt onder moedersmarten over het verlies van haar kind, dat op haar vlucht den geest had gegeven, en waarvan zij het lijkje had moeten achterlaten, dat echter door de goede zorgen van Bantam's resident S. bij zijn komst te Anjer behoorlijk ter aarde is besteld.

De doctor L. D. met familie had dezelfde onbarmhartigheid

der Inlanders te doorstaan. Hem toch werd met de zijnen niet eens gegund eenige rust in de kampoeng's te nemen, zij werden overal afgewezen; geen dronk water, veel minder een korrel rijst, werd hun gegeven. Aan eenige priesters (?) die verzameld waren tot hun gebed, verzocht hij om bij hen een weinig te mogen uitrusten, maar hij werd afgewezen met de woorden: »Gij zijt van alle ongeluk dat ons treft, de schuld, door uw oorlog met Atjeh!" Doch, helaas! eenige oogenblikken waren de vluchtenden pas van daar verwijderd, of er kwam een golf die het gebouwtje der biddenden overstelpte, en ook zij waren door het water verslonden.

Dit verhaal geeft in weinige woorden zeer veel te denken; het vergunt ons een blik te slaan in het kenmerkend karakter der overleggingen en gedachten en het diepste der ziel van de Inlandsche wereld.

Ik was in een gezelschap waar dit verhaal meêgedeeld werd, waarop één der aanwezigen uitriep: »En nu collecteeren wij nog al voor die lui; je zoudt 't immers vervloeken één cent voor hen te geven!" — Wij begrijpen die verzuchting! Maar waar wij dan ook onze landgenooten vooral niet zullen vergeten — die wij met den Apostel Paulus zoo gaarne onze huisgenooten des geloofs zouden willen noemen — willen wij toch ook het woord van eenen meerdere dan Paulus niet vergeten, die zeide: »hebt uwe vijanden lief, doet wèl aan wie u haten, zegent wie u vloeken, bidt voor hen die u smadelijk bejegenen." Zoo laat ons dan voortgaan met wèldoen aan die arme zoo zeer geteisterde Bantammers, en daarin toonen van eenen anderen, meer edelen geest te zijn, als navolgers van een zooveel grooter en goddelijker Meester, die niet op aarde kwam

om gediend te worden, maar om te dienen, en zijn leven gaf tot onze behoudenis.

Maar daar was in dat gezelschap ook nog een ander, die de opmerking maakte, of dat geheele verhaal, zooals het daar ligt, wel waarheid was? althans of het feit zich wel zóó had toegedragen als de schrijver ons mededeelt? Het verhaal kwam hem bijna te onmenschelijk voor! Zou de auteur van dat bericht ook misschien in al te groote opgewondenheid zijn verhaal wat al te zeer geillustreerd hebben, met het doel vooral om toch eenen krachtigen indruk op zijne lezers te maken? Het verhaal toch is niet fraai gesteld, en draagt vele blijken van gejaagdheid; zoo zouden wij ook wel eens willen weten, hoe men te weten is gekomen, dat dat gebouwtje met die biddenden (NB. nog wel »priesters" genoemd, dat natuurlijk onzin is!) zoo plotseling door een golf werd weggenomen. Heeft de verhaler misschien gezegd, dat die menschen het waard waren dat hun zóó iets overkwam, en gebruikte hij al sprekende meer krasse uitdrukkingen, dan hij in meer bezadigden toestand wel op papier zou hebben gezet? En de schrijver, verkeerende onder den indruk van het oogenblik, heeft misschien meer gezegd, dan door den verhaler bedoeld en met de waarheid overeen te brengen is? Daar is meer: konden die vluchtelingen de taal dier menschen wel eens verstaan, en hebben zij misschien in Nederlandsche bewoording iets overgezet, wat in het Soendaneesch of Maleisch wellicht eene geheel andere beteekenis heeft dan ons wordt meêgedeeld? En weer een ander voegde daaraan toe, of de toon van spreken, de wijze van zich aan die menschen als gasten aan te melden, misschien ook al te zeer uit de hoogte en al te bevelende was

geweest, zoodat die Inlanders al terstond tegen de vluchtelingen ingenomen werden? Wij weten toch — zoo betoogde hij — hoe hier vreemdelingen den Inlander wel eens al te ruw en grof kunnen behandelen, alsof iedere Inlander stilzwijgend een knecht van den eersten den besten Europeaan ware!

Amice, ik kan op al die vragen en bedenkingen — zwakke pogingen om het bittere of scherpe uit het verhaal weg te nemen — geen stellig antwoord geven; maar dit is duidelijk, dat de verhaler door die mededeeling eene groote verantwoordelijkheid op zich heeft geladen; en ik voor mij zou wel wenschen èn voor de Bantammers èn voor ons dat het verhaal eenvoudig onwaar ware! Die weinige woorden en handelingen der Bantammers drukken zulk eene vaste overtuiging, zulk een innigen afkeer, zulk een vreeselijken haat jegens al wat Europeaan is, uit; zij doen ons zoo volkomen verstaan hoe bij die biddenden godsdiensthaat een eeuwige klove tusschen hen en ons heeft gedolven, dat 't ons eng om 't hart wordt, als wij bedenken wat wij te wachten hebben, als die onderdrukte woede en bitterheid der ziele eens eene gunstige gelegenheid kregen zich in al hare afgrijselijkheid en wraakzucht aan ons te openbaren! Inderdaad — hoe zou ik wenschen te durven verzekeren, dat dit verhaal, zoo als het daar ons gegeven wordt, eenvoudig onmogelijk waar kan zijn! Maar dat kan — dat durf ik niet! Integendeel — waar wij het feit goed beschouwen, en daarbij ook niet vergeten, dat de domheid, het bijgeloof, of hoe men het ook noemen wil, bij menschen op een standpunt als die Bantammers staande, hen er toe brengen van ieder ongewoon natuurverschijnsel terstond een bepaalde verklaring, als van Hooger hand gegeven, gereed

te hebben — moeten wij toch, als wij op de woorden dier personen letten, wel tot het besluit komen, dat het Islamisme hier zijn geest, zijn karakter duidelijk en onomwonden te kennen geeft. Wat hebben toch die Bantammers in den grond der zaak met de Atjehers en hun oorlog uit te staan? Ligt Atjeh niet zoover van Bantam, dat de meeste Bantammers wel niet veel meer van Atjeh dan den naam zullen afweten, en zeker wel geen juiste voorstelling van den afstand en de plaats der ligging van Atjeh zullen hebben; of zij zouden misschien hadjï's moeten zijn? Toch beschouwen zij die vulkanische werking en al hare verschrikkelijke gevolgen als een straf van Allah over . . . *ons, Nederlanders*, omdat wij oorlog voeren met *Atjeh*? Neen — als een straf over hen, omdat zij, Bantammers, even als de Atjehers Islamiten zijnde, omdat zij . . . ja wat? Wat hadden zij toch misdaan, dat Allah zóó over hen toornde? Wij willen voor hen het antwoord op die vraag niet zoeken; maar hier op alleen wil ik toch uwe aandacht vestigen, dat blijkbaar de gemeenschappelijkheid, de éénheid des geloofs, de algemeene band waardoor de Islām alle Moslimsche volken tot ééne gemeente vereenigt, gemaakt heeft, dat alle Moslims, zelfs die arme, eenvoudige en veelszins weinig ontwikkelde kampoeng-bewoners van Bantam, het er voor houden, dat in hun Atjehsche geloofsgenooten hun godsdienst aangerand is geworden. Al ons masdjid-bouwen te Atjeh heeft dergelijke opvatting niet kunnen voorkomen. Hier spreekt het bewustzijn van solidariteit. Dit is het dat ons klaar en duidelijk wordt door de handelwijze dier Bantammers, als wij het buitendien nog niet wisten; en 't is daarom ook, dat ik uwe aandacht nog eens bepaald op het feit wil vestigen, dat

de Islām alle moslimsche volken tot éene gemeente vereenigt, en ieder Niet-islamiet eenvoudig een kapir in den vollen zin des woords voor hen is, die vooral met Christendom of Jodendom in eeuwigheid geen vrede zullen sluiten.

Met theoriën hebben wij ons nu niet op te houden. Men mag den Islām met O. Pfleiderer e. a. niet, — of met C. P. Tiele e.a. wèl als een wereldgodsdienst beschouwen; — of wel met Kuenen aannemen dat als »feit" de Islām een internationale, doch in zijne »hoedanigheid" een »volksgodsdienst" is, en dat »de arabische nationaliteit (zelfs) niet (eens) de moederschoot van den Islām is, maar zijn grens" — een *feit* is het, dat de Islām, arabisch gekleurd, door Arabieren gedragen, in de arabische taal, over de grenzen van Arabië, tot over twee, ja wel drie werelddeelen is verbreid geworden; dat het Heilige Boek, de Koran, voor allen de eeuwige, eenige goddelijke bron van alle waarachtige kennis, in het overal buiten Arabië uitverkoren geachte arabisch, aan allen de onveranderbare waarheid te verstaan geeft, dat hij »is waarlijk eene waarschuwing voor de geheele wereld" (Koran XXXVIII: 87), en aangaande Mohammad getuigt: »U hebben wij gezonden tot alle menschen zonder uitzondering" (Kor. XXXIV: 27). En in betrekking tot »den heiligen oorlog" heet het in de IXe Soera, als een oorlogskreet tegen alle niet-mohammedanen: »Strijdt tegen hen die niet aan God en den jongsten dag gelooven, die niet verboden achten wat Allah en zijn Gezant verbieden, en de godsdienst der waarheid niet belijden, onder degenen aan wie de Schriften zijn geschonken, totdat zij eigenhandig de schatting betalen en klein gemaakt zijn." Zóó spreekt Mohammad in het 29e en 30e vers over Joden en

Christenen. Van de afgodendienaars zegt hij vs. 5, dat »men hen na afloop der heilige maanden beoorlogen en dooden moet, waar men hen ook vinde, tenzij alleen indien zij zich tot den Islām bekeeren." — Voor Mohammad was zijne zending eene hem, vooral in later dagen van zijne werkzaamheid, helder-bewuste zending tot *alle* menschen, en de godsdienst dien hij stichtte, een godsdienst bestemd voor alle volken der aarde. Volgens zijne beschouwing vormden alle menschen oorspronkelijk één eenig volk (Korān II: 209), één »ommah"; zelfs de splitsing in natiën is afval van Allah's oorspronkelijke ordening (Koran X: 20). Één godsdienst »din" had er oorspronkelijk bestaan; dezelfde »din" was door alle Godsgezanten, profeten, verkondigd, en moet ook nu weer alle menschen tot één »ommah" vereenigen.

Als dan nu de Islām op Java komt, wil hij ook daar als zoodanig heerschen. Hij wil daar heerschen als »de godsdienst der gansche aarde," en ook de Javanen, nu als afzonderlijke natie tegen Allah's verordening in levende, weer tot een deel van het ééne »ommah" maken, en ze met de Arabieren tot ééne gemeente vereenigen. Dit is eene waarheid die niet gering mag geacht worden. Het is zelfs nog iets anders dan hetgeen men in het Katholicisme aantreft, waar één eenige Paus het geheel der gemeente van alle Roomsch-Katholieken, onder de verschillende volken op aarde te vinden, bestuurt en regeert. Deze waarheid drukt volkomen den geest van den Islām uit; zij wordt met meer of minder klare bewustheid door iederen Islamiet aangenomen, al is hij ook zelfs maar een Javaansche Islamiet, dien ik U in mijn eersten brief reeds als zoodanig trachtte te doen kennen. Dat er echter tusschen

Soendanees en Javaan ten opzichte van het Islām-zijn onderscheid bestaat, bevestigen alle berichten. Die woorden der Bantammers zullen bij de Javanen wel in de eerste en voornaamste plaats instemming hebben gevonden bij de Bongsā-poetihan en hare omgeving. En toch, niet tengevolge van godsdienstige motieven, maar licht verklaarbaar door andere omstandigheden, zal ook de groote menigte geen tegenspraak laten hooren, waar de Bongsa-poetihan zich in dien geest uitlaat. En inderdaad gevoelen alle leden van den kring dier Bongsa-poetihan zich van huis uit één met den Arabier — al bedriegt deze den Inlander ook! — en zien zij in ieder Christen, ongeloovig Schriftbezitter als hij is, een ongeloovige, een vijand van den »din", een »Olanda sétan" — al doet deze hun ook wel, en bouwt prachtige masdjid's voor hen! Nog onlangs deelde Dr. C. Snouck Hurgronje in de Juli-aflevering van de »Indische Gids" mee, dat in de druk bezochte Soerau's van de Padangsche Bovenlanden — en dit geldt ook voor de Javaansche Pēsantrèn's — leerboekjes in gebruik zijn, wier inhoud niets dan zuivere Islām is. »In de Oendang-oendang vindt men veel, dat niet van moslimschen *oorsprong* is; de geest is echter goed moslimsch. Of wat zegt men er van, als zelfs de komst van Jan Kompanie, die zich toch om den godsdienst dier »Moorschen" of heidenen weinig bekreunde, daar wordt voorgesteld als een aanslag van Olanda-sétan op het ware geloof der Maleiers, waarvan hij hen door allerlei drogredenen zoekt afvallig te maken?" En zeker niet geheel ten onrechte herinnerde hij er aan, hoe onlangs nog uit eene mededeeling van Mr. L. W. C. van den Berg bleek, dat de Javanen vatbaar zijn voor allerlei wind van leering, en gaarne nieuwen kost op

godsdienstig gebied proeven, mits deze hun, met moslimsch etiquet voorzien: liefst door Arabieren worde aangeboden.

De Islamitisch-godsdienstige Javaan gevoelt zich één »ommah" met de Arabieren en alle andere moslimsche volken. Dat gevoel beheerscht, bewust of onbewust, allen, niettegenstaande hun wonderlijk syncretisme; dat wordt gedurig versterkt door de komst van Arabieren en hun verblijf op Java; door de besnijdenis en de daarmeê gepaard gaande feesten; door de langgar's en pēsantrèn's; door de bedevaart naar Mekka niet het minst! Wij zijn nu in de de tweede der zoogenaamde bedevaartsmaanden, en mogen daar wel eens aan denken! De reis naar Arabië, — zoo schrijft ook *Dr. S. H.* — het eenige middel om tot volbrenging van den Hadj te geraken, brengt voor de meeste Oost-Indische Moslims een aantal zwarigheden mee, groot genoeg om hen naar moslimsche opvatting van de verplichting te ontslaan. Het aanzien der Hadji's zoo meenen sommigen, — in strijd met anderen die op zijn best dit gevolg nog in een zeer, zeer verre toekomst zich altijd maar m i s s c h i e n - m o g e lij k denken, doch daarbij intusschen niet vergeten dat middelerwijl de Islām al vast meer gevestigd zal worden en in het hart des volks dieper wortelen zal hebben geschoten, zoodat er de beteekenis van het Hadji-zijn niet minder door kan worden — het aanzien der Hadji's bij de overige bevolking neemt in dezelfde mate af, als hun aantal grooter wordt! Nuttelooze bespiegelingen waar de werkelijkheid om lacht! Bij gemoedelijke menschen zal deze meening, die al niet nieuw meer is, zeker een hartelijke ontvangst bereid vinden; doch zij mogen niet vergeten dat in ieder geval op zóóvele millioenen het tegenwoordig aantal

nog betrekkelijk gering is, en het lang, zeer lang zal duren, eer deze verhouding anders zal zijn geworden. Verliest daardoor die meening feitelijk alle beteekenis en waarde gedurende eenige toekomstige eeuwen — te meer waarde moeten wij hechten aan *Dr. S. H.*'s betoog, waar hij opmerkt, dat men tegenwoordig »toch de Hadji's bij duizenden telt, die jaarlijks voor dat heilig doel zich naar Arabië begeven. Dit is een feit van beteekenis. Eensdeels om de gevolgen. Mogen ook sommige Oud-gasten zich den vreedzamen Hadji herinneren die bij hen in dienstbaren staat was, en zich dan rustig de slaapmuts over de ooren trekken, en zeggen: »Och, die Hadji's zijn niet fanatiek!" wij vergeten niet, dat menige moslimsche beweging te Mekka werd voorbereid, menige andere, elders ontstaan, van de heilige stad zich voortplantte over de wereld, en menige slaapmuts te laat in beweging bracht."

In de »*Warnasarie*" voor 1849 schreef *R. Friederich* nog: »Zoo zijn ook de Javaansche Hadji's weinig bezield met het fanatismus der Westersche Aziaten. Zij zijn en blijven stille, vreedzame lieden", waarbij een plaatje met het portret van een oud-eerwaardig, goedig, kalm en beminnelijk-vroom man zijne voorstelling aanschouwelijk maakt, om zijne bedoeling te verduidelijken.

Maar zeer juist merkt *Dr. S. H.* op: »In Arabië leert de Moslim den Islām kennen van zijne internationale zijde; daar krijgt hij een grooteren indruk van zijne macht dan elders, en mocht een tijd aanbreken, dat hem daar bevelen werden gegeven, deze zouden zich aan hem voordoen als met goddelijk gezag bekleed. Maar aan den anderen kant is dat groote aantal Hadji's — groot in verhouding tot de verre, kostbare reis

voor een arme en onontwikkelde bevolking — tevens een getuigenis voor de hooge waardeering van den Islām door zijne Oost-Indische belijders."

Omtrent die hooge waardeering nu moet men zich niet vergissen. De titel »Hadji" is in den kring der Bongsa-poetihan zeer hoog geacht en geschat; een gewoon desaman gaat voor een Hadji op zij. Hoe en waarom men dien titel zoo hoogacht, kunnen wij thans buiten bespreking laten, waar het voor een ieder duidelijk moet zijn dat die waardeering bestaat, en bij de verschillende personen ook onderscheidene beweegredenen en prikkels tot die hooge waardeering leiden moeten. De *Hadji* gevoelt zich zelf; hij heeft opgehouden *Javaan* te zijn; hij is *Hadji*! De Islām heeft hem door de bedevaart tot een wereldburger gemaakt! Door de bedevaart en het gebruik der Arabische taal begint hij zich één te gevoelen met andere volken, die diezelfde bedevaart volbrengen, en diezelfde Arabische taal kennen; en naarmate dat gevoel sterker wordt, begint hij zich ook meer anti-Europeaan, meer een tegenstander van het Christendom te gevoelen. De Islām vereenigt al zijn belijders tot ééne gemeente, en waar de Javaan-Mohammadaan ook komt, in Arabië, in Egypte, in Engelsch-Indië, in China, hij vindt daar overal in zijne medebelijders geloofsgenooten en broeders, al te zamen tegenstanders van iedere europeesch-christelijke macht. Wie Islamiet wordt en is, ontleent daaraan de bewustheid van te behooren tot de »ommah", het volk, aan hetwelk Allah de wereldheerschappij heeft toegewezen, en daarna de zaligheid van het paradijs; tot hen — zooals *Dr. S. H.* opmerkt — »die als Allah, d.w.z. de groote moslimsche gezaghebbers, den tijd gekomen acht,

bereid zijn met de wapenen in de hand bezit te nemen van hetgeen hun reeds lang rechtmatig toebehoort. Wel hebben de Moslims allerwegen door schade en schande geleerd, zich naar de omstandigheden te schikken, en zelfs de »Kapir-sétan" die het hunne bezitten, naar de oogen te zien. Maar wat sluimert is niet dood!"

Daar zijn onder ons nog goedgeloovige zielen, die meenen dat onze christelijke beginselen, ons rechtvaardig en billijk zijn, onze zorgen voor schoolonderwijs en allerlei maatschappelijke belangen, onze onpartijdige rechtspraak, onze menschlievende hulp en tegemoetkoming in tijden van gebrek of nood, onze onpartijdighaid, neutraliteit op godsdienstig gebied, en wat dies meer zij, — waarbij natuurlijk de ongerechtigheden onzer christelijke maatschappij eenvoudig vergeten worden, en men niet inziet dat die al de opgesomde voortreffelijkheden tot »words, words!" voor de Inlandsche wereld maken — de moslimsche gemeente wel moeten overtuigen van onze broederlijke gezindheid. Dat wij een ieder gaarne in zijnen eigen godsdienst willen laten, en vrijheid van godsdienst alom voorstaan, zoo zeer zelfs dat wij zoo goed aan den bouw van een moskee als aan dien eener kerk onze bijdragen offeren, is voor hen genoeg om aan te nemen, dat er geen reden zou te bedenken zijn waarom de Moslim zich tegen ons zou kunnen verklaren! En inderdaad — de indolentie, het syncretismus, en het goedaardig karakter onzer Inlanders in het algemeen komen ons, tot groote spijt van het zélotisme der Bongsa-poetihan, zeker wonder wel te hulp om die meening te versterken. Toch is en blijft die meening eene dwaling! Godsdienstige prikkels worden door

zoogenaamde humaniteit niet afgestompt! Voor ieder mensch — en in hooge mate voor minder ontwikkelde volken — zijn en blijven godsdienstige overtuigingen alles beheerschende motieven! Daarvoor moet alles zwichten! Daarnaar wordt de waarde van iedere daad berekend! Op hetzelfde oogenblik dat een Moslim tot eenen Christen zal zeggen, zooals hier dagelijks voorkomt: »Och, het is alles hetzelfde! Allah heeft ieder zijn eigen godsdienst (of liever zegt men: sarèngat) gegeven; alleen heeft ieder zijn eigen Panoetan; doch wie Allah's parentah's opvolgt zal slamat zijn!" — voegt hij er toch onmiddellijk in zijn binnenste bij: »Maar de Islām is toch de eenig ware igama, en mijn Panoetan Mohammad is de laatste der profeten; de Christen is een ongeloovig schriftbezitter!" — Het Evangelie vergelijkt hij met en verbetert hij door den Korān; maar als een Arabier of arabisch sprekende goeroe of kjaï hem de een of andere dzkir en bijzondere godsdienstige oefeningen bekend maakt, ontvangt hij dien met belangstelling, en zal hij zelfs vergaderingen van dien aard bijwonen, tenzij die van hooger hand verboden worden; zooals bijv. met de Darwîsj-orde der Napsjibendyah het geval is geweest. De desaman, in den regel minder bekend met al die fijne onderscheidingen der verschillende sekten, noemt dat alles wel eens eenvoudig: »Doel" of »Pasèq"; maar hij behandelt dat alles toch geheel anders dan die »Nieuwe ngelmoe" der Christenen, die geen arabische etiquette heeft. En dat mogen en willen wij, Christenen, ook niet aan haar geven; zij moet zich door zichzelf bij ieder aanbevelen. En dat zal zij, als ieder Christen ook volgens de beginselen des Evangelies handelt en wandelt, en in alles toont het onder-

scheid tusschen Islām en Christendom te kennen. En voor onze arme, geteisterde Bantammers zal de collecte dan niet minder opbrengen; zal zij een goed getuigenis voor het Christendom tevens afleggen.

Ontvang met dezen eene vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.
C.

P. S. — Bij herhaling is het boven gereleveerde verhaal over de Bantammers besproken in dagbladen als anderszins. Het geldt hier eene algemeen erkende waarheid van den Islām die ik besproken heb, en die staat noch valt met de waarheid van dat verhaal. *C.*

ACHTSTE BRIEF.

30 September 1883.

Amice,

Wij zijn nu bijna aan het einde der tweede van de drie bedevaartsmaanden, zoogenoemd omdat in de 10e en 11e maand, Sawal en Dzoe-l-Kangidah, de reizigers op reis zijn of gaan, ten einde in de eerste helft van de 12e maand, Dzoe-l-Hidjah, ten bestemden tijde te Mekka te kunnen zijn ter volbrenging van de ceremoniën aan de bedevaart verbonden.

De bewoner van Java heeft — en had vooral vroeger, toen de gelegenheid voor de reis naar Arabië nog niet zoo goed geregeld was als tegenwoordig het geval is, — een voor hem lange reis te doen, vóór hij in dat ver verwijderde land kan aankomen, en gaat daartoe wel reeds vóór de tiende maand op reis, soms zelfs veel eerder, vooral als hij de bedevaart al eens heeft gedaan, en in Arabië bekenden heeft. Doch hoe goed alles tegenwoordig ook geregeld moge zijn — 't is en blijft voor hem toch altijd eene gewichtige onderneming. Maanden te voren wordt alles er al voor in gereedheid gebracht; en de man die het niet ruim heeft, zal er wel jaren voor werken om de kosten bij elkaâr te krijgen. Bij aanzienlijke en rijke inlanders heeft natuurlijk dit laatste niet zooveel bezwaar in; maar

in de desa moet er heel wat gezorgd worden om de vijf, zes honderd gulden ten bestemden tijde gereed te hebben. Daar men kan aannemen, dat in den regel de meest krachtige naturen tot de reis besluiten, en even gewoonlijk ook in eenen kring van familieleden of kennissen leven die de reis reeds gemaakt hebben, zoodat zij meer vertrouwd met het denkbeeld worden,—heeft men gewoonlijk reeds tijdig het noodige gereed, en is op de eene of andere wijze voor de achterblijvenden gezorgd. Dat deze zorg voor achterblijvende vrouw en kinderen altijd voldoende is, zou ik niet graag beweren. Ik ben wel in familiën geweest, waar dat nu juist niet zoo het geval was, en de vrouw eenvoudig al de zorg voor haar eigen onderhoud en dat harer kinderen droeg. Zij had het dan waarlijk niet ruim, al droeg zij ook haar lot met stilzwijgen. Doch ook jongelingen en jonge dochters of vrouwen gaan wel ter bedevaart, en dan gewoonlijk in gezelschap van oudere familieleden, ouders, broeders of zeer goede kennissen. Maar mij is ook wel een geval bekend, dat men het voor de reis noodige geld nog niet bij elkaar had, en dan ging men aan het verkoopen van goederen of vee, en leende links en rechts. En zoo is mij ook een geval bekend, dat een man bij eene hadji-familie *f* 300 leende, doch vóór hij op reis zou gaan, het geld al verdwenen was, zoodat er niets van de reis kwam; misschien had de kerel ook niet eens het plan gehad om ze te ondernemen! Tot heden heeft hij het geld dan ook nog niet terugbetaald, en uit consideratie voor de wederzijdsche families laat men hem maar ongemoeid.

Maar ook afgescheiden van de stoffelijke beslommeringen aan het maken dier reis verbonden, is het eene belangrijke

onderneming voor den Inlander. Maanden en maanden te voren heeft men er reeds over gedacht en gesproken; men gaat bij velen, vooral leeraars en geestelijke leidslieden, afscheid nemen en om hun zegen en voorbede verzoeken, en komt hoe langer hoe meer in eene eigenaardige spanning of opgewekte min of meer godsdienstige stemming. Want het is en blijft een godsdienstige handeling, gelijk zij ook in den kring der godsdienstige lieden het meest voorkomt.

Men hoort en spreekt dan veel over de beteekenis en waarde der reis; men oefent zich zooveel mogelijk in het Arabisch, en leert moslimsche formulen en gebeden uit het hoofd; men laat zich inlichten omtrent de ceremoniën die men als bedevaartganger te vervullen heeft; men krijgt eene voorstelling van de reis, van het verkeer op reis en aan boord der schepen, hoe men zich als Moslim te midden der Christenen heeft te gedragen, hoe men het met eten en drinken, met de waarneming der wasschingen en gebeden moet aanleggen, waarvoor men zich te wachten heeft en waar men op letten moet; kortom — men is innerlijk al wereldburger vóór men de reis heeft aanvaard, en geheel vertrouwd met het leven en zijn van den bedevaartganger op reis! Het denkbeeld: met geloofsgenooten uit alle werelddeelen te zamen te komen, om den Éénigen Allah en zijnen uitverkoren gezant, in zijnen bij uitnemendheid Hem gewijden en door Hem gezegenden tempel, binnen de muren van het heilige Mekka, te aanbidden en met lofzangen en offers te eeren, brengt de ziel in eene hoogere stemming; en daar het in den geest van den Islām en zijnen prikkel tot eigengerechtigheid niet ligt, om het hart in eene ootmoedig-dankbare stemming te brengen wegens de genade door God

verleend, wekt het een eigenaardig gevoel van verheven te zijn boven, van iets beters, iets anders te zijn dan de groote menigte; en het ligt voor de hand dat dit bij den man die niet religieus van nature is, en de reis ook niet alléén of bij uitnemendheid gedrongen door religieuse motieven aanvaardt, moet leiden tot fanatieken trots, tot huichelachtige godsdienstigheid, en het streven om er, eenmaal teruggekeerd, en dan versierd met tabbaard en tulband, zelfs wel een groenen (die anders alléén gedragen mag worden door de Sjerif's of afstammelingen van Mohammad door zijne dochter Fatimah), ook zooveel mogelijk stoffelijk voordeel en eere meê te behalen. Bijgeloovig zijn allen van huis uit; en waar de godsdienstige gesteldheid des gemoeds dan alle aanleiding tot dweepzucht en fanatisme geeft, daar is het duidelijk wat men te verwachten heeft van zoodanigen bedevaartganger, als hij eenmaal als Hadji zal zijn wedergekeerd tot de zijnen.

En dit weegt vooral, als men dan verder bedenkt, dat in Arabië het vereenigingspunt voor alle bedevaartgangers ligt. De politieke en internationale beteekenis van den Islām wordt daar den bedevaartganger duidelijk. Daar hoort hij van de verschillende oorlogen, die Christen-natiën met Islamitische hebben gevoerd, allen, ja, in het eind ten nadeele van de laatsten, maar ook slechts voor eenen tijd; daar leert men die Christenvolken uit het eenig ware oogpunt des Islāms, als ongeloovige schriftbezitters, d. w. z. nog erger dan ongeloovigen, beschouwen, die nu wel hier en daar de macht over moslimsche volken bezitten, maar onrechtmatig, waarom Allah hun die dan ook te eenigen tijde zal ontnemen, om haar aan zijn »ommah", zijn volk, te geven; daar leert men ver-

schillende scholen — madzhab — kennen; komt onder den invloed van den godsdienstigen ijver en de algemeene opgewektheid der groote menigte, die zich daar vrij en sterk en talrijk gevoelt; leert misschien ook wel de eene of andere ijverende sekte, als die der Wahabbiten bijv., kennen, en keert naar zijne geboorteplaats terug in de vaste overtuiging, dat eens de dag zal aanbreken, waarop de Islām alom zal heerschen en de gansche aarde zal buigen voor Mohammad. Ware dit laatste alleen maar eene godsdienstige vrome bede of hoop en verwachting — er zou geen bezwaar tegen in te brengen zijn. Maar die godsdienstige opgewektheid en staatkundige verwachting krijgt eene andere beteekenis, als men weet en bedenkt, dat Arabië niet alleen het vereenigingspunt vormt voor vrome bedevaartgangers, — maar de politieke personen en leidslieden der verschillende mohammadaansche volkeren elkander daar ontmoeten en hunne staatkundige belangen en plannen ook bespreken; dat er beraadslagingen en overleggingen plaats hebben, en den wederkeerenden bedevaartgangers tractaten tot godsdienstige opwekking en bekeering meêgegeven worden, die voor de maatschappelijke rust en orde van de verschillende mohammadaansche volkeren onder Christelijke overheersching als van bedenkelijken aard moeten beschouwd worden. Reeds in vroegere brieven herinnerde ik daaraan, en het zal goed zijn daaraan steeds gedachtig te blijven.

En die godsdienstig-staatkundige beteekenis blijft de bedevaart altijd behouden, hoedanig ook de voorstelling zij, die wij ons van de inlandsche bedevaartgangers als menschen mogen vormen. Ik wil er nu niet eens aan herinneren, hoe

gevoelig minder ontwikkelde menschen voor godsdienstige prikkels zijn, hoezeer het fanatisme in den bodem van onwetendheid en domheid welig kan tieren. Maar wel moet ik er aan herinneren, hoe juist bij den bedevaartganger die innige godsvrucht en vroomheid der ziele ontbreken, waarop ik boven reeds doelde; hoe geheel andere zielsbehoeften en zielsverlangens hij laat waarnemen, dan die zich in den man van hindoesche ngelmoe's openbaren; hoe geheel anders hij gestemd is dan bijv. een *Hélon* in Fr. Strausz's »Hélon's Wallfahrt nach Jerusalem," als hij in den nacht vóór de afreize zich alléén op het platte dak begeeft en in gedachten en gepeinzen verzonken geraakt. »Mit betender Miene, das Auge zu dem sternenreichen Himmel emporgerichtet, leise wie die Nacht, und demüthig wie seine andachtsvolle Jünglingsseele, sang er:

Jehova, dich, meinen Gott, such ich,
  Nach dir dürstet mein Geist, lechzt mein Leib
Im dürren, schmachtenden Lande!
So möcht ich dein Heiligthum schauen
  Um deine Pracht und Herrlichkeit zu sehen."

De Islām kan dergelijke zielstoestanden niet doen ontstaan, want hij kent geen genade, geen zondaar die door God begenadigd wordt; het innerlijke wezen van den Islām is veel meer — en eigenlijk ook geheel anders — wettisch dan het Mozaïsme; het brengt de ziel in eenen toestand van leeren werkheiligheid, die hier bij onzen Inlander vooral op den voorgrond treedt. Het meer of minder verstaan van de Arabische taal; het kennen van koranische en andere spreuken en zinsneden; het met veel sofisme en casuistiek kunnen bespreken van zekere woorden en dogmen of ceremoniën, het ver-

richten van godsdienstige handelingen, door den Islām en zijne theologen voorgeschreven, en — in 't kort — de geheele geest en richting van den Islām brengen in de ziel een gevoel van zelfgenoegzaamheid en voldaanheid, dat geene plaats laat voor het innig zielsverlangen naar Allah's voorhoven, zooals dat bij den vromen Israëliet het geval was, als die opging naar Jeruzalem's tempel, en in zijn Psalmen het verlangen en zuchten des zondaars naar God, zijnen verlosser, uitsprak. Eigengerechtigheid is de wortel der Islamitische vroomheid — knechtelijke leer- en vormendienst haar gebladerte — geestelijke hoogmoed en blind fanatisme hare vruchten! De Javaan gaat niet naar Mekka om aan den drang van innige zielsbehoeften en een smachtend verlangen naar het geestelijk genot in Gods gemeenschap te voldoen, — maar om zijne godsdienstplichten te vervullen en uitnemend te worden te midden van zijn geslacht!

Amice, als ik U door het bovenstaande eenen indruk heb gegeven van de waarde en beteekenis der Bedevaart voor den Islām, dan zult gij mij toestemmen, dat zij belangrijk genoeg is om door ons ernstig overwogen te worden. Het is — nu de gelegenheden om Mekka te bezoeken voor den Inlander zoo veilig en gemakkelijk gemaakt worden, en er vrij algemeen eene godsdienstige opgewektheid onder de moslimsche volken waargenomen wordt — meer dan tijd, dat de Christenheid zich helder bewust worde, wat de Bedevaart uit een godsdienstig-politiek oogpunt eigenlijk beteekent, en wat haar tegenover den Islām te doen staat. Vooral het godsdienstig absentisme onder ons doet ons veel kwaad; de Islām profiteert van de godsdienstige onverschilligheid en den frivolen geest die

onze maatschappij doortrokken en karakterloos gemaakt hebben. En toch kunnen alléén het in alles vertoonen van het zuiver christelijk type, en het beslist partij kiezen ten gunste van het Christendom ons redden en bewaren voor de gevolgen eener moslimsche reactie; en ook dat alléén kan den Moslim zelven eenen indruk geven van eenen geestelijken godsdienst, die den mensch waarachtig reinigt en heiligt. Alleen waarachtige vroomheid — geen zich verloopen in nutteloozen woordenstrijd — waar zijn, eerlijk en trouw, een christelijk karakter vertoonen, in alles gerechtigheid beoefenen, en het nalaten van alle en allerlei zedeloosheid en ongebondenheid, kunnen ons redden en den Inlander ten goede komen. Het kan niet bij ons opkomen onze Regeering raad te willen geven wat haar te doen staat. Maar waar wij ons van alle politieke tinnegieterij wenschen vrij te houden, daar mogen wij onze oogen toch voor den ernst der tijden niet gesloten houden.

Zoo al voortschrijvende zou mijn brief inderdaad te lang worden, als ik U nu ook nog eenige bijzonderheden van de Bedevaart zelve ging beschrijven, waarom ik dat bewaar voor eenen volgenden brief.

Ontvang een vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.

C.

NEGENDE BRIEF.

Rēbo-Pon, 1 {Dzoe-l-Hidjah / Bēsar} tahoen Hidjrah 1300.

Amice,

In mijnen voorgaanden brief trachtte ik U eene voorstelling te geven van de beteekenis en waarde der Bedevaart naar Mekka voor den Javaan-Mohammadaan, en hare internationale, politieke beteekenis, inzonderheid voor de Europeesche Staten. Laat mij U thans in eenige korte trekken eenige bijzonderheden aangaande de Bedevaart zelve mededeelen, waardoor het U dan tevens duidelijk zal worden, waarom men Vrijdag den 10en dezer maand October hier op Java de Garēbeg-bēsar of het Idoe-l-koerban, »den feestdag van de offerande" te Minā nabij Mekka viert.

Laat mij er echter terstond uwe aandacht op vestigen, dat het denkbeeld als zoodanig. — ter bedevaart naar de eene of andere gewijde plaats zich begeven — voor den Javaan nu juist niet iets geheel nieuws was, toen de Islām hier ingevoerd werd. Het is zelfs merkwaardig op te merken, hoe deze handeling in verschillende godsdiensten aangetroffen wordt. Het bezoeken van Heilige of gewijde plaatsen, graven, of tempels

vinden wij zoowel bij de oude Hindoes, Perzen, Israëlieten, enz. als bij de vroegere en tegenwoordige Javanen en Roomsch-Katholieken terug; alleen was het iets nieuws voor den Javaan, zich met dat doel buiten zijn land, naar Arabië, te begeven, en eene bedevaart te ondernemen van zulk een internationaal karakter. En zoo kon het dus ook niet zoo heel vreemd voor hem zijn, te vernemen, dat de Hadj, de Bedevaart,ook als de vijfde of laatste der Roekoen-ing-Islam-limang prakara, m. a. w. de laatste der vijf pilaren of voornaamste plichten van den Moslim jegens Allah, voorgesteld werd.

Dat deze voor iederen Moslim noodzakelijk geachte godsdienstige plicht door de meeste Javanen niet vervuld wordt — wij merkten het vroeger al op — ligt in hunne omstandigheden, die meestal van dien aard zijn dat zij zich daarvan verschoonen kunnen. Want op zich zelven worden de bedevaart (Hadj) en pelgrimstocht ('Omrah) naar Mekka als goddelijke bevelen, fardh, beschouwd; maar de voorwaarden waaronder ieder Islamiet, zoowel man als vrouw, minstens éénmaal in zijn leven, dien plicht te vervullen heeft, zijn, volgens velen, dat men vrij en meerderjarig zij, en door geene ziekte verhinderd worde; terwijl de meesten daaraan nog toevoegen, dat men de benoodigdheden voor de reis bezitte en de weg naar Mekka veilig zij; in het kort: dat men gezond en daartoe in staat zij. Kan men zelf niet gaan, dan mag men een ander in zijne plaats zenden, als men daartoe de middelen heeft. Ook slaven en minderjarigen mogen de reis doen, doch zijn daartoe niet verplicht.

Voor de bewoners van Ned. Indië was en is er echter ook nog eene Regeering die meende, en terecht, bij de Bedevaart

belang te hebben, en in den loop dezer eeuw dan ook nog al verschillende besluiten nam, waardoor het ter Bedevaart naar Mekka gaan zooal niet bemoeielijkt werd, toch altijd onder meerder toezicht werd gebracht. En daartoe bestonden veelvuldige aanleidingen; nu eens door de voorstelling die men zich uit een politiek of politioneel oogpunt van den Hadji vormde; dan, dat vroeger, naar men verhaalt, velen niet verder gingen dan Singapoera of Poelo Pinang, zich daar door eenen leeraar eenig onderricht in den Islām lieten geven en veel van Mekka en Medina verhalen, en dan terugkeerden onder voorgeven dat zij naar Mekka waren geweest, om daardoor vrijheid van heerediensten te krijgen en zoo goed als ten koste van de bevolking te leven; ook dat de Bedevaart jaarlijks aan een groot aantal personen het leven kostte, hetzij door vermoeienis, verandering van klimaat, epidemische ziekten, ongeregeld leven, of ook wel door moord. Ook werden velen op de reis van hun geld en goed beroofd, wat te begrijpelijker is als men weet, dat velen tegelijkertijd eenigen handel drijven. Dit is trouwens niets bijzonders, want reeds bij de heidensche Arabieren ging de Bedevaart met een jaarmarkt te Mekka en elders gepaard. Ook werd er gesproken van geheime vereenigingen onder de Hadji's, en vond men aanleiding tot het vermoeden, dat door hen wel eens gronden in vruchtgebruik aan Mekka en Medina werden geschonken. Genoeg, de bemoeienis der Regeering met de Bedevaart was alleszins gerechtvaardigd; hoewel die haar veel moeielijker moest zijn dan der O. Ind. Compagnie, die door haar monopolie, waardoor het handelsverkeer binnen enge grenzen beperkt werd, veel gemakkelijker een streng toezicht op de

bedevaartgangers had kunnen houden. Toen dan ook de handelsbeweging vrijer en gemakkelijker werd, vermenigvuldigde het aantal bedevaartgangers op onrustbarende wijze, en verscheen in 1825 de bekende verordening, waarin bepaald werd dat ieder die van Java naar Mekka ging, *f* 110 voor een pas moest betalen. Toen later bleek dat die verordening dikwijls ontdoken werd, bepaalde men in 1831, dat ieder die van Mekka terugkeerde zonder die *f* 110 bij zijn vertrek betaald te hebben, bij zijn terugkomst het dubbel van die som moest voldoen. Doch in 1852 werd weer een besluit uitgevaardigd, dat de betaling dier gelden geheel afschafte, als strijdig met de godsdienstvrijheid, die ook den bewoner van Ned.-Indië gewaarborgd was bij de wet. Men was toen in de jaren der liberale gezindheden gekomen! Daar echter èn door dit besluit, èn door de verlevendiging van den moslimschen geloofsijver, het aantal bedevaartgangers gaandeweg weer belangrijk toenam, en de Regeering door hare Ambtenaren gewaarschuwd werd wegens eenige onder de Hadji's waargenomen verschijnselen, verscheen in Juli 1859 eene ordonnantie die strengere bepalingen omtrent het uitreiken van passen bevatte. Deze verordening deed wel weer aanvankelijk het getal bedevaartgangers wat minder worden, doch weldra zag men het weer des te belangrijker toenemen. En geen wonder! Want in 1870 gaf de Regeering eenige voorschriften aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur om de bedevaartgangers tegen misbruiken te waarschuwen; in 1872 werd een Consulaat te Djeddah gevestigd; en met Januari 1873 trad eene verordening in werking tot regeling van plaatsruimte, voeding, genees- en reddingmiddelen, in één woord van alles

wat de veiligheid van het vervoer kon verzekeren. Het is dus niet vreemd, dat, bij al die besluiten en ordonnantiën, eene doorgaande vermeerdering van bedevaartgangers plaats heeft. In het bovengenoemde besluit van 1859 wordt gezegd, dat gedurende de laatste zes jaren 12,985 passen waren uitgereikt, d. i. gemiddeld 2164 per jaar. Tegenover deze 12,985 vertrokken personen was het gedurende dat tijdvak slechts van 5594 personen bekend dat zij terugkeerden. In 1858 alléén vertrokken 3317 personen; zulk een hoog cijfer komt eerst in 1875 terug. In 1872 was het cijfer, het hoogste sedert 1858, nog pas 3263 personen. Maar voor de dan volgende jaren krijgen wij: 2174 + 2954 + 3428 + 3094 + 4135 + 3697 + 3263 + 7327 + 2575 = 32,647 personen van het jaar 1873 tot 1881, dus gemiddeld per jaar $\frac{32647}{9}$ = 3628 personen; d. w. z. ongeveer 50% meer dan in 1852—1857.

Onze bedevaartganger is intusschen te Djeddah aangekomen! Na zich bij den Nederlandschen Consul te hebben aangemeld, sluit hij zich bij meerderen aan om gezamenlijk de reis naar Mekka voort te zetten. Aan het eerste station, ongeveer twee halten of dagreizen van Mekka, gekomen, heeft hij de *Hill* bereikt, d. i. het gebied tusschen de *miqat*'s (waar men van elders komende den *ihrām* moet aannemen) en de Haram-grenzen (d. i. het heilige gebied rondom Mekka). Hier begint hij tot den staat van onthouding over te gaan; hij reinigt en scheert zich, legt zijne gewone kleeding af, en doet het pelgrimsgewaad, de Ihram, aan, dat uit twee stukken zonder naad, veelal van katoen, bestaat. Dit alles gaat gepaard met het uitspreken van gebeden; vooral herhaalt men dan, en verder zoolang de bedevaart duurt, zeer dikwijls

de talbija: »Tot U, o Allah! tot U, tot U, tot U! Gij hebt geen deelgenoot Uwer macht!" De pelgrim mag niets dragen dat genaaid is. Ook mag hij zijn hoofd niet bedekken; doch een soort van licht schoeisel is geoorloofd. Te Mekka gekomen nemen velen een gids. In de groote moskee — die eene groote oppervlakte beslaat en waarin allerlei bijzonderheden aangewezen worden die herinneren aan de aartsvaderen, inzonderheid Ibrahim en Ismaël, — volbrengen zij bij de *Ka'ba* de voorgeschreven gebeden en omgangen, en kussen den zwarten steen, *alhadjar alaswad*, nabij den noordoostelijken hoek in de oostelijke zijde der *Ka'ba* (naar men zegt) door Nabi Ibrahim gemetseld. Deze zwarte steen is waarschijnlijk niets anders dan een meteoorsteen; doch vele Moslims meenen, dat deze steen een parel uit het paradijs, anderen, dat hij een in een steen veranderde engel is, en door Adam op aarde gebracht. Oudtijds zou hij wit geweest zijn; de zonden der menschen hebben hem zwart gemaakt. Bij het einde der wereld zal hij naar den hemel terugkeeren, en dan, volgens sommigen, weer een engel worden, die allen zal aanklagen, welke hem zonder oprechtheid des harten als steen te Mekka hebben aangeraakt. Deze steen is — zoo bericht men — eenigszins uitgehold door de ontelbare kussen, waarmee de bedevaartgangers hem gekust hebben; hij is namelijk op een mans hoogte ongeveer in den muur aangebracht.

Het voornaamste der andere kleine gebouwen binnen den omtrek van de moskee is dat waarin zich de bron Zamzam of Zemzem bevindt. Men beschouwt het gebruik van het water uit deze bron voor drinken en wasschen als zeer heilzaam, en er zullen wel niet velen huiswaarts trekken, zonder iets van

dit water als talisman mee te nemen. Deze is de bron, naar men zegt, die de engel voor Hagar deed ontspringen, toen zij met haren zoon Ismaïl ronddoolde.

Na om de *Ka'ba* de bovenbedoelde omgangen onder gebed volbracht te hebben, gaat men weldra de *Sa'j* of religieuse wandeling doen. Men begeeft zich dan van het eene einde eener rechte, zeer breede en deels als markt gebruikte straat, *Mas'a* genaamd, naar het andere einde. Zij loopt evenwijdig ongeveer met de N. O. zijde der moskee, en wordt aan ééne zijde voor een gedeelte door den muur dezer moskee begrensd. Haar N. W. einde loopt uit op de hoogte Marwa, het Z. Oostelijke op Çafa; een aantal trappen leiden naar boven. Men begeeft zich eerst naar de hoogte Çafa, beklimt die, en brengt daar eenigen tijd door met het reciteeren van gebeden, verlaat haar dan en begeeft zich naar Marwa, gedeeltelijk stapvoets, gedeeltelijk hard loopende. Deze wandeling herhaalt men zevenmaal achter elkander, altijd met Marwa eindigende. Dit geschiedt, naar men zegt, ter herinnering aan Hagar's angstvol omdwalen om water voor haren zoon te zoeken. Maar de geheele handeling zal wel eene andere aanleiding hebben, daar er — naar sommigen meenen — op deze hoogten vóór Mohammed's optreden afgodsbeelden stonden, die door de Arabieren vereerd werden.

Op den 8en Dzoe-l-hidjah (Jav. *Bēsar*) verlaat men gewoonlijk de heilige stad; aan haar noordelijk einde komt men op een weg die oostwaarts leidt; dien gaat men op. Weldra heeft men links den berg *Hira* gepasseerd, waar de profeet zijne eerste openbaringen zou ontvangen hebben; dan gaat men door eene vlakte, en komt, na een wandeling van ongeveer

twee uren, aan de zoogenaamde Aqaba, een steilen bergweg, die naar een zeer lange, smalle vallei leidt. In deze vallei ontmoet men een steenhoop, den steenhoop of djamra van Aqaba genaamd; een boogschot verder ontmoet men den tweeden of middelsten steenhoop, en op nog een boogschot afstand ontmoet men weer een djamra. Dit dal strekt zich nog een flink eind oostelijker uit dan de laatstbedoelde steenhoop, en bevat een lange rij huizen, die slechts in de feestdagen bewoond zijn. Dit lange dorp nu, van den steenhoop van Aqaba in het Westen, tot het dal Mohassir in het Oosten, draagt den naam Minā; en de reis daarheen langs den zooeven beschreven weg is de eerste handeling, die de hadj-vierder als zoodanig volbrengt. Het middag-gebed van den 8^en^ Dzoe-l-hidjah kan men dan te Minā doen. Den vorigen dag heeft de pelgrim te Mekka op het middaguur eene rede kunnen hooren uitspreken (gewoonlijk door den qādhi der heilige stad), waarin alle plichten die hij weldra te vervullen zal hebben, werden opgesomd. Deze dag, die dus als voorbereiding tot den eigenlijken hadj kan gelden, wordt door de Mekkanen min of meer meer feestelijk gevierd; zij steken zich in hun zondagsgewaad, en om deze reden wordt de 7^e^ Dzoe-l-hidjah wel toiletdag genoemd. Het eigenlijke feest begint echter den 8^en^, den tarwija-dag. Dan nemen de Mekkanen, die voornemens zijn den hadj te vieren, den ihrām aan, wanneer zij dit niet reeds vroeger gedaan hebben, en hunne in de eerste zeven dagen der maand overvolle stad is in weinige uren als ontvolkt.

Men overnacht te Minā, of, zooals gewoonlijk geschiedt, men houdt zich te Minā slechts kort of in het geheel niet op; doch zorgt in den regel dat men den nacht van 8 op 9 Dzoe-l-

hidjah — of zooals de Javanen zeggen: malēm-sångå — te Arafat kan doorbrengen.

De weg daarheen leidt van Minā uit steeds in ongeveer oostelijke richting; na twee uren gaans komt men te Mozdalifa, gaande door den smallen wadi Mohassir, dien men met ietwat versnelden pas doorloopt. Van Mozdalifa leiden twee, ieder ongeveer twee uren gaans lange, gewijde wegen tot een zeker punt, waar men aan zijn linkerhand eene vrij uitgestrekte vlakte ziet, in het Noorden door bergen begrensd, waar, naar luid eener legende, onze uit het paradijs verdreven voorouders elkander na lange scheiding terugvonden. De zuidelijke grens der vlakte is door twee steenen muurtjes aangewezen; de vlakte zelve is profaan gebied. Dit ongewijde terrein heet Arafat, en hier heeft de groote samenkomst plaats, die de grondzuil van den geheelen hadj is. Zij die reeds des middags van den 8en of ook tegen den nacht van den 9en te Arafat aankomen, legeren zich in de vlakte, die dus ruim 24 uren den ethnoloog een hoogst belangwekkend schouwspel aanbiedt.

Ik ben in deze beschrijving — grootendeels letterlijk naar Dr. C. Snouck Hurgronje's »Het Mekkaansche feest," zeker wel onze beste bron voor de kennis van alles wat op het onderwerp betrekking heeft — wat uitvoerig geweest, wijl ik bij ervaring weet, hoe velen van een en ander al een zeer vage of verwarde voorstelling hebben.

Nu verhaalt men verder dat op deze vlakte door een Imām een preek wordt gehouden, die natuurlijk door de minsten dier duizenden gehoord, laat staan, begrepen wordt. Men doet er vervolgens verschillende gebeden en reciteert er korānstukken. Zonderling schijnt het overigens bij deze gelegenheid

wel eens toe te gaan, zoodat men volstrekt niet op de gedachte zou komen, dat het hier een godsdienstige, gewijde samenkomst was. Ook dieven en roovers schijnen van deze gelegenheid zooveel mogelijk gebruik te maken.

Vrome Moslim's, die niet mee ter bedevaart gingen, vasten op dezen dag, den 9en Dzoe-l-hidjah.

Van Arafat gaat men terug naar Mozdalifa en overnacht daar, om met het aanbreken van den dag, d. i. den 10en Dzoe-l-hidjah, te Minā te te zijn. Die gemeenschappelijke tocht, ifādha, naar Mozdalifa, is de eerste der drie welke gedurende den Hadj volbracht moeten worden. De tweede ifādha heeft des morgens van den 10en plaats, al even woest en ongeregeld als de voorgaande, van Mozdalifa naar Minā. De derde ifādha, die van Minā terug naar Mekka, is de laatste der vier plichten die de pelgrim op den 10en Dzoe-l-hidjah te vervullen heeft, en geschiedt niet zoo woest of in optocht als de twee voorgaande.

Bij de eerste morgenschemering van dezen 10en van Dzoe-l-hidjah begeeft men zich naar de moskee in de vlakte van Mozdalifa, waar eene godsdienstoefening plaats heeft, doch van korten duur, wijl men nog vóór zonsopgang te Minā behoort te zijn. In het nauwe dal Mohassir dicht bij Minā, of ook reeds te Mozdalifa, verzamelt elk een aantal steentjes, hetzij voor de werpplechtigheid van dezen dag alléén, en in dit geval 7, of ook voor de volgende drie dagen, en dan 70 stuks.

Deze 10e van Dzoe-l-hidjah is een gewichtige dag; volgens veler opvatting de in den Korān genoemde »groote hadj-dag," gelijk hij op Java bekend is als »Idoe-l-qoerban". Vier ceremoniën heeft de bedevaartganger op dezen dag te vervullen,

ten eerste: het werpen der steentjes naar den steenhoop (= djamra) van Aqaba. Bij het werpen van ieder steentje roept men uit: »In naam van Allah! Allah is groot!" Den oorsprong van dit steentjeswerpen — eene handeling die ook wel elders voorkwam — hebben wij in den tijd vóór Mohammad reeds te zoeken. Maar gij zult wel van het verhaal gehoord hebben, dat deze handeling voor den Moslim de beteekenis zou hebben van: den Satan te steenigen naar Abraham's voorbeeld.

Na dat »steentjes-werpen" heeft de »offerande" plaats. Men slacht dan een schaap of kameel, en geeft het vleesch aan de armen, of laat het eenvoudig liggen; sommigen drogen het echter om teerkost te hebben op de terugreis. Maar erger is dat deze slachting op zoo groote schaal de lucht verpest en een ondragelijken stank verspreidt, natuurlijk een rijke bron van ziekten en epidemiën. Dit slachten — zoo zegt men — heeft plaats ter herinnering aan Abraham, die in plaats van zijnen zoon een dier vond ter offerande.

Na dit offeren — en dit is de 3e ceremonie — laat de bedevaartganger zich scheren, het haar snijden, enz., legt den Ihrām weer af, en herneemt zijne gewone kleeding.

De vierde of laatste ceremonie bestaat in de boven reeds genoemde ifādha of den tocht naar Mekka, en de daarbij behoorende Tawāf, een zevenmaligen omgang om het heiligdom te Mekka, waarna men zich weer naar Minā behoort te begeven. En hiermeê is de eigenlijke Hadj afgeloopen.

Op den 12en October e. k., d. i. den zooeven bedoelden 10en Dzoe-l-hidjah, zal men allerwegen in de Moslimsche wereld, en zoo ook op Java, gedachtig zijn aan dien dag, en vooral de offerande, gelijk de naam van dezen feestdag, »Idoe-

l-qoerbān", ook te kennen geeft. Op Java kent men voor dezen dag ook de benamingen Garēbēg-bēsar en Idoe-l-Kabīr, die hetzelfde beteekenen. Nog een andere naam is het bekende Beiram der Turken.

Het is verboden op dezen dag en de drie volgende dagen te vasten. Gewoonlijk houdt men zich nog 2 of 3 dagen met godsdienstig oogmerk te Minā en Mekka op. Doch gedachtig er aan, dat deze nacht één der twee zoogenaamde »Feestnachten" is, behoorende tot de zeven gezegende nachten, laïlāt-mobarakāt, waarover ik vroeger reeds sprak, zal men, zoo maar eenigszins mogelijk, dezen nacht in gebed doorbrengen. En na dit alles vertrekt men voor goed, tenzij men aan Medina en andere gewijde plaatsen nog eerst een bezoek wil brengen.

Onze Inlander is nu een Hadji geworden, eene benaming die, naar de eigenlijke beteekenis van het woord, niets meer beteekent dan iemand die de bedevaart, hadj, volbracht heeft, doch hier op Java tevens zoo iets als een geestelijke titel is geworden, waaraan zich de Arabische kleeding verbindt, om den drager daarvan te onderscheiden van zijne geloofsgenooten. Het is inderdaad jammer, dat men juist slechts zoodanig geheel arabisch gekleurd uiterlijk teeken voor den Hadji heeft kunnen vinden. Ware er bijv. eens in het geheel geene uiterlijke onderscheiding of zichtbaar teeken voor den Hadji aangenomen, dan zou zeker de godsdienstig-geestelijke beteekenis van den Hadj veel beter bewaard zijn; maar . . . dan zou ook de bedevaart voor velen zeker veel van haar waarde en aantrekkelijkheid verliezen. Daar zit een prikkel der ijdelheid in, eene verleiding tot een hoogmoedig zich verheffen boven zijne

geloofsgenooten. En er zijn dan ook Moslimsche schrijvers die dit zeer goed ingezien hebben; die zelfs verder gaan en den Javaan-Mohammadaan ontraden naar Mekka ter bedevaart te gaan.

Dit is de uiting van eene mystieke richting, die de bedevaart geestelijk opvat, en in het innerlijk, geestelijk aanschouwen van een geestelijk-gedacht Mekka, de ware aanbidding in Allah's geestelijken tempel en de alleen ware hadj voorstelt. Maar dat deze mystieke richting geen uitgebreiden aanhang onder de Inlanders heeft kunnen vinden, is gemakkelijk te verklaren. Het hedendaagsch standpunt der Inlanders is nog niet dat, waarop eenig mysticisme kan bloeien, en de geschiedenis van den Islam op Java zal eene geheel andere moeten worden, zal men hier ooit van mysticisme van eenige beteekenis kunnen spreken.

Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.
C.

TIENDE BRIEF.

25 October 1883.

Amice,

Zoo langzamerhand naderen wij het einde van het loopende Mohammadaansche jaar. Vrijdag 2 November e. k. zou het voor de Javanen Nieuwjaarsdag moeten zijn, het begin van het jaar der Hidjrah 1301, of het Javaansch-arabische jaar 1813, als zij maar de gewoonte hadden, dien dag, als wij onzen 1^{en} Januari, als Tahoen Bahroe, Nieuwjaarsdag, te vieren.

Doch al vieren zij den 1^{en} Moecharram (= Soera) niet als een Nieuwjaarsdag — de laatste maand van het arabische jaar, Dzoe-l-hidjah (= Jav. Bēsar), is toch voor hen eene bijzondere maand. Weinigen is het duidelijk dat deze maand de laatste der twaalf is; doch een ieder gelooft vast en zeker, dat deze met Sawal, de eerste maand na de groote Vasten, de beide maanden vormt, tusschen welke Sēla — deze Javaansche benaming drukt de gedachte reeds uit, daar de arabische naam Dzoe-l-Kangidah is — als eene tusschen-in-liggende, een warme, een ongunstige maand te beschouwen is. Daarom zal de Inlander liefst in Sēla geen huwelijk sluiten of zijne kinderen ten huwelijk geven. Hij zal dat liever in

Sawal, maar vooral in Bēsar doen. Wij hebben dezer dagen dan ook nog al eens eene gamēllan gehoord, en de drukte en beweging van een bruiloft kunnen waarnemen.

Maar al is de aanstaande 1e Moecharram voor de groote menigte onder de Javanen juist niet zulk een bijzondere dag met welken een nieuwe jaarkring begint, — zoo moet ik er toch uwe aandacht op vestigen, hoe in de Moslimsche wereld, ook buiten Java, het eerste jaar der 14e eeuw een voor haar belangrijk jaar wordt geacht, waaraan zich velerlei gedachten en verwachtingen verbinden. Zoo heeft men bijv. in Engelsch-Indië waargenomen, dat vele Moslims in beweging werden gebracht door een gerucht, in den Emir-al-Akhbar, een Indische Courant, openbaar gemaakt, dat Mohammad aan den bewaarder van zijn graf is verschenen. Hij zou gezegd hebben, dat, te beginnen met den 1en der aanstaande maand Moecharram, de zon in het westen zal opgaan; dan zal er groote verwarring in de wereld ontstaan, vele menschen zullen sterven, een groote wervelstorm zal overstroomingen veroorzaken — kortom, het einde der wereld nadert. Nu — in zoodanig bericht op zichzelf is niets bijzonders gelegen. Reeds in eenen vroegeren brief heb ik er u op gewezen, hoe in godsdienstige traktaatjes of zendbrieven uit Mekka de herinnering aan het spoedig naderend einde der tegenwoordige wereld-periode gedurig voorkomt. Dit einde zal voorafgegaan worden door allerlei teekenen en buitengewone natuurverschijnselen; aardbevingen zullen alom plaats hebben, vuurspuwende bergen zullen allerwegen verwoesting en verderf braken, overstroomingen zullen steden en dorpen wegnemen, oorlogen, pestilentiën, hongersnood, algemeene

armoede, vertwijfeling en wanhoop zullen de arme menschenwereld teisteren . . . verschrikkelijke dagen zullen aanbreken, ten straf voor de ongeloovigen; een roepstem ter bekeering tot den Islām voor allen! Ook de Islamitisch-godsdienstige wereld op Java, en door haar min of meer de geheele bevolking, werd en wordt in beroering gebracht door dergelijke berichten. Dat wij van dergelijke beroering niet meer gewaar worden, komt hier van dat men altijd min of meer geheimzinnig met dergelijke berichten omgaat, en het verkeer der Europeesche met de Javaansche wereld al zeer oppervlakkig en van een zeer weinig vertrouwelijken aard is. Bovendien weerhouden de den Inlander aangeboren onverschilligheid en inertie der ziel den Javaan van spoedig tot openbaring zijner gevoelens in het publiek of tot daden over te gaan; hij wacht eerst nog eens, en wacht, en wacht, en als hij dan ziet dat alles zijn gewonen gang blijft gaan, wordt hij weer kalm en begint zoo langzamerhand de zaak weer te vergeten. Toch moet men met dergelijke berichten zoo voorzichtig mogelijk te werk gaan, en ze zoo min mogelijk verder bekend maken, daar zij allicht het bijgeloof en de lichtgeloovigheid der groote menigte zouden kunnen aangrijpen en in ontroering brengen. De donderslagen van den Krakatau beangstigden velen, daar men niet wist waar zij van daan kwamen. Zou dat ook misschien reeds het begin van het naderend einde zijn? vroegen vele beangstigde zielen. Eene geringe vertroosting lag er slechts voor dezen en genen in, toen hij bemerkte dat zij voor velen een ontwijfelbaar teeken waren dat ergens een regent van vorstelijken bloede moest overleden zijn. En wat de Bantammers van die eruptie dachten, hebben wij ook gehoord.

Doch genoeg hiervan. Laat mij nu liever eens meer bepaald uwe aandacht vestigen op die beide jaartallen 1301 en 1813, boven genoemd. Wat beteekenen die beide getallen, en hoe zijn de Javanen daaraan gekomen? zal men vragen. Ik zal mij nu niet al te zeer in de bijzonderheden van dit onderwerp verdiepen; doch trachten in weinig woorden de zaak zoo duidelijk mogelijk te maken.

De oude Javaansche tijdrekening telde bij Indische lunisolaire jaren — zooals die ook op Bali nog wel in gebruik zijn — en wordt gezegd begonnen te zijn met de komst van Adji Saka op Java, een vorst en buitengewoon wezen van bovennatuurlijk vermogen, van wien in Javaansche geschriften velerlei wonderlijks wordt verhaald. De onderzoekingen van verschillende geleerden hebben echter tot het stellen van de vraag geleid, of er wel ooit een bepaald persoon van dien naam op Java bestaan heeft? Zooveel is zeker, dat die jaartelling van Adji Saka, of naar Adji Saka genoemd, zoozeer overeenkomt met eene in Hindostan gebruikelijke jaartelling, dat ze thans algemeen voor dezelfde wordt gehouden. In het Sanskrit — zóó leert ons Prof. *Veth* in zijn »Java" — is Sjaka de algemeene benaming van eenen vorst met wien eene tijdrekening aanvangt en in het bijzonder van vorst Sjâliwâhana, van wien de zoo even bedoelde in Hindostan gebruikelijke jaartelling dagteekent. Waarschijnlijk is dan ook deze jaartelling door hindoesche kolonisten op Java gebracht, en door hen hier bekend en verbreid geworden. Die jaren bestaan uit twaalf maansomloopen of ware maanden, maar worden van tijd tot tijd, ongeveer op de wijze van het Joodsche jaar, door de intercalatie van schrikkelmaanden zoo na mogelijk met

den loop der zon in overeenstemming gebracht, zoodat zij een gemiddelden duur verkrijgen, die met ons zonnejaar overeenkomt.

Deze jaartelling der Javanen wordt door velen geacht begonnen te zijn in het jaar 78 na Christus, doch toen de Islām hier de heerschappij had gekregen, begon hij ook op de tijdrekening zijn invloed te laten gelden, tot men eindelijk besloot met den godsdienst ook de tijdrekening van de Arabieren over te nemen. Men ging daartoe over in den loop van het Javaansche jaar 1555, overeenstemmende met het arabische jaar 1043, dat op 8 Juli 1633, nieuwen stijl, aanvangt. De arabische tijdrekening nu telt bij zuivere maanjaren van 354 dagen; doch de Javanen beschouwden die maanjaren als de voortzetting van hunne tot toen gevolgde javaansche jaartelling, zoodat toen zij in 1555 die jaartelling overnamen, zij het eerste maanjaar ook het cijfer 1555 lieten behouden, waardoor het tweede maanjaar 1556 werd, en zoo vervolgens, tot zij nu in het arabisch-javaansche jaar 1812 gekomen zijn, overeenstemmende met het arabische jaar 1300, en 1883 van onze jaartelling,

Daar nu bij deze jaartelling het jaar op 354 dagen gesteld wordt, moeten tot vereffening met den waren maansomloop, van tijd tot tijd schrikkeldagen worden ingevoegd. Op tweeërlei wijze wordt die vereffening tot stand gebracht. Volgens de ééne — de groote cyclus genaamd — legt men ten grondslag een kring van 30 jaren, waarvan elf schrikkeljaren zijn of 355 dagen tellen, zoodat de gemiddelde duur van een jaar $354\frac{11}{30}$ dagen wordt, een tijd die zoo nauwkeurig met 12 synodische maanmaanden overeenstemt, dat eerst na 2400 ja-

ren de invoeging van een buitengewonen schrikkeldag noodig is. Volgens de andere — den kleinen cyclus, die hoogstwaarschijnlijk uit Egypte afkomstig is, — telt men bij kringen van acht jaren, Windoe's genaamd, waarvan drie jaren, namelijk het 2e, 5e en 8e jaar, schrikkeljaren zijn, of 355 dagen tellen. Volgens deze methode heeft het gemiddelde jaar 354⅜ dagen. Het allengs met den grooten cyclus ontstaande verschil, kan vereffend worden door in elke 120 jaar één schrikkeldag over te springen.

Hoe vreemd ook van oorsprong, heeft de Windoe-cyclus van 8 jaren in het Javaansche leven eene groote beteekenis gekregen; ook het bijgeloof heeft hem zich toegeëigend, en er worden allerlei berekeningen mee volbracht, zoowel voor goede als kwade doeleinden. Om die berekeningen te maken, heeft men allerlei bijzonderheden in de getallen en hunne samenstelling opgemerkt, en daar een volledig stelsel op gebouwd, dat ik den moed niet heb hier nader te bespreken. Zoo heeft men bijv. opgemerkt, dat eene Windoe 2835 dagen telt, welk getal door 7 deelbaar is. Het gevolg hiervan is, dat iedere Windoe gedurende elk 120jarig tijdverloop met denzelfden dag der week aanvangt, maar als dit geeindigd is, wegens de dan gevorderde vereffening een anderen aanvangsdag moet krijgen.

Ieder jaar eener Windoe heeft zijn eigen naam; eigenlijk niets anders dan de naam eener letter van het arabische alphabet, gebezigd met het oog op haar getalswaarde. De Javanen spreken die 8 letternamen aldus uit: *Alip*, *Ehé*, *Djim-awal*, *Djé*, *Dal*, *Bé*, *Wawoe* en *Djim-akir*: zij wijzen de cijfers: 1, 5, 3, 7, 4, 2, 6, 3, aan. Het eerste jaar van

iedere Windoe heet altijd *Alip*, en heeft tot cijfer: 1; het tweede jaar heet *Ehé*, en heeft tot cijfer: 5; en zoo vervolgens. Zoolang de 120jarige vereffening nog niet heeft plaats gehad, zal altijd het jaar Alip met Woensdag, Ehé met Zondag, Djim-awal met Vrijdag, Djé met Dinsdag, Dal met Zaterdag, Bé met Donderdag, Wawoe met Maandag, en Djimakir met Vrijdag beginnen. Zoo begon b.v. een jaar Alip op Woensdag 16 Mei 1866 en was het evenzeer Woensdag op den 18 Februari 1874 en op 23 November 1881, op welke dagen een nieuw jaar Alip begon. In plaats van het jaar Dal, dat een schrikkeljaar moest zijn, wordt, inzonderheid in Midden-Java, het jaar Djé tot schrikkeljaar gemaakt, waardoor de aanvang van het jaar Dal op Zondag komt te vallen, zooals bijv. den 29en Juni 1862, den 3en April 1870, enz. het geval was. Men meent namelijk dat Mohammad's geboorte heeft plaats gehad op Maandag-Pon, den 12en Moeloed, van het jaar Dal. Om nu de viering van het Moeloed-feest in het jaar Dal op Maandag-Pon te doen vallen, heeft men de bedoelde willekeurige verandering in de jaren Djé en Dal gemaakt.

Alip, Bé enz. zijn oorspronkelijk niet de namen der jaren, maar de namen der weekdagen, aan hunne volgorde ontleend. Als en zoo lang Alip (1) Woensdag is, is Bé (2) Donderdag, Djim (3) Vrijdag, Dal (4) Zaterdag, Ehé (5) Zondag, Wawoe (6) Maandag, Djé (7) Dinsdag. Het tweede jaar der Windoe heet Ehé omdat het begint met Zondag, het derde Djim omdat het aanvangt met Vrijdag enz. Nu heeft evenwel de Windoe acht jaren en de week slechts zeven dagen. Het achtste Windoejaar begint weder met een Vrijdag en

heet dus weder Djim. Tot onderscheiding noemt men het derde jaar Djim-awal (eerste djim), het achtste djim-akir (tweede djim).

Men noemt de gemelde cijfers als teekenen der dagen en jaren hare *naptoe's*. Maar ook de maanden hebben naptoe's, die men vindt door berekening van den dag, waarmee de maand aanvangt. Ik kan dit niet korter en beter verklaren dan Prof. Veth dat alreeds in zijn »Java" heeft gedaan:

»In het Mohammadaansche jaar hebben zes maanden 30 dagen, de zes overige 29 dagen; deze laatste zijn de 2e, 4e, 6e, 8e, 10e en 12e maand, waarvan intusschen in de schrikkeljaren ook de laatste 30 dagen heeft. De naptoe's der maanden zijn: 7, 2, 3, 5, 6, 1, 2, 4, 5, 7, 1, 3. Men vindt ze op de volgende wijze: de eerste maand van het jaar heeft als naptoe onveranderlijk 7 (eigenlijk met de waarde van nul). Daar nu die eerste maand $4 \times 7 + 2$ dagen telt, zal de tweede maand twee dagen verder in de week aanvangen, en heeft dus als naptoe 2. De tweede maand heeft slechts $4 \times 7 + 1$ dagen, en begint dus slechts 3 dagen verder in de week dan de eerste, waarom zij als naptoe 3 heeft. Op deze wijze voortgaande bevindt men, dat de zesde maand acht dagen later in de tweede week zou moeten beginnen dan de eerste, en dus 8 tot naptoe zou moeten hebben, indien niet de week slechts zeven dagen had. Zij krijgt dus als Naptoe 1. Op dezelfde wijze vindt men de naptoe's der overige maanden."

De naptoe's van jaren en maanden zijn voor den Javaan een gemakkelijk middel om den weekdag van een bepaalden datum te vinden, of den datum van een bepaalden weekdag te berekenen. Stel bijv. dat men in het jaar Ehé, d. i. het

jaar aanvangende met Zondag, wil weten met welken dag de vijfde maand begint, dan besluit men uit de naptoe dezer maand, namelijk 6, onmiddellijk dat die maand zes dagen na een Zondag, en dus op Zaterdag aanvangt.

Merkte ik boven reeds op, hoe de berekeningen door verschillende combinaties der cijfers van Windoe-jaren, -maanden, en -dagen verkregen, soms ook nog wel in verbinding met andere cijfer-volgorden, zooals een ieder die met de Pawoekon vertrouwd is, weet, tot allerlei bijgeloovige, zoowel goede als misdadige doeleinden gebezigd worden, en dat die berekeningen alom, vooral onder de vromen en de dieven, bekend zijn, dan beginnen wij al eenigszins een voorstelling te krijgen van den invloed die door den Islām, dat wil hier zeggen: Arabië, op de Javanen ook in deze richting is verkregen. Maar daar is nog meer. Ook de namen der maanden en dagen zijn uit Arabië afkomstig; en ook in de verdeelingen van den dag is veel Arabisch. Zoo wordt thans op Arabische wijze de dag geacht te beginnen met zonsondergang. De dag wordt verder verdeeld naar Waqtoe's, d. i. de tijdstippen dat men de Çalāt of vijf verplichte dagelijksche gebeden behoort te verrichten. Vijf Arabische persoonsnamen wijzen de bepaalde gedeelten van een etmaal aan, bekend onder den naam Sa'at, in deze volgorde: Ahmad (= Mohammad), Djabaraïl (= Gabriël), Ibrahim, Joesoep en Ngidjraïl. En zoo voort. De arabische geest heeft door die inwerking op de tijdrekening zich te vaster gevestigd, daar het geheele leven er nu door geregeld wordt. Feesten, bijzondere ondernemingen en handelingen worden er door bepaald, gewone levenstoestanden en bepaalde ervaringen worden gelukkig of ongelukkig geacht,

al naar het samenvallen met die arabische en polynesische aanwijzingen; zij zijn alreeds doorgedrongen tot het leven van den geringsten en onkundigsten desaman, en daar hij meestal zelf die berekeningen niet kan ten uitvoer brengen, gelijk hij er ook geen flauw begrip van heeft of daar iets arabisch of polynesisch of hollandsch of wat ook in zit, wendt hij zich tot een Kjaï of Goeroe. En die Kjaï of Goeroe is nu ook wel zoo bijster geleerd niet, want hij heeft al zijne wijsheid in een vaak vrij smerig geschreven boek bij elkaar; maar hij staat gewoonlijk meer in connectie met de Bongså-poetihan, en daar is alles arabisch gekleurd, zoodat ook die Kjaï allicht hunner één wordt geacht, en zelfs over een zeker getal arabische woorden en zinnen kan beschikken. Zóó krijgt de Islamitische leeraar en leidsman ongemerkt invloed, en wordt de inwerking van den arabische geest hoe langer hoe algemeener. Als wij dit alles bedenken, krijgen wij eenige voorstelling van den invloed, dien deze geest op het volk moet uitoefenen. Een godsdienst nu, die het publiek en persoonlijk leven zoowel van den individu als van een geheel volk in zoodanige mate reeds beheerscht, is vrij wel als gevestigd te beschouwen; en al is daarmee het laatste woord omtrent het godsdienstig leven van dit volk nog niet gezegd, daar dan nog meerdere gegevens ter juiste waardeering in aanmerking behooren genomen te worden, — zooveel is ons toch duidelijk geworden, dat dit volk als geheel een Mohammadaansch volk moet heeten!

Voor ditmaal genoeg. Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd t. t.

C.

ELFDE BRIEF.

5 November 1883.

Amice,

Wij hebben nu alreeds eenige dagen van de eerste maand van het nieuwe jaar 1301 mogen beleven; en daar de zon nog niet in het Westen is opgegaan, of iets anders van buitengewonen aard, overeenkomstig de voorspelling van welke ik U in mijn vorigen brief sprak, heeft plaats gehad, ga ik maar weer voort met u het een en ander te schrijven over het Soerafeest, dat in deze maand — Moecharram naar Arabische benaming, doch naar dit feest door de Javanen meestal ook Soerå genoemd — gevierd wordt.

De godsdienstige feesten van den Islām in het algemeen dragen — naar sommiger meening — weinig tot bevordering van innig godsdienstig leven bij, wijl daaraan geen diepere motieven ten grondslag liggen; gewoonlijk wekken zij slechts eene uiterlijke, oppervlakkige godsdienstigheid op, die, waar daartoe de gegevens aanwezig zijn, licht tot fanatismus leidt. In het algemeen is het wereldlijke moment bij die feesten, de uiterlijke viering er van, overwegend, al behouden zij ook door enkele momenten in die viering toch altijd een — om zoo te zeggen — kerkelijk karakter. Natuur-

lijk dat de onderscheidene moslimsche natiën overeenkomstig hun volkskarakter en hunne gewoonten en zeden die feesten ieder voor zich eigenaardig kleuren.

Het feestvieren onzer Inlanders, vooral in de desa, heeft altijd een eigen, om zoo te zeggen, stil, huiselijk karakter. De algemeene feesten hebben altijd eenen godsdienstigen grondslag; wij zouden zeggen: het zijn kerkelijke feesten. Nationale feesten kent het volk niet; het viert alleen feest als Moslim, nooit als Javaan. Dit op te merken is uit een ethnologisch oogpunt niet zonder waarde. Vaderlandsch-historische gedenkdagen kent men niet, omdat men nog geen geschiedenis schrijft, en de nationaliteits-idée zich nog niet gevormd heeft. Het vieren van gedenkdagen ter herinnering aan de groote mannen des volks kan dus ook nog veel minder voorkomen.

De Islām nu kent slechts twee groote, algemeen-godsdienstige feesten, t. w. het »Idoe-l-fitr", feest van het afbreken van de Vasten of ontbijtfeest, ook Idoe-'l-çaghir of het kleine feest genoemd, op den 1en Sawal; en het »Idoe-l-koerbān," ook het groote feest, Idoe'l-Kabir, geheeten, op den 10en Dzoe-'l-hidjah (= Jav. Bēsar), die ik U in vorige brieven reeds beschreven heb. Deze beide feesten worden door de geloovigen van alle moslimsche landen, hoewel op onderscheidene wijze en met verschillende mate van opgewektheid en algemeenheid, gevierd. In het Turksche rijk bijv. duurt het laatstgenoemde feest drie dagen, en noemt men die feesten: Beirām, van elkander onderscheiden als groote en kleine Beirām.

Maar behalve deze twee groote, algemeene feesten, viert men in verschillende landen en onder bepaalde secten nog

onderscheidene andere feesten, en één daarvan, op Java het Soera-feest geheeten, zal op Zondag 11 November e. k. = 10 Soera, gevierd worden. Het schijnt vrij zeker te zijn, dat vroeger dit feest meer algemeen gevierd werd dan tegenwoordig. Men kan wel zeggen dat tegenwoordig de meesten dit feest niet meer vieren.

Zou dit wijzen op eenen afnemenden invloed der Sjiïten op de Javaansche Moslim's? Immers het 'Asjoera-feest is het voornaamste feest der Sjiïten; de viering van dit feest op Java, en nog andere bijzonderheden zijn even zoovele bewijzen, dat vroeger het Sjiïtisme grooten invloed aldaar moet hebben gehad.

Tot de Sjiïten behoort een belangrijk gedeelte der belijders van den Islām, die Ali, Mohammad's schoonzoon door zijn huwelijk met Fatimah, als den eersten rechtmatigen opvolger van den Profeet beschouwen, in tegenstelling met de Sonniten, die ook de drie voorafgaande Chalifen, Aboe-bakr (632—634), Omar (634—644), en Othman (644—656), als zoodanig erkennen. Worden Sjiïten en Sonniten voornamelijk door deze Chalifaats-quaestie van elkander onderscheiden, zoo is dit toch niet het eenige punt van verschil.

Daar de Sjiïten de drie eerste Chalifen niet als de rechtmatige opvolgers van den Profeet beschouwen, erkennen zij ook de Sonna, de overlevering der Orthodoxen, die grootendeels door of onder invloed van die drie Chalifen bijeengebracht werd, niet, maar stellen daar tegenover de door hen zelven bijeengebrachte overleveringen, die zij ook niet Sonna maar Hadith of Hadis noemen.

Het besproken verschil van opvatting omtrent de rechtma-

tigheid van het Chalifaat van Ali en zijn drie voorgangers heeft tot hevige onlusten en strijd onder de geloovigen gevoerd, daar de quaestie met den dood van Ali natuurlijk niet opgelost werd, maar integendeel verscherpt zoowel door de vraag naar het recht van opvolging als door de opvatting omtrent de Sonna. Die strijd is nooit tot rust gekomen; ja, de rashaat die er tussschen Perzen en Arabieren bestond, en het diepliggend religieus onderscheid tusschen beide volken maakten de klove gedurig wijder. Een goed Sonniet en Sjiïet verdragen elkander nooit. En dit te meer niet, sedert Sonniten en Sjiïten ook in andere dogmatische punten hoe langer hoe verder van elkander verwijderd werden. Zoo droegen de Perzen de oudaziatische denkbeelden van de goddelijkheid der vorsten op Ali over, en verklaarden hem voor eene belichaming van de godheid. Hoe groot die neiging tot vorstenvergoding bij de Perzen was, blijkt ons uit het bericht van Tabari, volgens wien zekere sekte den tweeden Abbassiden-chalif Mantsoer geheel als god vereeren wilde; den Stadhouder van Mekka als den aartsengel Gabriël; en het hoofd der lijfwacht als den persoon in wien de ziel van Adam neergedaald was.

Na den val der Ommeijaden werden ook de Abbassiden door het meerendeel der Sjiïten niet als rechtmatig erkend, hoewel aanhangers van Ali bij hunne verheffing tot de regeering toch ook meegewerkt hebben. Te vergeefs poogden de eerste Abbassiden eene verzoening tusschen beide partijen tot stand te brengen; de hartstochten werden immer heviger; bijna ieder jaar kwam het, niet alleen in de provinciën, maar zelfs in de hoofdstad Bagdad, tot ernstige opschuddingen, bij welke duizenden bij duizenden het leven lieten.

De Sjiïten deelden zich al spoedig in twee partijen, in eene gematigde en eene ultra-sjiïtische partij. Terwijl de eerste zich in betrekking tot de moslimsche dogmatiek betrekkelijk weinig van de Orthodoxen onderscheidde, drongen bij de laatste immer meer oud-heidensche of andere vreemde denkbeelden in. Zoo leerde men bijv. dat de Geest Gods op Ali was neergedaald; Ali was daarom een deel der godheid; hij zou niet gedood zijn geworden — zooals bekend is viel hij door den dolk van eenen fanatieken Charidjiet — en ook niet gestorven; hij zal eens op de wolken wederkomen met den donder tot stem en den bliksem tot geesel; zoo zal hij op de aarde nederdalen, om haar met gerechtigheid te vervullen, gelijk zij nu vol van ongerechtigheid is. Na het verdwijnen van Ali zou het goddelijke in hem op zijne opvolgers zijn overgegaan van geslacht tot geslacht. Zoo geldt de Imām als eene voortdurende goddelijke openbaring in menschelijke gestalte.

Ook al door den drang en onder den invloed van de onafgebroken vervolgingen, die de Sjiïten van de zijde der Sonnitische Chalifen en hunne stadhouders moesten verduren, ontstond nu de leer van den onzichtbaren Imām. Bij verschillende secten werd deze leer verder uitgewerkt, zoodat men tot de zonderlingste voorstellingen kwam. De aanhangers dezer leer wisten ook een school te vormen, en hun aanhang werd zoo belangrijk, dat zij zelfs politieke beteekenis verkregen, en hier en daar grootere of kleinere rijken wisten te stichten, zooals bijv. de machtige rijken der Edrisiten en Fatimiden in N.-Afrika. Doch voor het ware godsdienstige en zedelijke leven heeft het Ultra-Sjiïtisme niets ten goede gewerkt; veeleer

is eene door en door ongezonde godsdienstigheid, gepaard aan eene hoogst gebrekkige zedelijkheid, ja hier en daar zelfs grove onzedelijkheid, door het Ultra-Sjiïtisme in wijderen kring verbreid geworden. Het draagt de schuld bovendien van stroomen bloeds en namelooze ellende over millioenen gekomen, alsook dat de beschaving in de welvarendste provinciën van het rijk der Chalifen zoo spoedig verviel. Doch ook de orthodoxe Islām, onmachtig om het Sjiïtisme te overwinnen, heeft aan al het opgenoemde evenveel schuld.

Ook het gematigde Sjiïtisme heeft een lange, weinig minder bloedige geschiedenis, en werd in de 15e eeuw door de dynastie der Sefewis tot Staatsgodsdienst verheven; voor het godsdienstig-zedelijk leven is het echter al even onvruchtbaar geweest. De gematigde Sjiïten vereeren o.a. 12 Imām's uit Ali's geslacht, van welke de laatste verdwenen is, om eenmaal als Mahdi weer te komen. Ook den stichters der vier orthodoxe scholen van den Islām leggen zij veel kwaad ten laste, inzonderheid dat zij de godsdienstige gebruiken zouden vervalscht hebben. Zij verrichten dan ook hunne gebeden en wasschingen op eenigszins andere wijze dan de Sonniten. In plaats van naar Mekka, trekken zij ter bedevaart naar de graven der Aliden. Hun grootste feest is het Moecharram-feest, hetwelk ter herinnering aan den dood van Hoesein, die bij Kerbela in 680 den slag tegen de Ommeijaden verloor, ingesteld werd. Dit feest wordt gedurende de tien eerste dagen van Moecharram gevierd; zij geven dan veel aalmoezen, ook vasten zij, of geven zich ook wel aan juist niet altijd godsdienstige vermakelijkheden over. Maar de tiende- of asjoera-dag is de voornaamste van deze feestviering, als de dag waarop Adam en Eva el-

kander teruggevonden en Noach de arke verlaten zouden hebben, en Hoesein gesneuveld is.

Ali, die met Mohammad's dochter Fatimah gehuwd was, regeerde van 656 tot den 15en van Ramadhan 661, toen hij te Koefa vermoord werd, als het slachtoffer der toenmalige om het Chalifaat strijdende partijen. Hij werd opgevolgd door zijnen zoon Hasan, doch deze deed weldra afstand van de regeering, om die aan Moawija den landvoogd van Syrië, een bloedverwant van Othman en reeds daarom een tegenstander van Ali, over te geven. Moawija regeerde tot 680. Hij heeft veel gedaan tot uitbreiding van den Islām vooral naar Midden-Azië. Met hem kwamen de Ommeijaden, wier zetel te Damaskus was, voor goed aan de regeering, die zij behielden tot 750.

Jezid was reeds bij het leven van zijnen vader Moawija tot diens opvolger bestemd. Na zijnen dood vielen echter velen van den zoon af en werd te Koefa Hoesein, een tweede zoon van Ali, als Chalif erkend. Weldra verlieten echter de Koefaners zijne partij, en ook zijne troepen lieten hem in den steek. Door den vijand ingesloten, sneuvelde hij met een kleine schaar van aanhangers, die hem steeds getrouw gebleven waren, op de vlakte van Kerbela, nabij de rivier de Eufraat, in 680. En deze zijn sterfdag nu wordt door de Sjiïten — en ook wel door orthodoxe moslim's — in verschillende landen gevierd.

De Javanen vieren alleen den 10en Moecharram als gedenkdag; doch in Sjiïtische landen viert men de tien eerste dagen dezer maand. Vóór er echter sprake kon zijn van dergelijke viering van den 10en Moecharram, had Mohammad,

in het begin van zijn verblijf te Medina, reeds bevolen dezen dag te vasten om de Joden te winnen, die op den 10en Tisri hun verzoendag hadden. Toen zijn oogmerk mislukte, herriep hij dit bevel, en stelde de Vasten in Ramadhān er voor in de plaats. Verschillende moslimsche leeraars hebben later echter den 9en en 10en Moecharram als vrijwillige vastendagen bijzonder aanbevolen.

Op Java viert men den 10en Moecharram ter herinnering aan Hasan en Hoesein beide, doch in de desa weet men niet veel meer van dezen dag te zeggen, dan dat men hem viert om »slamat" te zijn en te blijven. Voor de Sjiïten is deze dag een rouwdag; maar hoeveel Inlanders weten daar iets van? Trouwens — ik gaf het boven reeds te kennen — eene groote menigte viert dezen dag niet eens meer; daar zijn desa's waar geen enkele dien dag viert, al weet men ook dat die dag een bijzondere is. Zelfs dwalen er wel eens, door dezen dag met eenen anderen, in de tweede maand, Sapar, te verwarren; hoogstwaarschijnlijk omdat ook in deze maand een vrijwillige vasten aanbevolen wordt.

Omtrent de viering van het Soera-feest zelve is overigens niet veel te zeggen. In het wezen der zaak verschilt zij niet veel van alle andere feestvieringen; men geeft een maaltijd waarbij rijstenbrij en klappermelk (= boeboer-lēmoe), met gebraden kippenvleesch, gebraden katjang met geraspte kokosnoot (= sroendèng) en eierstruif, in fijne reepjes gesneden, als verplicht worden beschouwd. Men eet dit met de zijnen of noodigt een paar vrienden er bij. Men beschouwt deze viering eenvoudig als het voldoen aan een bevel van den Profeet.

Ten slotte zij hier de hoogstbelangrijke mededeeling nog aan toegevoegd, dat de smeden gaarne in de maand Soerå met het vervaardigen van een nieuwe kris of dergelijk wapen beginnen, daar zij meenen, dat het dan bijzonder krachtig van werking zal zijn.

Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.

C.

TWAALFDE BRIEF.

---

29 November 1883.

Amice,

In mijn voorgaande brieven vestigde ik reeds meermalen Uwe aandacht op den invloed dien de Islām op de volken uitoefent. Men is het er vrij algemeen over eens, dat die invloed onderscheiden is in kracht en beteekenis, al naar den toestand der bevolking waaronder de Islām ingevoerd werd. Zijn invloed op de onbeschaafde volken van Afrika is in veel opzichten een andere dan die bijv. was op de Perzen, of op de Hindoes en de Chineezen. Voor zoover wij onze Inlanders hebben leeren kennen, kunnen wij niet zeggen, dat zij in geestelijk opzicht door de invoering van den Islām veel gebaat zijn geworden. In theologisch opzicht was het niet veel meer, dan het verwisselen van eenen naam ter aanduiding van het Hoogste Wezen, dat volgens de Arabieren als de eenige God behoorde vereerd te worden, wat echter volstrekt niet kon verhinderen, dat ook de oude, bekende goden in eere bleven. Het bijgeloof werd er volstrekt niet minder om. Integendeel, heden ten dage nog wordt Allah wel in zijn moskee vereerd, maar in het intieme leven is men veel meer vertrouwd met de oude polynesische en hindoesche godheden, van welke men alle hulp en redding verwacht en afsmeekt. Het oude godsbegrip van

den Javaan is veel gemoedelijker — ik schreef daar bijna: gezelliger — dan dat van den Islām. De Javaan heeft nog niet geleerd met den Allah der Arabieren in zijn denken zoo vertrouwelijk om te gaan, als bijv. de javaansche accoucheuse met haar Kjaï-Among en Njaï-Among. En de geaardheid van den Javaan zal hem waarschijnlijk wel altijd blijven verhinderen, om ooit het arabisch godsbegrip als de volkomen en hartelijke uitdrukking van zijn theologisch denken over te nemen, al behoeft dit ook niet te beletten, dat hij des al niettemin toch een even goed en fanatiek Moslim zal kunnen zijn. Intusschen is hierbij niet te vergeten, dat, hoe meer de Javaan door den Islām geïnfluënceerd zal worden, hoe meer hij ook ongemerkt van zijne oude godsdienstige voorstellingen en handelingen erbij zal inboeten. En dit zal voortduren tot de Javaan een zeker standpunt van ontwikkeling zal hebben bereikt. Krachtens den aard en het wezen van den Islām zal er dan eene gebondenheid en verstijving des geestes ontstaan, die aan alle theologisch denken een einde zal maken, en het bewustzijn van den mensch ten opzichte van zijne geestelijke nooden en behoeften als het ware verdooven zal. Want den weg ter bevrediging van geestelijke behoeften kan de Islām niet aanwijzen. Integendeel — hij doodt alle geestelijk leven en streven; het leven der ziel is voor hem vreemd en onbestaanbaar. En wat de Islām meer bijzonder voor het intellectueel leven der volken is en vermag, hebben wij ook reeds naar aanleiding van Renan's redevoering overwogen. Een godsdienst nu, die noch aan de innigste zielsbehoeften des menschen, noch aan het geestelijke leven in den uitgebreidsten zin des woords, kan voldoen, is daarmee tegelijk geoordeeld.

Maar — zoo zal men zeggen — de Islām is een wetsgodsdienst, een godsdienst van gebod en verbod — zou hij dan toch niet op de zedelijkheid, op de zeden en gewoonten, op den handel en wandel der volken eenen gunstigen invloed kunnen uitoefenen? Uit het vroeger gezegde, dat aan den Islām het geestelijk element ontbreekt, waardoor zijn invloed verzekerd zou zijn, volgt al reeds dat zijne zedeleer in ieder geval slechts van eene betrekkelijke waarde kan wezen, en alleen onder die volken eenen gunstigen invloed kan uitoefenen, die op een lager of hoogstens gelijk standpunt stonden of staan, als waarop ten tijde van het ontstaan van den Islām de Nomadische Arabieren stonden.

Inderdaad heeft de Islām op de Arabieren van Mohammad's tijd en daarna in eenige opzichten gunstig gewerkt. Door hem kwam er meer eenheid onder de Arabieren; de stammen, die in gedurige vijandschap en oorlog met elkander leefden, werden met elkander verbroederd; in den Profeet en na hem in de Chalifen had men een politiek middelpunt, waardoor het gevoel van eenheid gewekt werd; daar kwamen orde, wet en gezag in de plaats van bandeloosheid, ten gevolge waarvan de zeden verzacht en veel willekeur en onrecht gestuit werden; de toestand der vrouw en der slaven werd in maatschappelijk opzicht verbeterd; kindermoord werd onderdrukt; de armen werden verzorgd; de afgoderij werd beteugeld, en onzedelijkheid in enkele vormen werd tegengegaan.

Intusschen willen wij bij dit alles niet vergeten, dat er ook reeds vóór Mohammad's optreden mannen onder de Arabieren waren opgestaan, die verbeterend op de zedelijkheid des

volks trachtten te werken. Zoo spraken zij tegen het overvloedig gebruik van wijn en vele andere misbruiken; zij trachtten de huwelijken tusschen moeders en hare zonen, vaders en hunne dochters, afgeschaft te krijgen, en daar meer vaste huwelijkswetten voor in de plaats te stellen.

Iets dergelijks valt er ook te zeggen van de wilde stammen in Afrika en Azië, onder welke de Islām ingang heeft gevonden. Der afgoderij werd een gevoelige slag toegebracht; de ruwheid der zeden werd eenigszins verzacht, het menscheneten, koppensnellen, en andere barbaarsche gewoonten en onzedelijkheden, zooals hier en daar bestonden, verdwenen, of werden althans tegengegaan; het kastewezen en het verbranden der weduwen in Indië laat zich moeielijk verdragen met den Islām; ook werd onder enkele stammen eene soort van beschaving ingevoerd. En zoo zou er nog wel meer op te noemen zijn. Hoeveel van dit alles echter aan den persoonlijken invloed van Arabieren of andere op een hooger standpunt van beschaving staande personen of volken zal moeten toegekend worden, kunnen wij thans buiten bespreking laten, al is dit zeker een factor waarmeê ook zal behooren gerekend te worden. Maar wat men ook in dit opzicht moge kunnen aanvoeren, een feit blijft het, dat de zedeleer van den Islām slechts in eene bepaalde richting en onder een volk op een bepaald standpunt van ontwikkeling gunstig kan inwerken. Is eenmaal het standpunt bereikt waarop de ontwikkeling des volks op de hoogte van den Islām staat, dan treedt er noodwendig een tijdperk van stilstand, van verstijving in, en wordt alle verdere ontwikkeling even onmogelijk als de Islām zelf onveranderbaar en afgesloten is. De mos-

limsche volken die het eerst en als volk, in massa, den Islām aannamen, leveren daarvan in onzen tijd de sprekendste bewijzen.

De Javanen als volk willen wij ons niet op een te hoog standpunt denken, toen de Islām onder hen ingevoerd werd; maar zeker is het, dat wij heden ten dage een geheel ander volk hier zouden aantreffen, als de Javanen destijds Christenen waren geworden; ja zelfs als het Hindoeïsme, nevens het eigen oorspronkelijk godsdienstig-polynesisch leven, niet door den Islām verdrongen ware geworden, zoodat Arabië gelegenheid kreeg zijn geest onder het volk over te planten. Zeker is het wel een bewijs voor de zwakheid van geest dezer bevolking, dat zij zóó onder den invloed dier vreemdelingen kon komen, en bijv. tot zelfs hare eigen tijdrekening voor die der Arabieren verwisselde, en ook in de kleeding het een en ander van de Arabieren overnam, dat nu juist niet als eene verbetering kan aangemerkt worden. De hoofddoek bijv., wellicht eene navolging van den tulband, en het daarmee noodzakelijk gepaard gaande lange haar, en wat dies meer zij, is arabisch in karakter en wezen. Ook de taal des volks heeft geleden onder den invloed van het Arabisch; de Javanen laten zich besnijden en eten geen varkensvleesch omdat zij Moslim's zijn; en op de arabische school wordt eene methode van onderricht gevolgd, die volgens onze paedagogische inzichten allerverderfelijkst in de gevolgen moet wezen.

In welke richting nu zou de zedeleer van den Islām voor den Javaan gunstig kunnen zijn? Veel van hetgeen boven opgenoemd werd, als onder andere volken aangetroffen, en door den invloed van den Islām verbeterd, was den Javaan onbekend.

Het is bekend dat Mohammad den geloovigen het gebruik van wijn, en in verband daarmee, het hazardspel verboden heeft. Dit zal ons verklaarbaar voorkomen als wij bedenken, dat vele Arabieren zich aan het onmatig gebruik van wijn overgaven, en de hazardspelen tot hunne geliefde uitspanningen behoorden. Dat hij echter dit kwaad niet geheel heeft kunnen uitroeien, blijkt wel uit het feit, dat Saoed, de kleinzoon van Abdoe'l Wahhāb, naar wien de secte der Wahhabieten genoemd wordt, welke zich ten doel stelt, den Islām in zijne oorspronkelijke zuiverheid te herstellen, o. a. ook het gebruik van alle bedwelmende middelen, wijn, sterken drank, opium, hasjisj, ja zelfs tabak, verbood. En men begrijpt te meer dit ijveren tegen het gebruik van wijn, als men weet wat een Duitsch schrijver opmerkt: »Der Araber, wie der Morgenländer überhaupt, trinkt den Wein in der Regel mit der bestimmten Absicht sich zu berauschen. Auch unter den Gläubigen in Medina waren daher ärgerliche Dinge, z. B. Störungen des Gottesdienstes durch Betrunkene, vorgekommen, welche ein Einschreiten des Profeten nöthig machten." Toch is de Korān niet zoo beslist in zijne uitspraken op dit punt, als wij na het gezegde wel zouden verwachten: het schijnt wel dat Mohammad zelf niet terstond begreep wat hem te doen stond; want in de uitspraken van den Korān laat zich zelfs eene ontwikkeling van denkbeelden aanwijzen. »En van de vrucht der palmboomen en des wijnstoks" — zoo heet het in Kor. XVI : 69 — »verkrijgt gij bedwelmende dranken, en ook eene geschikte voeding; daarin is een teeken voor de verstandigen," namel. een teeken van Gods zorg voor den mensch. Minder gunstig klinkt het echter alreeds in Kor. II:

216: »In den wijn en het spel is groot nadeel, maar ook nut voor de menschen; maar het nadeel is grooter dan het nut dat zij hebben." — In Kor. IV: 46 wordt het bidden in beschonken toestand verboden; en toen verscheen Kor. V: 92: »De Satan wil slechts vijandschap en haat onder u verwekken door den wijn en het spel, en u terughouden van de verheerlijking van God en van het gebed." Maar straffen worden tegen het een noch het ander in den Korān genoemd. En wat overigens in het algemeen het verbod tegen het gebruik of misbruik van bedwelmende middelen in de moslimsche wereld heeft uitgewerkt, leeren ons vele schrijvers die deze landen bereisd hebben, en op grond waarvan bijv. Prof. Niemann aldus kon schrijven: »Zeer vele Mohammadanen bekommeren zich weinig om het verbod van hunnen Profeet; overal wordt wijn verkocht en gedronken; slechts te Mekka, en misschien in nog enkele andere plaatsen, geschiedt dit niet dan enkele malen bij uitzondering. Te Kaïro verkoopt men openlijk sterke dranken onder den naam van eene soort van syroop. In N. Afrika en elders zijn streken, welker bevolking om hare neiging tot dronkenschap berucht is."

Dit geldt niet, zooals gij weet, van de Javaansche bevolking. Integendeel — het gebruik van wijn en sterke dranken mag bij de Inlandsche Ambtenaren vrij algemeen zijn, het is toch niet in de huiselijke gewoonten opgenomen, zooals dat onder de Europeanen wel het geval is. Op partijen en bij bijzondere gelegenheden — ook onder elkander — mogen velen zich al niet onbetuigd laten, en dan den sterksten europeeschen drinker kunnen staan, in hun privaat leven onthouden zich zeker wel de meesten geheel en al daarvan. En de desa-bevolking

drinkt nooit dan arak of jenever bij feestelijke gelegenheden; doch ook dit is, gelukkig! nog lang niet algemeen. Intusschen is het bekend, dat ook in dit opzicht een niet onbelangrijk verschil tusschen de bewoners der hoofdplaats en der desa bestaat. In de desa kent men nog geen »anggoer poef" à raison van *f* 1.50 de heele flesch; daar heeft de Inlander nooit jenever, arak of vermouth in huis, als wel bij gewone kampoeng-bewoners der hoofdplaats het geval is, waar de verdiensten in geld soms vrij hoog zijn, en de gelegenheden om zich bedwelmende dranken, ook van inlandsch maaksel, aan te schaffen, zoo menigvuldig. Neen, de zuivere, eenvoudige »orang-tani" drinkt geen bedwelmende dranken dan bij feesten, en ook dan niet lang iedereen; voor hem is Mohammads verbod omtrent het wijngebruik eenvoudig overbodig. De Inlander denkt dan ook niet eens aan dit verbod. Is hij in gezelschap van Europeanen die hem wat aanbieden, dan gebruikt hij dat; staat hij op een maatschappelijk standpunt dat hij ook Europeanen ten zijnent ontvangt, dan zorgt hij het een en ander in huis te hebben; maar de »orang tani" drinkt niet of het wordt hem feestelijk aangeboden. Het verkeer in en met de Europesche wereld doet *in dit opzicht* den Inlander meer kwaad, dan de Islām hem goed doet.

De Inlander drinkt niet — hij schuift! hij kauwt en rookt tabak! En van opium en tabak kan men veilig zeggen, dat het gebruik algemeen is; dat het gebruik bij zeer, zeer velen werkelijk overdadig is, en vaak op veel te jeugdigen leeftijd reeds plaats heeft. Het opium verarmt de bevolking. Vaak wordt het aanvankelijk als medicijn gebruikt, doch eenmaal den smaak er van kennende, schijnt men er tegelijk aan verslaafd

te moeten geraken. Zoo wordt het gebruik vaak misbruik, en een oorzaak van allerlei ziekten. Waar het gebruik verslaafdheid is geworden, vermindert de volhardende lust tot den arbeid, men wordt lui en arm; goede zeden en gewoonten verdwijnen, en zeer dikwijls vervalt de schuiver tot misdaad. Tegen *dit* maatschappelijk kwaad heeft de Islām geen geneesmiddel; en al zou men ook wel mogen aannemen, dat het in den geest van den Islām is zich daartegen te verzetten, is voor de groote menigte, en zelfs menig lid der Bongsa-poetihan, dit protest toch vrij zwak en werkeloos. Werkelijk zijn er moslimsche leeraars en schrijvers opgetreden die zich ernstig tegen het opium-gebruik verklaard hebben, — evenals wij boven reeds hoorden dat de Wahhabieten dat als secte in Arabië hebben gedaan — maar hun ontbreekt toch altijd het stellig en woordelijk gezag van den Profeet of den Korān, hoewel sommigen hebben getracht dat verbod uit Korān en Sonna te beredeneeren en te bewijzen. Onder Hadji's en Santri's zal men dan ook velen aantreffen die geen opium gebruiken; doch het is maar al te waar, dat er ook onder hen velen, zeer velen zijn die schuiven. En als het volk als zoodanig ooit verlost mocht worden van dezen kanker — waarvoor het heden, helaas! zoo weinig hoop geeft! — dan zal het waarlijk niet zijn door den Islām! Ons Gouvernement zal daar meer voor kunnen doen; doch afdoende kan het alléén gebeuren, waar waarachtige beschaving en ontwikkeling, gepaard aan een innig godsdienstig leven, gewekt worden. En dit — wij weten het — is voor den Islām eenvoudig onmogelijk!

Ik sprak boven ook over het hazard-spel! Mohammad heeft zich daar ernstig tegen verklaard. Zou het van nut zijn geweest

voor onze Inlanders? Daar zijn vele Inlanders die niet dobbelen, vooral in de desa. Maar dat er toch heel wat gedobbeld wordt, kunnen alle Europeesche industriëelen getuigen. Komen zij in hunne fabrieken en ondernemingen in den regel ook al met het armste en vaak slechtste deel der bevolking in aanraking, zoodat bijv. de naaste omgeving der suikerfabrieken vrij wel als het uitschot der Javanen kan aangemerkt worden, en de op de velden arbeidende koeli's (waaronder echter ook meermalen gewone desalui zijn) in de rusturen zich dikwijls met dobbelen bezighouden, — zoo is het toch ook waar, dat de desaman in het algemeen tegenover de verleiding tot dobbelen zeer zwak is. Ik ken verscheidene desabewoners die dobbelen, soms wel groote sommen verspelen; het gemeene, gevloekte kēplèq- of kēmpjang-spel (een soort van »kruis of munt") is bij maar al te velen bekend en geliefd. Chineesche vooral, maar ook wel Europeesche speelkaarten zijn bij velen in gebruik. Het is bekend dat bij feestelijke gelegenheden ieder aanzienlijk Inlander in staat is aan het Sēlikoer of Sētotēr deel te nemen, en daarbij vaak groote sommen verspeeld worden. Hoogere ambtenaren spelen wel Whist of Hombre met Europeanen; doch het is zeker dat deze spelen minder in den smaak van de groote menigte vallen. Deze houdt het meest van hazard-spelen; van spelen waarbij minder berekend en meer aan het gunstig lot overgelaten kan worden, zoodat de kans bestaat veel te winnen. Spelen om het spel of om zich onschuldig bezig te houden, verveelt den gewonen Inlander; de prikkel, in het meer of minder belangrijk winnen of verliezen gelegen, trekt hem aan, wekt zijn hartstocht op en kan hem eenen geheelen nacht met inspanning bezighouden. Het

is treurig, niet waar? zoodra de Inlander een spel, welk ook, heeft leeren kennen, en er van begint te houden, dan beheerscht het ook onmiddellijk zijne geheele ziel en wordt het in zijn handen een dobbelspel. Het spel in het algemeen is voor den Inlander eene te vervloeken verleiding! Zij is zóó groot, dat men het als middel zal aanwenden om uit tijdelijke verlegenheid te geraken. Om onmiddellijk aan geld te komen, zal men bijv. een stuk goed of wat anders onder eenige personen verloten; de winner heeft het dan goedkooper dan wanneer hij het moest koopen, en de verkooper maakt er een redelijken prijs voor. De groote geld-loterijen die hier gespeeld worden, vinden dan ook veel belangstelling bij de Inlanders, die maar eenigszins met de Europeesche wereld in aanraking komen. En de Maleische en Javaansche Couranten zorgen er, helaas! ook al voor, dat de belangstelling onder de Inlanders levendig blijft. Het hooren noemen van die groote sommen gelds verleidt menigeen zijn arme tien gulden te wagen, om er duizenden voor terug te krijgen!

Doch ik eindig om u in een volgenden brief te zeggen hetgeen ik nog op het hart heb, doch dezen brief te lang zou maken.

Ontvang een vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.

C.

DERTIENDE BRIEF.

3 December 1883.

Amice,

Daar is nog een ander kwaad, even erg, zoo niet erger, dan het opium-gebruik en het dobbelen te zamen, waarover ik nu een woord wensch te zeggen; een kwaad dat in buitengewone mate hier op Java heerscht, dat de Europeesche en Javaansche en Chineesche maatschappij gelijkelijk tot schande en tot verderf strekt, en waarvan de onbeschaamdheid in het plegen evenredig is aan de mate van zijne algemeenheid! Ik bedoel de ontucht, waarop ik reeds in eenen vroegeren brief wees. De publieke vrouw oefent hier haar bedrijf zoo openlijk en onbeschaamd mogelijk uit, en menig Inlander heeft armoede, ellende, ziekte en misdaad aan het verkeer met haar te danken. En te verschrikkelijker komt ons dit kwaad voor, als wij bedenken hoe flauw het bewustzijn daaromtrent is, zóó zeer dat het zelfs min of meer als een eerlijk bedrijf wordt beschouwd; dat in de woning van duizenden Inlanders een feest door een publieke vrouw als bayadère wordt opgeluisterd; dat eene Javaansche vrouw die haren man wil dwingen haar een scheidbrief te geven, voor korter of langer tijd zich in een publiek huis begeeft, en daarna soms zooveel aan-

trekkelijkheid in het leven daar vindt, dat zij er zóó lang blijft als hare gezondheid het toelaat; en dat er eene clandestine prostitutie bestaat, door Europeanen, Chineezen en Javanen gelijkelijk bevorderd en onderhouden. Wat een man voor een stuk zilvergeld hier al niet gedaan krijgen kan, gaat zeker de voorstelling van menigen eenvoudigen Europeaan te boven? In Europa heerscht tegenwoordig hier en daar eene meer of minder algemeene beweging, als het ware een publiek protest, tegen de prostitutie! Het ware wel te wenschen dat die zich ook op Java overplantte, en het geweten van velen wakker geschud werd. Hoe menig Inlander — want van de Europeesche maatschappij wil ik nu niet spreken — gaat èn moreel èn lichamelijk te gronde door zijn verkeer met de vreemde vrouw, en het opdoen van eene besmetting die hem verwoest! Deskundigen kunnen het getuigen, hoevele ziektevormen hier waargenomen worden, die allen den naam eener verschrikkelijke ziekte op de lippen brengen. Daarom juist zoo verschrikkelijk, omdat men eigenlijk niet eens weet wat die ziekte inderdaad wel beteekent, en haar behandelt zooals men dat de meest onschuldige en minst te vreezen ziekte doet. 't Is inderdaad zulk een dwaze raad niet, dien men allen ouders zou willen en behooren te geven, om vooral toe te zien welke personen, hetzij mannelijke of vrouwelijke, zij in dienst nemen. Hoe menigeen zag zijne kinderen ziekelijk worden en wegkwijnen en sterven, eenvoudig omdat men ze te veel aan bedienden had toevertrouwd, die zelfs niet eens de woning hadden behooren binnen te treden. Hier in nadere beschrijvingen te treden gaat niet aan, al moet ook de bekentenis van het hart, dat het wel te wenschen ware, dat ieder Europeaan

hier wat dieper van den ernst en de beteekenis dier zaak doordrongen ware! Niet alleen om zich zelf van ontucht te onthouden, maar ook om zijne kinderen in hun verkeer met bedienden en anderen wat nauwgezetter na te gaan. En de inenting — mocht men daarbij gehumaniseerde stof gebruiken, dan is voorzichtigheid zeker dubbel aan te bevelen; even als bij het kiezen eener min! Als men zelfs in een zooveel gunstiger toestand, als waarin men in Europa leeft, op dergelijke omstandigheden bedacht moet zijn, dan zal dit toch wel in dubbele mate hier op Java het geval wezen! Die vreeselijke ziekte is zeker eene der onder de Inlanders meest verspreide kwalen; en de ontucht vooral is het in de publieke opinie al te lichtvaardig beschouwde en zoo goed als niet veroordeelde middel harer verdere verspreiding!

Wat kunnen wij van den Islām hopen en verwachten ten opzichte van de ontucht? De Korān en de Sonna verklaren zich ernstig tegen overspel; het is verboden zijne slavinnen tot prostitutie te noodzaken, gelijk sommige Arabieren uit winstbejag deden; voor een man of vrouw, die zich aan echtbreuk schuldig maakt, wordt een bepaalde straf aangewezen. Maar wie bedenkt, welke beschouwing de Islām in het algemeen aangaande de vrouw heeft; zich herinnert welke voorstelling de Korān van het paradijs geeft; niet vergeet dat Mohammad zijne geheele zedeleer voor een volk gaf onder welks gebreken de ontucht bovenaan staat, en dat de vrouw als een wezen van minderen rang en zonder zelfstandigheid beschouwt; en dat onder de gebreken van den Profeet zelven zijne neiging tot wellust het grootste was; in 't kort: wie bedenkt, met welke beschouwing omtrent de vrouw en het

huwelijk in het algemeen de Javanen door de Arabieren werden in kennis gebracht, en hoe het systeem van den Islām volstrekt alle gegevens als aanleiding tot innige en waarachtige zedelijkheid mist, zoodat eene geestelijke en zich ontwikkelende wedergeboorte des volks onder zijn invloed zich niet laat verwachten, die zal het wel met ons eens zijn, dat voor de verbetering der zeden en de onderdrukking der ontucht van den Islām geen hulp verwacht kan worden.

Men meene intusschen niet, dat het den Korān aan voorschriften en vermaningen ontbreekt. Integendeel — hij bevat vele voorschriften omtrent de plichten van den mensch jegens anderen en jegens zich zelven. En de plaatsen die zedelijke leeringen bevatten, behooren zelfs tot de schoonste van het boek. »Allah" — zoo heet het — »verlangt slechts gerechtigheid en weldadigheid van u en milddadigheid jegens uwe ouders. Hij verbiedt alle oneerbaarheid en ongerechtigheid." — »Zeg aan uw volk" — luidt het in Kor. VI : 152, 153 — »kom herwaarts en ik zal u voorlezen wat uw Heer u verbiedt: gij zult geen goden nevens Hem vereeren; doe uwen vader en uwe moeder mildelijk wel; gij zult uwe kinderen uit vrees voor armoede niet dooden, want Wij zullen zoowel voor u als voor hen zorgen; houd u verre van al wat schandelijk is, zoowel in het openbaar als in het verborgene; gij zult geen mensch dooden, want Allah heeft het u verboden, tenzij wanneer het recht zulks eischt; raak niet aan de bezitting van weezen, tenzij het strekke om die te vergrooten, tot den tijd hunner meerderjarigheid; gebruik een zuivere maat en een eerlijk gewicht; in uwe rechterlijke uitspraken zult gij rechtvaardig zijn, ook jegens uwen naasten bloedverwant; en houd

u getrouwelijk aan het verbond met Allah." — En wederom in Kor. II : 372: »De vroomheid bestaat niet daarin, dat gij uw gelaat bij het gebed naar het Oosten of Westen richt; vroom is de mensch die aan Allah gelooft, en aan den jongsten dag, aan de engelen, aan de Schrift en aan de profeten; die om Allah's wil aan zijne bloedverwanten gaarne mededeelt van zijne bezittingen, en aan weezen, aan armen en pelgrims, en aan een ieder die hem om hulp smeekt; die gevangenen loslaat; de gebeden vervult; aalmoezen geeft; getrouw is aan eenmaal gesloten overeenkomsten; die geduldig is in tegenspoed, in kommer, en in oorlogstijd. De zoodanige is rechtvaardig, hij is waarachtig godvreezend." — »Aanbid Allah alléén, en niets of niemand nevens Hem; bewijs weldadigheid aan uwe ouders, bloedverwanten, weezen, armen en uwe naasten, onverschillig of zij door banden des bloeds aan u verbonden of u vreemd zijn; uwe gelijken, reizigers en slaven. Allah bemint den verwaande en hoogmoedige niet! Ook niet den gierigaard en hem die gierigheid aan anderen aanbeveelt, of zorgvuldig verborgen houdt wat Allah hem in zijne goedheid doet toekomen; Allah bemint ook dien niet, die met zijne bezittingen goed doet, opdat het van de menschen gezien worde." —

Zoo leeren wij uit den Korān dat men het leven, den eigendom en den goeden naam van anderen behoort te eerbiedigen; dat men een goed gebruik moet maken van het zijne, en daarmeê naar vermogen hulpbehoevenden ondersteunen. En het lag zeker wel meer aan de omstandigheden dan aan Mohammad's wil, dat hij het recht van wedervergelding (talio) slechts beperkte. Diefstal, het nemen van ongeoorloofde winsten,

woeker, bedrog, het gebruik van valsche maten en gewichten verbood hij ten strengste. Nauwgezette eerlijkheid in handel en wandel wordt aanbevolen; gierigheid en hebzucht worden veroordeeld; evenzoo verkwisting. Zelfs vermaant Mohammad de zijnen, om bij alle gelegenheden eerlijkheid, bescheidenheid en zedigheid in acht te nemen, en zich verre te houden van overdreven argwaan, spotternij en beuzelachtige gesprekken.

Zoo zou ik kunnen voortgaan! Maar waartoe? De bevolking leest toch den Korān niet! Wat zij van dit alles te weten komt, staat vrij wel gelijk nul; alleen de uitverkorenen vernemen er iets van door middel van de scholen en de Hadji's. Doch het is maar al te waar, dat men onder de Bongsa-poetihan de Schriften minder beoefent om de Ethiek dan om de Dogmatiek; en onder hen meer leer- en cultus-werkheiligheid op den voorgrond treden dan ware zedelijkheid en godsvrucht. Ja, men zou de vraag kunnen stellen, of ons Gouvernement door zijne maatschappelijke instellingen, door politie en justitie, niet evenveel, misschien nog wel meer, ten goede in *deze* richting werkt en meer invloed uitoefent dan de geheele Islām!

Zeker heb ik hiermee een zeer ingewikkeld vraagstuk aangeroerd, waarvan de oplossing niet in een enkel woord begrepen is. Verschillende machten en krachten werken hier samen — helaas! ook wel eens tegen! — die de algemeene zedelijkheid bepaalde richting en kleur geven. Men denke bijv. aan de Europeesche maatschappij en al hetgeen in haar omgaat! En als wij aan den Islām in deze richting eenigen invloed toekennen, dan beschouwen wij dien natuurlijk niet als een gevolg van het bestaan van Korān en Sonna en het

onderzoek dezer schriften, maar als een gevolg van het heerschen van een moslimsch systeem en het cosmopolitisch verkeer waartoe de Islām aanleiding geeft. In dezen zin kunnen wij den Islām beschouwen als ééne der krachten die op de algemeene zedelijkheid invloed uitoefenen.

Waar de Islām echter als godsdienst wil optreden, moeten hem andere en hoogere eischen gesteld worden; daar moet van hem eene kracht, een geest uitgaan, die van geen van al die toevallig te zamen werkende krachten verwacht mag worden. En dàt is juist niet het geval. De Islām is te veel Gods *dienst*, en te weinig Gode *leven*. En door het ontbreken van een geestelijk grondbeginsel mist dan ook de Islām het levenwekkende middel, waardoor alléén de moraal bezielend en hartveredelend inwerken kan. De Islām zal tot leer- en werkheiligheid binnen zekere grenzen kunnen leiden; hij zal godsdienstijver, ja fanatisme kunnen wekken; hij kan eene verbroedering tot stand brengen, die zich altijd scherp tegenover iederen anderen godsdienst zal stellen. Maar het is nu eenmaal een feit, dat waarachtige zedelijkheid zich alleen ontwikkelen kan op den grondslag van een vernieuwd geestelijk leven des innerlijken menschen.

Naarmate de Islām minder geestelijke beginselen in het hart overbrengt, en als een godsdienst van gebod en verbod optreedt, zonder idealisme, zal hij ook te meer het geestelijk leven verstijven en onderdrukken: daar worden geen geestelijke karakters geboren, en in den mensch geen kracht en wil gewekt om tegen eigen hartstochten en neigingen te strijden uit beginsel. Terecht merkte dezer dagen nog een schrijver op, dat uit de geschiedenis der uitbreiding van den Islām blijkt,

dat hij tot op zekere hoogte gunstig kan inwerken op volken en individuën, die het standpunt der wettelijkheid nog niet te boven zijn. Daarin is het vermogen en onvermogen van den Islām uitgedrukt.

Waar men nu het oppervlakkige, uiterlijk-goede leert betrachten om het gebod en ter wille van eene hiernamaals volgende, vrij zinnelijk geteekende, belooning, daar wordt het begrip van goed en kwaad verduisterd, en het goede niet betracht *omdat* het goed is. Er wordt voor het leven een oppervlakkige, beperkte maatstaf gebruikt, en hoogere aspiratiën kunnen in eene ziel, eenmaal in eenen staat van wettelijke gebondenheid levende, zich niet ontwikkelen.

Neen — de Islām wijst den weg tot hoogere zedelijke en geestelijke ontwikkeling niet aan! Alléén het Christendom — maar ook dat al weer niet opgevat als ritus, als gebod en verbod, in één woord: als eene godsdienstige inrichting; maar als leven uit God en tot God — kan den mensch redden! Het is de eenige, maar ook voldoende slotsom, waartoe wij kunnen komen, en die bevrediging kan schenken aan al de behoeften en verzuchtingen van het arme menschenhart.

Ik moet eindigen. Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.

C.

VEERTIENDE BRIEF.

14 December 1883.

Amice,

De schoonste volzinnen, die wij in den Korān ontmoeten, zijn o. a. ook die, waarin de Profeet de grootheid en majesteit van Allah beschrijft. De luister, almacht en verhevenheid van den in Arabische vormen, deïstisch geteekenden Allah doen ons onmiddellijk het beeld van een Oostersch vorst, een willekeurig gebieder over alles wat bestaat, voor den geest komen; alles wat Mohammad zich als heerlijk, prachtig, schitterend in een Aziatisch vorst kon denken, bracht hij op Allah over.

Allah is dus niet alleen een koning, maar *de* koning; nevens Hem bestaat geen andere; Hij is de eenige, eeuwige koning. Hij is niet alleen een machtig koning, maar Hij is *de* Almachtige; voor Hem bestaat geene onmogelijkheid.

Deze eigenschappen treden in het beeld van Allah zelfs zóó op den voorgrond, dat zijne wijsheid lang zoo niet geroemd wordt als zijne almacht en grootheid, en van zijne heiligheid is al zeer zelden sprake.

Het is trouwens een noodzakelijk gevolg van Mohammad's geheele voorstelling van Allah, waardoor het ethisch element daarin zeer op den achtergrond moest treden. Zelf daarmee

onbekend, kon hij ook geen zedelijk-geestelijk, geen ethisch beeld van Allah ontwerpen; en daarom zijn de overige deugden die hij Allah toekent, dan ook die, — maar in eenige meer grootsche vormen, — welke zoo gaarne door Aziatische schrijvers aan vorsten en rijken der aarde toegeschreven worden. Daaronder treden barmhartigheid en ontferming zeer op den voorgrond: milde en overvloedige gaven aan armen en ellendigen uitdeelen en helpen die in nood verkeeren. Goedheid en weldadigheid zijn wel de hoofddeugden, zoowel bij Allah, als gevolgelijk ook bij den geloovige. »Gedenk der weldaden die Allah u bewijst!" (Kor. III: 98.) »Wien behoort alles in hemel en op aarde? Is het niet Allah? Hij heeft zich zelven barmhartigheid als wet voorgeschreven." (Kor. VI : 12.) En in de Xe Soera, waarboven, zooals boven de meeste, staat: »In den naam van den albarmhartigen Allah" — of zooals Kasimirsky geeft: »Au nom du Dieu clément et miséricordieux" — somt de Profeet al het goede op, dat Allah zijn volk gedaan heeft en voortgaat te doen. Hij, de Albarmhartige (Kor. XXV : 61), »doet den regen van den hemel nederdalen, en laat alles uit de aarde voortspruiten: koren, druiven, kruiden, olijf- en palmboomen, ooft en gras, voor u en uw vee!"

Geen wonder dat Mohammad dan ook onvermoeid de weldadigheid als ééne der grootste deugden, de deugd bij uitnemendheid van den Moslim, prijst. In een voorgaand schrijven wees ik er al terloops op. Ten gevolge daarvan wordt het schenken van aalmoezen of giften als een hoofdplicht voorgesteld. »Geeft aalmoezen!" klinkt ons gedurig in den Korān tegen.

De Islām heeft de soorten, hoeveelheden of vormen dier weldadigheid zoo nauwkeurig mogelijk omschreven; maar de

Korān weet van zoodanige omschrijving niet af. Die moeten wij bij de latere wetgeleerden zoeken. Slechts ééne gave is er, die, als op den Korān gegrond en door Mohammad zelven verordend, onder de Islamiten hoog aangeschreven staat, en eindelijk zelfs eene plaats in de Roekoen-ing-Islām-limang-prakara — zooals de Javaan zegt — heeft gevonden. Ik bedoel de hier op Java als Djakat bekende, waarover ik u nu het een en ander wensch mee te deelen.

Hetgeen hier op Java onder den naam Djakat bekend is, wordt in den Korān zoowel door het woord: zakāt als çadaqat aangeduid; het laatste woord echter gebruikte Mohammad eerst te Medina, hoewel in geheel denzelfden zin. Hierbij moet echter onmiddellijk opgemerkt worden, dat noch de zaak noch de benamingen van Arabischen oorsprong zijn. Van Joden en Christenen had Mohammad zoowel het begrip der zaak als hare benamingen ontvangen, die hij vervolgens in Arabische vormen in zijn godsdienstig systeem opnam, en zijnen volgelingen inprentte. Onder de Semitische volken gold het weggeven van zijne aardsche bezittingen aan anderen, die er behoefte aan hadden, als eene groote deugd, als de deugd bij uitnemendheid; waaruit misschien eene verdere, min of meer ascetische, ontwikkeling tot het begrip kon leiden, dat het zich geheel ontdoen en losmaken van alle aardsche bezittingen, zonder uitsluitend te letten op het doel waartoe die goederen dan bestemd behooren te worden, zeer aanbevelingswaardig en nuttig voor den vrome moest zijn. Zóó ver ging Mohammad echter niet; althans niet in den beginne. Toen werd den geloovige gezegd, »dat zij van hetgeen wij hun beschoren hebben, hebben weg- of uit te geven." (Kor. XIII : 20),

en »aan den bedelaar en den behoeftige een zeker recht op hunne bezittingen toe te kennen" (Kor. LXX : 22). Het geven van aalmoezen was *het* goede werk bij uitnemendheid, door hem aangeduid door het woord zakāt, enz., waarvan de algemeene, oudere beteekenis »verdienste, gerechtigheid" was, doch ongemerkt, van lieverlede, overging in »liefdegave". Krachtig komt de waarde dezer deugd in Mohammad's opvatting uit, waar hij (Kor. XCII : 8) den voor de hel bestemden vrek tegenover den vrome plaatst, die zijn vermogen weggeeft, en zoo zakāt oefent. Zoo komt het woord zakāt dan voor zoowel in de beteekenis van het »geven" (Kor. XIX : 32, 56), de deugd bij uitnemendheid, als in die van de »gave zelve", (Kor. VII : 155), en wordt de zakāt, of nog vaker het geven van de zakāt, nevens andere deugden en godsdienstplichten als de deugd bij uitnemendheid op den voorgrond gebracht; eene deugd, ook reeds door de aartsvaderen Izaäk, Ismaël, Jakob, en ook door Jezus beoefend, zoowel als door Mohammad aanbevolen.

In eene gemeente nu, wier ledental gedurende de eerste 13 jaren van Mohammad's werkzaamheid te Mekka tusschen vier en vijftig wisselde, meerendeels tot de armere klasse behoorende, kon deze deugd door Mohammad krachtig aanbevolen worden; doch het is duidelijk dat toen van geen reglementeeren en nauwkeurig bepalen van hoeveelheid en bestemming der gave sprake kon wezen. De zakāt was toen nog geen tax, geene belasting; »bloedverwanten, armen en reizigers van het zijne te geven" was *de* zakāt, *de* deugd bij uitnemendheid.

Eerst na de vlucht, toen Mohammad zich te Medina ge-

vestigd had, veranderde de zakāt, hoewel altijd toch langzaam en van lieverlede, in zooverre van beteekenis, dat zij eenig meer bepaald bevolen, meer wettelijk karakter kreeg. Behalve de uitbreiding zijner gemeente, maakte ook de strijd met Mekka, dat Mohammad over vele middelen te beschikken moest hebben. Toch heeft Mohammad ook in die periode de zakāt nooit aan eene wet die alles nauwkeurig bepaalt, gebonden, al twisten de Moslimsche schrijvers er ook zelfs over, in welk jaar na de vlucht de zakāt wettelijk werd geregeld. In het kort komt de zaak dan ook hier op neer, dat Mohammad de gereglementeerde, wettelijke zakāt, zooals die na hem in werking kwam, niet aldus heeft ingesteld; maar dat zij van lieverlede meer bepaald en vastgesteld werd, en eindelijk — na zijnen dood — door de wetgeleerden uitgewerkt en tot eene wet, die alles in de bijzonderheden regelt, verheven en in de leer- en geloofsboeken der Islamiten opgenomen werd. Als de geloovigen Mohammad vragen, wat zij weggeven moeten, dan heeft Mohammad geen artikel uit een reglement gereed, maar heet het: »geeft uwen overvloed weg!" (Kor. II : 216, 217), d. i. al wat gij missen kunt. Zoo ook laat hij nog in het laatste jaar van zijn leven Allah »met eeuwige straffen bedreigen hen die schatten aan goud en zilver vergaderen" (Kor. IX : 34); en tot een zijner oudste aanhangers, Aboe Dzarr geheeten, moet de Profeet, volgens de overlevering, eens, hem wijzende op den berg Ohod, gezegd hebben: »als ik de grootte van dien berg aan goud bezat, voorwaar! ik gaf het alles weg op drie dinar's na!" De Profeet heeft dan ook nooit de niçab, d. i. het zakātplichtig minimum, vastgesteld, maar de deugd der mildda-

digheid, het geven van aalmoezen en bijdragen in den ruimsten zin des woords, aanbevolen en in Allah's naam geboden, met bedreiging van de eeuwige straf op het nalaten daarvan.

En evenmin als Mohammad heeft bepaald wie de zakāt-çadaqat moesten opbrengen, heeft hij ook bepaald wie de rechthebbenden op de zakāt waren. Het zijn in het algemeen ouders, bloedverwanten, weezen, armen, reizigers, bedelaars, slaven, wien de gaven behoorden gegeven te worden; maar hij gebruikte ze ook, toen hij ze zoo hoog noodig had, voor zijne oorlogen. De nood kon hem destijds zoodanig dringen dat hij, zelfs entrée-çadaqat's van zijne bezoekers besloot te heffen; doch deze schafte hij later weer af toen de gemeente daarover viel. Aan zijne vrouwen beval hij toen van hare lijfssieraden als çadaqat af te staan (Kor. IX : 34). De zaak bleef intusschen niet geregeld, en het gebruik dat Mohammad van de gaven maakte, veroorzaakte zooveel gepraat en gemurmureer in de gemeente, dat eene openbaring aan de oneenigheid een einde kwam maken (Kor. VIII : 58—60), en een achttal kategoriën van personen werd aangewezen, voor wie de gaven bestemd waren; inderdaad geene andere dan de reeds boven genoemde, vermeerderd met »de strijders voor de heilige zaak". —

Maar tevens wordt het ons nu duidelijk, dat, waar Mohammad met zooveel drang de gaven eischte, en die inzonderheid voor zijne oorlogen aanwendde, wat geen geheim voor zijne gemeente kon zijn, de liefdadige bestemming op den achtergrond moest konen, en de zedelijke beteekenis, zooal niet geheel verloren gaan, toch veel van hare waarde verliezen moest. Intusschen blijft dit toch altijd vaststaan, dat Mo-

hammad noch *de zakāt-plichtigen*, noch *de rechthebbenden op de zakāt*, noch *de aan de zakāt onderworpen goederen*, bij een reglement of wet bepaald heeft aangewezen. Van alles in één woord behoorde de vrome aan behoeftigen mee te deelen; zelfs, volgens de overlevering, van de melk der kameelinnen, als zij aan de bronnen gedrenkt werden, wijl daar meestal behoeftigen zich ophielden.

Maar na Mohammad's dood kreeg de zaak een geheel ander aanzien. Toen de gemeente zich hoe langer hoe meer, zelfs tot buiten de grenzen van het heilige land, uitbreidde, moest de zakāt wel van zelf eene eenigszins andere gedaante aannemen; de grootste moeielijkheid was echter het vinden van bronnen, overleveringen, om de geheele regeling met eenigen grond van waarheid aan Mohammad of zijne wijze van doen toe te kennen. Maar ook die kwamen; en zoo laat het zich verklaren, dat, hoewel na veel getwist en strijd, weldra de nauwkeurige bepalingen der fiqhboeken moesten ontstaan, waarin de zakāt eene tax of belasting, en de çadaqat eene vrijwillige gave werd. Van den eersten Chalif Aboe-Bakr is het eerste zakāt-reglement overgeleverd, dat door hem, na de onderwerping der tegenstanders, aan de bestuurders der provinciën als instructie werd meegegeven. Dit reglement werd niet alleen in Arabië ingevoerd, maar ook in de andere landen die nu verder voor den Islām veroverd werden, en bevat in hoofdzaak de nog geldende bepalingen omtrent de zakāt-plichtige minima en de op te brengen hoeveelheid van goederen en vee. Een eeuw ongeveer na Mohammad's dood golden in de scholen reeds de meeste zakāt-voorschriften, die wij nu nog in de boeken der moslimsche plichtenleer aantreffen.

Als wij van de Zakāt, de Djakat op Java, spreken, moeten wij ook van de Zakāt-al fitr, op Java als Pitrah bekend, melding maken. Volgens de traditie — zoo schrijft Dr. Snouck Hurgronje, naar wiens uitstekende verhandeling in de Bijdragen v. h. K. Instituut ik moet verwijzen, om al het bovenmeegedeelde beter en meer uitvoerig behandeld te vinden — zou Mohammad, in de Vastenmaand van het jaar 2 der vlucht, te Medina verordend hebben, dat zij die daartoe in staat waren, ouden en jongen, mannen en vrouwen, vrijen en slaven, bij het eindigen der Vasten, elk 4 Modd van de toen te Medina gewone levensmiddelen: dadels of gerst, zouden uitdeelen aan de behoeftigen. Men mag er aan twijfelen of de Profeet wel eene wet hiervan heeft gemaakt; of niet het zoo natuurlijk gebruik om bij een feest, vooral bij *dit* feest, milde gaven den armen ten goede te doen komen, eerst later door alles aangrijpende reglementeerzucht tot bindend voorschrift is gemaakt. Toen dit eenmaal geschied was, streed men natuurlijk over de vraag, of men ook andere levensmiddelen dan die de overlevering noemt, mag uitdeelen; of de hoeveelheid steeds 4 Modd zou bedragen, dan wel afhangen van de duurte der eetwaren. De praktijk heeft in alle landen van den Islām van zelf een regel gevonden.

Wat dan ook de fiqh-boeken of latere leeraars zoowel omtrent de zakāt als de zakāt-alfitr mogen geleerd hebben — waar de Islām tot de onderscheidene niet-arabische volken kwam, daar werd alles eigenaardig gekleurd en pasklaar gemaakt voor den aard en toestand dier volken. En zóó is het ook op Java geschied.

De politieke toestand waarin het Javaansche volk verkeert, heeft natuurlijk op de inning en de bestemming der Djakat, zooals die door de Sonna bepaald is, eenen belangrijken invloed uitgeoefend. Prof. Veth heeft zelfs in zijn »Java" reeds geschreven, dat »in schier alle Mohammadaansche landen deze opbrengst in verval is geraakt, sedert naar het voorbeeld der Europeesche Staten algemeene belastingen zijn ingevoerd, waaraan ook de geloovigen onderworpen zijn. Op Java is de opbrengst zeer gebrekkig; zij bepaalt zich bijna uitsluitend tot het rijstgewas en bedraagt ook daarvan op verre na niet overal het tiende. Het regelmatigst nog heeft de opbrengst in de Preanger-regentschappen plaats". —

Voor den Javaan in het algemeen is de Djakat eene instelling van den Profeet; een der hoofddeelen van het religieuse recht; een der hoofdplichten die hij jegens Allah te vervullen heeft; één der vijf grondzuilen of pilaren van den Islām. Gelijk het lichaam uitwendig door de wasschingen, inwendig door de vasten gereinigd en geheiligd wordt, zoo worden de bezittingen, en daarin tevens de bezitter, gereinigd door de Djakat.

De Pitrah beschouwt men als eene gewijde, zedelijk-verplichte gave, die bij het einde der vasten gegeven wordt, en wel als een aanhangsel tot de Djakat kan beschouwd worden.

Wil men nu echter weten wat van deze theoretische voorstelling in de werkelijkheid aangetreffen wordt, dan zal men moeten bedenken dat het wereldsche verstand en de armoede der Bongsa-abangan ook een woord hebben meegesproken, en bij zijn onderzoek zich dus niet tot eene enkele residentie of landstreek kunnen bepalen, maar in verschil-

lende residentiën moeten gaan informeeren. Want de waarheid is, dat er niet alleen tusschen de verschillende residentiën, maar zelfs in een en dezelfde residentie, allerlei wijzigingen aangetroffen worden. In het algemeen zal men dan tot de wetenschap komen, dat Djakat en Pitrah geheel en al het karakter van eene wettelijke opbrengst missen, en geheel vrijwillig, hoogstens met zedelijke pressie of die der gewoonte, opgebracht worden. Waar die opgebracht worden, zal de Inlander van zijn padi — en misschien ook van andere bezittingen — de Djakat in eene hoeveelheid en vorm door hem zelven of de gewoonte zijner desa te bepalen, zijnen Goeroe of Kjaï aanbieden, met de woorden: »Kjaï, poenikå-wadjib-koelå!" waarmee hij aan zijne verplichting, zijn wadjib, heeft voldaan.

En hieruit blijkt dan tevens, dat de Djakat niet in handen van den Panghoeloe komt! Weezen, behoeftigen en reizigers worden door hem uit andere inkomsten geholpen, voor zoover hij dat doet; doch de desaman meent dat er voor de verzorging der behoeftigen nog altijd wel familieleden of goede menschen gevonden zullen worden.

Toch is er nog één man die ook de Djakat ontvangt en deze is: de Modin der desa! Hij ontvangt die echter in een vorm waarin velen de Djakat niet zouden herkend hebben. De Modin is — zooals gij weet — ook zoo iets als Lid van het Desabestuur. Als zoodanig nu ontvangt hij één kocli-aandeel sawah, dat hij voor zich zelven bewerkt, en waarvoor ieder desabewoner het recht heeft de volgende diensten van hem te verlangen:

1°. Bij gelegenheid van een huwelijk de belanghebbenden te begeleiden naar de masdjid;

2°. Als er kinderen ingeënt moeten worden, die te begeleiden naar den Mantri-tjatjar;

3°. Bij eene besnijdenis de noodige formulier-gebeden uit te spreken;

4°. Een lijk grafwaarts te geleiden en de gebeden te doen;

5°. Het desabestuur in voorkomende gevallen, bijv. bij huiszoekingen, van dienst te zijn; en

6°. Den Vrijdag-dienst waar te nemen.

Andere diensten, als bijv. de jeugd onderwijzen — gesteld dat hij daartoe in staat is, wat lang niet altijd het geval is — het regelen van en voorgaan bij feestelijke maaltijden enz., worden daaronder niet begrepen, en ook afzonderlijk beloond.

De Pitrah nu wordt vrij algemeen, in den vorm van rijst en eenige centen voor ieder lid der familie, aan den morgen van den 1en Sawal bij den Modin, Kjaï of Goeroe gebracht. En aan deze Pitrah-rijst heeft de Inlander het gebruik van eene denkbeeldige maat te danken, die men ook Pitrah noemt en die gelijk aan 6 Katti's is.

In vroeger jaren moet veel geheel anders zijn geweest; men vertelt, dat er tegenwoordig desa's zijn, waar men als Pitrah eenvoudig één dubbeltje zonder meer aan den Modin geeft. Zoo wordt er weer van andere dessa's verteld, dat de Pitrah aldus verdeeld wordt: de Modin $^1/_2$ aandeel, de Loerah $^1/_4$ aandeel, de Kamitoewå en Kabajan samen $^1/_4$ aandeel. Ook schijnt hier en daar de Modin een zeker deel van de Pitrah, en dat dan als Djakat, aan zijnen Panghoeloe of Mas-Naïb te brengen.

De onzekerheid en ongelijkheid die hier bestaan, bewijzen

intusschen hoe weinig, ook op Java, de Djakat in haar wettelijken vorm, volgens de Wetboeken, aangetroffen wordt. Alleen in bepaald godsdienstige kringen, en daartoe behooren Santri's, Hadji's en hunne aanverwanten, zal men nog iets van Djakat en Pitrah in den orthodoxen zin des woords aantreffen.

Doch genoeg. Zooveel is duidelijk dat de Javaansche Djakat al heel weinig van het oorspronkelijk denkbeeld heeft over gehouden, en het — vaak, o zoo noode! — opbrengen daarvan al luttel herinnert aan Koranische deugd bij uitnemendheid: milddadigheid en barmhartigheid beoefenen!

Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.

C.

VIJFTIENDE BRIEF.

19 December 1883.

Amice,

Reeds meermalen noemde ik de zoogenaamde vijf pilaren of hoofdzaken van den Islām, als de vijf hoofdplichten van den Moslim jegens Allah, waarvan de Profeet, volgens de overlering, moet verklaard hebben, dat zij de grondzuilen van den Islām zijn. Zij zijn bij de Javanen bekend onder de benaming: Roekoen-ing-Islām-kang-lēlimå".

Zij bestaan uit de volgende vijf zaken: Sjahādat, Çalāt, Poeasa, Zakāt en Hadj. Over de Vasten, de Djakat en de Bedevaart sprak ik reeds in vroegere brieven, nu wensch ik nog de beide eerste te beschrijven.

In het voorbijgaan moet ik echter nog opmerken, dat onder de wetgeleerden van den Islām er zijn, die ook »den strijd tegen de ongeloovigen" tot de pilaren rekenen; gelijk er ook zijn die »de reinigingen des lichaams, Tahārat", in de plaats van de »Sjahādat" stellen, Onder de Javanen zijn er natuurlijk een groot aantal die niet goed bekend zijn met deze vijf zaken, of wel ze in andere volgorde noemen, of bijv. voor »de Bedevaart" de »Besnijdenis" in de plaats stellen, of voor de »Sjahādat" de verschillende »Çidēqah's". De in de moslim-

sche scholen gebruikelijke leerboeken voor godsdienstig onderricht zouden echter de belangstellenden onmiddellijk beter en voldoende kunnen inlichten.

Het kennen en naleven van deze vijf hoofdplichten maakt den mensch in waarheid tot een Moslim, tot een geloovige, want op haar is de Islām gebouwd. Het kan ons zeker niet bevreemden, dat de meeste en gezaghebbende geleerden niet alleen eenstemmig zijn in de opsomming der door mij boven genoemde pilaren, maar ook tevens de »Sjahādat" in de eerste plaats noemen. Want de Sjahādat is: de bekentenis of belijdenis, uit twee deelen bestaande, en daarom ook wel »de twee woorden" of »uitspraken" genoemd, waardoor de Moslim het meest kenmerkende, de beide hoofddogma's van zijn geloof, uitspreekt, en die aldus luiden: »Daar is geen god dan Allah, en Mohammad is de gezant van Allah". »La-ilāha-ill'-allah-wa-Mohammad-rasoel-'ollah!" —

Als dogmatische bekentenis leverde zij op zich zelve echter geen stof voor juridische behandeling op, en wordt dan ook nooit in de moslimsche fiqh-boeken behandeld. De behandeling van dezen pilaar behoort tot een ander vak van wetenschap, en doet ons onmiddellijk een blik werpen in het hart der geloofsleer van den Islām.

»Daar is geen god dan Allah!" Deze arabische formule doet ons onmiddellijk aan het Mozaïsche: »De Heer onze God is een eenig Heer!" of dergelijke formule denken. De geleerde Mill beweert zelfs, dat die Arabische formule ook bij de heidensche Arabieren in gebruik was. Doch hoe dit ook zij — met het uitspreken en zoo op den voorgrond stellen van de éénheid van Allah had Mohammad tegelijk den oorlog ver-

klaard aan alle veelgodendom, ook dat zijner landgenooten. Velen toch van hen aanbaden de zon, de maan, en bepaalde sterren; ook bewees men wel hulde aan ruwe, vormlooze steenklompen, heilige boomen, beelden van onderscheiden gedaante. Van vele der afgoden, wier beelden men in tempels of kapellen opgericht had en daar hulde bewees, zijn nog de namen bewaard gebleven. Te Mekka bijv. vereerde men voornamelijk Hobal, wiens beeld eene menschelijke gedaante had, en eenige pijlen in de hand hield, waarvan men zich bediende als loten, wanneer men in moeielijke gevallen zijn uitspraak inriep.

De bekentenis dat er slechts één, eenig Allah was, moet dan ook een diepen indruk op de Arabieren gemaakt hebben. Dat blijkt uit een gezegde van een Arabier dat ik ergens gevonden heb — waar herinner ik mij niet meer — en dat aldus luidde: »Voorwaar, als er slechts één Allah is, dan zou ik wel bij Hem willen zweren, dat ik nooit in Hem geloofd heb".

En niet alleen op de Arabieren! De Islām koos beslist en nauwkeurig begrensd positie tegenover het heidendom. En waar men de bekentenis overnam, daar werd zij diep in de ziel geprent. De mohammadaansche wereld is één op dit punt; die bekentenis is eene overtuiging der ziel geworden!

En die bekentenis, gesteund door de voorstelling welke de Korān van Allah geeft, moest noodwendig leiden tot het koesteren van diepen eerbied voor Allah; een eerbied dien wij bij iederen Moslim kunnen waarnemen, waar hij bijv. zich met het hoofd ter aarde buigt als hij zijn gebed verricht, of — om nog iets anders te noemen — waar, in den Boegineeschen tekst der geschiedenis van Tanette, alleen de naam: Allah-taäla

steeds met Arabische karakters wordt geschreven, alsof men bevreesd ware dat de Boegineesche schrijfwijze dien naam zou onteeren.

Die buitengewone vereering bleef dan ook niet alleen bepaald tot den persoon van Allah, maar breidde zich zelfs tot den enkelen naam »Allah" uit, hetgeen tot de zonderlingste gevolgtrekkingen leidde. Van de Israëlietische schrijvers des O.Testaments wordt verhaald, dat zij steeds een nieuwe schrijfstift namen, telkens als zij den naam van God moesten schrijven. Maar er zijn Moslim's die dzikir's uitgalmen, uit niets dan den naam »Allah" bestaande; en er zijn ook Javanen die, in plaats van dien naam, alleen maar »hoeq! hoeq!" roepen, — eene verbastering van het arabische »'hoe" dat *hij* beteekent; — eene ceremonie die zij natuurlijk niet zelven bedacht hebben.

Het zonderling verstand der groote menigte onder de Javanen gevoelt echter niets van de tegenspraak die er ligt in de bekentenis der éénheid van Allah, en hunne vereering van allerlei andere wezens, waaraan zij evenzeer goddelijke eer bewijzen. Allah is één! Daar is maar één Allah! Allah is Allah! getuigen zij. En als gij hun dan vraagt, hoe zij dit rijmen met het feit, dat zij bijv. ook den Dan-Hjang-kang-ambaöerēqsa-desa, allerlei Dēdēmit's en Lēlēmboet's, enz. vereeren, dan hebben zij geen ander antwoord daarop, dan dat Allah één is! Die anderen zijn geen Allah! Wat dan? Iets anders; daar blijft het bij. Zij die wat meer ontwikkeld zijn, en vooral die naar Mekka ter bedevaart zijn geweest, gevoelen wel de tegenspraak, en onder hen begint die vereering dan te verminderen, ofschoon er ook het bijgeloof in lang niet door verdwijnt. Het neemt eenvoudig eenige andere vormen aan.

Maar in de ziel der groote menigte leeft Allah in een hermetisch afgesloten duister; voor haar wordt Allah in de Masdjid vereerd, maar hare liefde blijft den ouden, bekenden goden geschonken. Anders weer spreekt zich de fantastische neiging van anderen uit, die Allah in den naam als zoodanig, in het woord, laten bestaan, zooals dat voortgebracht wordt door onze spraakorganen; waaruit men dan de gevolgtrekking afleidt dat »de Mensch is Allah" en »Allah is de Mensch"; waarmeê zij dan tegelijk tot een zonderling pantheïsme vervallen, waarin alle persoonlijk bestaan van Allah geloochend wordt.

Maar dit laatste is de wijsgeerige ontwikkeling van de leer der éénheid van Allah van eene ongeloovige sekte; de orthodoxe Moslim wil daar niets van weten. Allah is voor hem één en eenig; Hij is hem een persoonlijk Allah, deïstisch geteekend, troonende in den hemel, zonder gelijken of met Hem te vergelijken persoonlijkheden.

Hoor hoe een Catechismus zich over Allah uitspreekt. Wordt er gevraagd »Hoe gelooft gij aan Allah?" dan is het antwoord: »Allah is één, eenig, levend, kennend, machtig, hoorend, ziend, willend, sprekend, eeuwig, scheppend, voorzienig, een Heer zonder genoot, zonder wedergade, en zonder tegenhanger. Niets is Hem gelijk. Hij is de hoorende, de ziende."

Allah is één! Dit woord »één" wil hier zeggen: iets dat, als een geheel, op zich zelf alleen staat, en niet samengesteld of deelbaar is.

En met dit antwoord van den Catechismus omtrent Allah's eenheid komt ook de 112e Soera, die tot opschrift heeft

»De eenheid van Allah", geheel overeen. Zij luidt aldus:

1. *Zeg: Hij, Allah is één*; ('ahad, één, de eenige koranische plaats waar dit woord van Allah gebezigd wordt.)

2. *Hij, Allah is de eeuwige;*

3. *Hij heeft niet geteeld, en is niet geteeld;* (met deze uitdrukking heeft Mohammad zoowel het oog op de leer omtrent het Zoonschap van Christus, als op zijne heidensche landgenooten, die de engelen dochters van Allah noemden.)

4. *Niets of niemand is zijn gelijke*".

Deze Soera dateert reeds uit het begin van Mohammad's werkzaamheid te Mekka, en wordt door de Moslim's hoog gewaardeerd. Zij wordt veelmalen bij wijze van dagelijksch gebed gebruikt.

In verband met het leerstuk der eenheid van Allah laat de Korān zich herhaaldelijk zeer sterk uit over de nietigheid en ongerijmdheid van de afgoden. »Allah is al te verheven dan dat men Hem medegenooten zou kunnen geven." — »De donder verkondigt zijn lof, en de engelen prijzen Hem met vreeze. Hij zendt zijnen bliksem, en vernietigt wat Hij wil. En toch strijdt gijlieden over Allah, daar Hij toch onbegrensd van vermogen is. Hem alleen behoort alle aanbidding, en de afgodendienaars worden even weinig door hunne afgoden verhoord, als hij verhoord wordt die zijne handen tot het water opheft, en het smeekt om toch van zelf zijn mond te vullen; want het zal nimmer tot hem komen. Het is dwaling slechts wat de ongeloovigen aanroepen. Allah vereert, vrijwillig of gedwongen, alles wat in den hemel en wat op de aarde is, ja zelfs hunne schaduwen vereeren Hem des morgens en des avonds. Wie is de Heer des hemels en der aarde? Allah!"

En zoo zou ik nog meerdere plaatsen kunnen aanhalen, die allen hetzelfde denkbeeld verkondigen. Eene enkele plaats uit de tweede Soera, vs. 256, wil ik hier toch nog aanhalen: »Allah is de eenige God, de levende, de onveranderlijke; geen slaap of sluimering bevangt Hem; Hem behoort wat in de hemelen en wat op de aarde is. Wie vermag voorbede bij Hem te doen zonder zijn verlof? Hij weet wat vóór hen (de menschen) is, en achter hen, maar zij omvatten van zijne kennis niets dan wat Hij wil, (dat zij weten). Zijn troon is uitgebreid over de hemelen en de aarde; hun onderhoud kost Hem geen moeite; Hij is de Allerhoogste, de Almachtige!"

»Hij, Allah, heeft de schoonste namen" (Kor. LIX: 22—24); en door de 99 kogeltjes aan den rozenkrans wordt de geloovige gedurig herinnerd aan even zoovele namen van Allah, waar door al zijne goddelijke eigenschappen aangeduid worden.

Maar is Allah de éénе, de eenige God, — gelijk zijn gewone naam *Allah* dan ook eigenlijk beteekent *de* God, d.i. de ware, de waarachtige God, nevens wien geen meer bestaat — dan is Hij ook niet een nationaal God der Arabieren. De aangehaalde koranische plaatsen konden het ons reeds leeren, dat Allah de God van hemel en aarde is, de Schepper van allen en alles, de God die zich over al zijne schepselen ontfermt. Hij is de Rechter der geheele aarde. Niet alleen uit de Arabieren, uit al de geslachten der menschen verzamelt Hij zijn »ommah", zijn volk. Zoo maakte Mohammad het zijnen volgelingen dan tevens door deze voorstelling duidelijk, dat ook andere volken tot de aanbidding van dien éénen en waarachtigen God gebracht moesten worden. En zijne gemeente

heeft hem begrepen! De Islām is een zendingsgodsdienst bij uitnemendheid geworden!

Zoo was dan in de formule: »Daar is geen god dan Allah!" de afgoderij der Arabieren veroordeeld; voor de Islamiten het onderscheid tusschen het Christendom met zijne Drieëenheidsleer, zooals Mohammad die had leeren opvatten, en den Islām geteekend; en in het algemeen het theologisch-kenmerkende van den Islām aangewezen. Terecht heeft Mohammad echter onmiddellijk gevoeld, dat aan deze enkele formule als algemeene en eenige belijdenis nog wat ontbrak; dat zij zijnen godsdienst nog niet genoeg teekende. De vorm was gegeven, maar de kleur ontbrak nog. Immers — ook de Israëlieten vereerden slechts éénen God, den Gód van Abraham en Melchizedek, denzelfden dien Mohammad predikte? Ook de Christenen — al spraken zij ook van eene Drieëenheid — predikten toch slechts éénen God? Zelfs Perzen en Hindoe's, Grieken en Romeinen kenden ook min of meer bepaald eene hoogste, opperste godheid, eene godheid die de andere goden overtrof. Eene belijdenis die zich alléén omtrent God uitsprak, was dus onvoldoende; daar moest nog een meer zinnelijk element aan toegevoegd worden, dat kleur en meerdere bepaaldheid aan de Godsbelijdenis gaf, wilde men dat alle menschen zich met haar tot ééne gemeente zouden kunnen vereenigen. Om dus èn het kenmerkende van den theïstischen Islām nader aan te duiden, èn den Islām zelf boven Christendom en Jodendom te stellen, kwam naast het: »Daar is geen god dan Allah!" het tweede woord: »En Mohammad is de Gezant, Rasoel, van Allah!"

Het Joden- en Christendom kenden Abraham en al de

overige profeten tot op Isa, de Islām leerde er nog éénen kennen, aan Joden- en Christendom gelijkelijk onbekend: na Isa verscheen Mohammad! Op hem ruste de vrede Gods! Hij, de laatste der profeten, was eigenlijk *de* profeet, verre verheven boven al zijne voorgangers. De leer der verhevenheid en grootheid van den Profeet leidde vele Islamiten tot de zonderlingste en meest dwaze voorstellingen aangaande zijn persoon en werken; zoo zeggen de Javanen van hunnen Nabi-panoetoep, den laatsten der profeten, dat de Noer van Mohammad, reeds vóór iets, zelfs de ledige ruimte, bestond, opgehangen was in het wereldledig zonder haak.

Leert de Korān nu ook al, dat Allah zijne hoogste en laatste openbaring door Mohammad aan het menschdom gegeven heeft, zoo is het toch opmerkelijk, dat de Korān geen enkel wonder, door Mohammad verricht, verhaalt, en dat niettegenstaande de Korān toch wèl leert, dat Allah aan de meeste profeten de macht gaf om door wonderen de waarheid hunner zending te bewijzen. Mohammad gaf zelf meermalen te kennen, dat men van hem geene wonderen moest verwachten, en dat hij niets meer was dan een bloot mensch. In den Korān wordt alleen maar gesproken van enkele visioenen, die hem geschonken werden, zooals bijv. de bekende nachtreis naar Jeruzalem. Allah had hem gezonden om de afgoderij en onzedelijkheid der Arabieren te keer te gaan. Zóó bijv. spreekt hij zich in Kor. VII: 156 aldus over zijne zending uit: »Hij (Mohammad) zal de menschen leeren en bevelen het goede te doen, hen van het kwade afhouden, hetgeen onschuldig is betreffende spijzen zal hij hun veroorloven, maar hun verbieden wat slecht is. Hij zal hun den

last dien zij torsen, en de banden waarmee zij gekluisterd zijn, afnemen."

Toch heeft dit alles niet belet, dat ieder Moslim het er voor houdt dat de Profeet wonderen heeft verricht; zelfs reeds bij zijn leven werden wonderbare daden van hem verhaald. En misschien heeft hij in het laatste tijdperk zijner werkzaamheid uit politieke inzichten die berichten zooal niet bevorderd, dan toch zeker stil laten verspreiden.

Maar na zijnen dood werden de berichten omtrent den Profeet als met wonderen gevuld. Vooral Perzische schrijvers muntten daarin uit, waarbij zij niet schroomden zelfs vrij walgelijke bijzonderheden op te nemen. »Hij zag" — zoo verhaalt men — »van achteren even goed als van voren; zijn speeksel kon zeewater zoet maken; zijne zweetdruppelen zagen er uit als parelen, en werden als odeur gebruikt. De hardste grond werd zacht onder zijne voeten; zijn lichaam gaf nooit een schaduw, bij zonnelicht zoo min als bij maneschijn. Schoon hij ongeveer van gemiddelde lengte was, stak hij toch uit boven den langsten man die naast hem ging".— Deze en nog vele andere dingen kan men bij Weil en Niemann en andere schrijvers in overvloed beschreven vinden. Men richt zelfs gebeden tot Mohammad, en smeekt om zijn voorbede bij Allah; zijn graf te Medina is het beroemdste van alle heilige graven geworden.

Ook de Javanen hebben hunne bespiegelingen omtrent den Profeet. Zijn naam Mohammad, dien zij aldus ontleden: *moh* = volstrekt niet willen; en *amad* = goederen, schatten, moet beteekenen: geen aardsche goederen begeeren. Daar zijn er, die beweren dat Mohammad zelfs grooter is dan Al-

lah; want Allah heeft geen eigenschappen (*sipat*); hij kan niet denken, niet spreken, niet hooren; en dat alles vermag Mohammad.

Maar genoeg! De geheele Moslimsche wereld houd de Sjahādat hoog in eere. Geen Inlander wordt besneden, of sluit een huwelijk voor den Panghoeloe, zonder het uitspreken der belijdenis: »Daar is geen god dan Allah en Mohammad is de gezant van Allah!" En ook het bijgeloof maakt van haar gebruik op talismans. Haar beknoptheid en ondubbelzinnige bewoording maken haar tot eene uitstekende leuze voor den Islām! Zij is het parool van de Moslimsche wereld!

Een volgenden keer schrijf ik u iets over de Çalāt.

Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd.

t. t.

C.

ZESTIENDE BRIEF.

---

4 Januari 1884.

Amice,

Daar de Javanen de Arabisch-Javaansche tijdrekening volgen, zal zich dit jaar het merkwaardige feit voordoen, dat zij tweemaal, namelijk Vrijdag 11 Januari en Dinsdag 30 December, het Moeloed-feest, d. w. z. den 12en der maand Rabingoellawal of Moeloed, zullen kunnen vieren. De derde maand van hun jaar heeft namelijk deze beide namen, beiden aan het Arabisch ontleend: Rabioe-'l-awwal is de naam van de derde maand der Arabieren; en het woord maulid, waarvan moeloed, beteekent: geboorte. Het groote feest van deze maand heeft dus op Java zijn naam geleend aan de maand waarin het plaats heeft, zoodat men in het dagelijksch leven meestal van Moeloed zal hooren spreken, zelden van Rabingoellawal. Wel een bewijs dat dit feest al sedert lang populair op Java moet geweest zijn.

Dit groote feest — de benaming doet het reeds vermoeden — is het feest ter herinnering aan de geboorte van den Profeet, en wordt vrij algemeen met piëteit gevierd. Sommige waarnemers meenen echter, dat dit over het algemeen vroeger meer het geval was dan tegenwoordig.

Toch is dit feest geen officiëel, voorgeschreven feest van

den oorspronkelijken Islām, al wordt het ook in de praktijk des levens onder de Javanen als pērloe, verplicht, beschouwd, en betrekkelijk vrij algemeen in de Moslimsche wereld gevierd. In Egypte vooral is het wel het grootste feest van het jaar; evenals voor de Sjiïten in Perzië en elders het Moeharramfeest ter herinnering aan Hoesain en Hassan.

De Islām — gij zult het u herinneren — kent slechts twee verplichte feesten, namel. dat na het einde der Vasten, en dat bij den afloop der Bedevaart.

Op Java geldt het Moeloed-feest, zooals ik reeds zeide, voor den dag ter herinnering aan Mohammad's geboorte. Maar in Hindostan, bijv., wordt op vele plaatsen deze dag ter herinnering aan Mohammad's sterven gevierd. Het eene zoowel als het andere is echter in overeenstemming met de Moslimsche traditie, die juist uit zijn sterfdag op willekeurige wijze zijne geboortedag heeft opgemaakt. Prof. Niemann leert ons, dat, indien wij de beste berekeningen volgen, Mohammad vermoedelijk den 13en Mei 569 werd geboren, en dat hij den 12en Rabioe-'l-awwal van het elfde jaar der Hedjra = 7 Juni 632, overleed, Doch in eene »Aanteekening" merkt dezelfde Schrijver op, dat, volgens Ibn Tarchān, Mohammad's sterfdag viel op den 2en Rabioe-'l-awwal van het 11e jaar der Hedjra = 29 Mei 632. Volgens Weil stierf hij op den 12en Rabioe-'l-awwal van hetzelfde jaar = 8 Juni 632. Sprenger meent dat in Mohammad's leven de zuiver historische tijd eerst met de vlucht naar Medina begint, en dat vóór dien tijd geen enkele datum zich met nauwkeurigheid laat bepalen. De voornaamste resultaten waartoe hij na grondig onderzoek gekomen is, zijn: Maandag 8 Rabioe-'l-awwal = 20 April

571, is de conventioneele datum der geboorte van Mohammad, en zijn levensduur van 63 jaren is steeds in maanjaren, niet in zonnejaren, berekend. Sommigen stellen zijn ouderdom op 60, anderen op 65 jaren; maar het oorspronkelijk bericht stelde, naar allen schijn, dien op 63 jaren. Als wij zonnejaren te verstaan hebben, zoo is Mohammad in 569 geboren. Over den dag zijner geboorte — voegt Sprenger er bij — loopen de berichten uiteen. »Ich will übrigens meine Ueberzeugung nicht unterdrücken, dass Mohammad selbst das Datum seiner Geburt nicht wusste, und dass der 8e Rabiu-'l-awwal nur als ein im ersten Jahrhundert festgesetztes conventionelles Datum anzusehen ist." Met zoodanige gegevens voor ons, kunnen wij eenigszins bevroeden, met hoeveel recht men den 12en Rabioe-'l-awwal als het Moeloed-feest van den Profeet viert; en dat er misschien dan nog meer schijn van waarheid in de meening gelegen is die dezen dag als Mohammad's sterfdag beschouwt, zooals in Hindostan op vele plaatsen het geval is.

Voor onze Inlanders hebben al deze vragen en onderzoekingen echter niet het minste belang. Zij vieren 12 Rabingoellawal als het feest van Mohammad's geboorte; dat deden ook hunne vaderen zóó, en daarmee is de zaak afgedaan. Zoo min als zij zich voor hun eigen geboorte-datum interesseeren, kan het hun ook iets schelen of de Profeet op den 12en of welken anderen dag van Rabingoellawal ook geboren is. Hun is geleerd dat zij 12 Moeloed als een gewijden dag moeten beschouwen; dus: zij geven een Moeloed-djagongan!

Het karakter des volks en sociale omstandigheden geven nu verder den vorm der viering van dit feest aan. In Hindo-

stan hebben dan optochten, illuminaties, vuurwerk, muziekuitvoeringen en maaltijden plaats. In Egypte, vooral te Kaïro, wordt eene ware kermis gevierd, bij welke gelegenheid ook kunstenaars allerlei goochel- en tooverkunsten vertoonen, en vrome mannen het als eene bijzondere genade van den Profeet beschouwen, als zij in een lange rij, dicht aaneengesloten, met het aangezicht ter aarde liggende, het paard over hunne ruggen mogen laten gaan, waarop een voornaam geestelijke zijn processie volbrengt. Het feest wordt hier negen dagen en nachten gevierd met grooten luister, en is een waar volksfeest. Ook in Marokko hebben dergelijke volksfeestelijkheden plaats. Op Java is de viering vrij algemeen, maar in de wijze van viering is natuurlijk nog al onderscheid tusschen die in den Kraton van den Soesoehoenan te Soerakarta of Sultan te Djogjokarta, en de viering in de desa van »den kleinen man".

Zal ik er mij nu toe gaan zetten u eene breedvoerige beschrijving van de viering van dit feest te Solo (Djogjo) te geven? Nu mannen als Winter in het Javaansch, en vertaald door S. Keyzer, Ds. van Rhijn, Dr. van Hoëvell, Dr. Bleeker, Prof. Veth — en misschien nog anderen — dit reeds al zoo breedvoerig hebben gedaan, geloof ik te kunnen volstaan met eene verwijzing naar hunne geschriften.

In hoofdzaak komt de viering hierop neer: De feestelijkheden worden reeds te voren door het dagelijksch bespelen der gamĕllan-sĕkaten, waarvan de instrumenten eene bijzonder groote afmeting hebben, binnen de ringmuren van de Moskee, van den 6en tot den 12en Moeloed, aangekondigd. Aan den avond, voorafgaande aan den 12en Moeloed, — waarop eigenlijk de 12e met zonsondergang begint — vereeni-

gen zich de geestelijkheid en de vromen in de Moskee, om de zoogenaamde Moeloed-Dzikr's aan te heffen. Op de pleinen in den Kraton heerscht buitengewoon veel drukte; men schijnt eene soort van kermis te vieren. Aan den morgen van den 12en is er receptie bij den vorst. De Resident en al de Europeesche en Inlandsche ambtenaren en officieren in groot tenue, benevens vele partikulieren, vereenigen zich ten hove. Daarna begeven de Soesoehoenan (resp. Sultan) en zijne gasten zich naar de Sitinggil, waar een groote parade der vorstelijke troepen plaats heeft, en de zoogenaamde Goenoengan's verschijnen; ongeveer op dezelfde wijze en in dezelfde vormen als dat bij het einde der Vasten in de Kaboepatèn der regenten in de Gouvernementslanden ook plaats heeft. Na afloop van deze morgen-receptie in den Kraton, heeft er een officiëel diner, met een vastgestelde reeks toasten, ten residentie-huize plaats. Ziedaar in het kort het programma van den dag, waarbij op de verschillen tusschen de viering te Soerakarta en Djogjokarta niet behoefde gewezen te worden.

In de desa — of liever: in de woning van den »kleinen man" — heeft die viering natuurlijk zeer eenvoudig plaats. Van al die kermis-drukte te Solo is nergens op geheel Java iets terug te vinden; het is daar overal een huiselijk-godsdienstig feest. Als gij u de beschrijving herinnert die ik u vroeger reeds van een »Slamĕttan" of (offer-) maaltijd gaf, dan hebt gij daarmee tegelijk een voorstelling van de »Moeloed-djagongan" gekregen. Want al die feestvieringen gelijken op elkaar als twee druppelen water. Alleen bij den Moeloed-maaltijd behoort men den gasten »nasi-goerih" voor te zetten met vleeschspijzen en visch (natuurlijk visch die schubben heeft). Overigens

laat deze de Wajang vertoonen, en gene noodigt Santri's om te lezen en te zingen; en in de woningen der Goeroe's en Kjaï's hoort men de Moeloed-dzikr's uitvoeren. In de Kaboepatèn der regenten is de viering ook eenvoudig en heeft een huiselijk karakter, en worden ook wel Europeanen daarbij genoodigd; van al den toestel en de drukte der Garēbēg-poeasa is niets te zien. In 't kort: het Moeloed-feest is een godsdienstig gekleurd volksfeest, — geheel, naar den aard des volks, van een stil, huiselijk karakter, waarop de beide hoofdplaatsen der Vorstenlanden alleen eene uitzondering maken.

Aangezien nu de oorspronkelijke Islām slechts twee groote feesten kent, ligt de vraag voor de hand; *niet* of er een Moeloed-feest kon ontstaan, maar *wanneer*; en *hoe* het met zoo algemeene belangstelling, doch hier en daar met vrij zonderlinge wijze van viering, in de verschillende landen van den Islām kon ingevoerd worden?

In Turkije blijkt het met zekerheid uit goede berichten, dat het reeds sedert 1588 gevierd werd, en dat er daar, even als hier en daar in Hindostan, bij die gelegenheid relieken van Mohammad vertoond worden. In West-Azië schijnt het echter een zeer ondergeschikt feest te zijn. Maar in Egypte en geheel Noord-Afrika blijkt het al van vóór lang populair te zijn geweest. En dat dit ook op Java het geval is, kan men opmaken uit oude berichten van vóór drie eeuwen. Zoo vinden wij bij Veth in zijn »Java", II: 259, dat Mas Ngabèhi Soetå Widjåjå van Mataram, later meer bekend geworden als Sènåpati, in 1575 door den Sultan van Padjang, genaamd Djåkå-Tingkir, later Mas-Karèbèt of Pandji-Mas, tot Adipati van Mataram en Sènåpati-ing-ngalågå, d. i. opperbevelhebber in den oorlog, be-

noemd werd, met de bepaling, dat hij als bewijs van hulde aan zijnen Suzerein *jaarlijks* op *het Moeloed-feest aan het hof* zijne opwachting moest komen maken. Verder lezen wij daar, pag. 480, dat de Gouverneur-Generaal van Imhoff in 1749 bepaalde, dat de strandregenten voortaan de Compagnie als hun Souverein te beschouwen hadden, en aan haar op te brengen wat zij vroeger aan den Soesoehoenan hadden opgebracht; en dat zij, in plaats van *het gewone hofbezoek op het Moeloed-feest*, in de maand October naar Batavia zouden opkomen, om hulde aan de Compagnie te bewijzen.

Dat nu de Moslimsche wereld een feest . . . . . »ingesteld heeft" mogen wij niet zeggen, daar het geen officiëel, wettelijk karakter heeft, maar: uit zich zelf is gaan vieren, ter herinnering aan de geboorte = dood van den Profeet, kan op zich zelf geene bevreemding wekken; ja, is zelfs zeer natuurlijk en verklaarbaar. Waarschijnlijk zal dit wel onmiddellijk in het eerste jaar na het overlijden van Mohammad van zelf in den naasten, beperkten kring van Medina's en Mekka's gemeente zijn ontstaan, en langzamerhand — misschien ook wel door de Bedevaart — meer algemeen zijn geworden.

Hebben wij ons dus geenszins over het *algemeene* van deze feestviering te verwonderen, — wèl moet het onze aandacht trekken, dat de viering van dit feest in de beide hoofdplaatsen der Vorstenlanden op Java (en daar alléén, nergens elders op geheel Java, hetgeen wel de aandacht verdient), in Hindostan, Egypte, N. Afrika en elders, *met zulke kermisachtige drukte en vroolijkheid kan gepaard gaan*, daar het toch de gedachtenisviering van een godsdienststichter geldt! dat men te *Solo* en *Djogjo* de benaming »garēbēg" ook aan dit feest,

evenals aan dat van den 1en Sawal en 12en Bēsar, is gaan geven, en niet bijv. aan het Soerå-feest! dat daarméé gepaard ging de halfjaarlijksche storting van de padjēg, evenals bij het einde der Vasten, waardoor het jaar in twee ongeveer gelijke deelen gedeeld wordt, en het opkomen ter hoofdplaats van de Javaansche ambtenaren om hunne hulde aan den vorst te bewijzen!

Als er eene bevredigende verklaring van deze feiten gegeven kan worden, dan zal die alleen door historisch onderzoek gevonden kunnen worden. Voor Java zou dan een antwoord op de vraag gegeven moeten worden, wie de Javaansche Vorsten het eerst ingegeven hebben, dit feest aldus te vieren? Misschien zal het antwoord op die vraag — gesteld dat het gegeven kan worden — bewijzen, dat Solo en Djogjo louter het voorbeeld van Egypte bijv. hebben gevolgd! En waar van hooger hand de eerste stoot tot publieke vermakelijkheden wordt gegeven, is de groote menigte altijd bereid die voort te zetten en uit te breiden, — en hoe langer hoe meer het oorspronkelijk karakter te doen verloren gaan! Bovendien — zeer velen hebben stoffelijk belang bij zulke feestvieringen! Al wat handelen kan, kunsten kan vertoonen, of op eenigerlei wijze bij die gelegenheden wat weet te verdienen, is natuurlijk voorstander en bevorderaar van volksfeesten. En in Egypte zal het feest ook wel langzamerhand eerst zulk een zonderling karakter hebben gekregen, zoodat na verloop van tijd het oorspronkelijk denkbeeld grootendeels verloren ging. Het feest ter gedachtenisviering van het sterven van Hoesein in Perzië heeft ook wel hier en daar zulk een vorm kunnen aannemen, hoewel een sterfdag, als zoodanig, toch waarlijk niet

tot zulke wijze van feestvieren aanleiding kan geven. Neen — het zal wel eene verbastering zijn die in het verloop der tijden dit feest van zijn oorspronkelijk karakter heeft beroofd, gelijk dat met alle feesten in alle landen het geval is, waar het publiek op straat die feesten gaat beheerschen. In de Gouvernementslanden van Java weet men dan ook niets van al die pret af, en wordt de dag stil en bedaard gevierd, als ieder ander huiselijk godsdienstig feest. Menig Europeaan heeft reeds jaren op Java doorgebracht, zonder dat hij ooit iets van dat Moeloeddan der Javanen heeft gemerkt. Wel een bewijs hoe kalm die 12e Moeloed voorbij gaat.

Maar voor de Bongså-poetihan is en blijft het een groote, heilige dag, die met bijeenkomsten en godsdienstig gezang gevierd wordt. De Moeloed-dzikr's worden dan overal gehoord, waar een Goeroe zich met zijne leerlingen gevestigd heeft. En zij alléén zijn er zeker wel slechts aan gedachtig, dat de geboortenacht van den Profeet, lailatoe-'l-maulid, als één der zeven gezegende nachten wordt beschouwd, die door gebeden geheiligd behooren te worden.

Ten slotte zij U hier ter kennisse gebracht, dat, volgens Javaansche geleerden, als er in deze maand Moeloed eene aardbeving bij dag mocht plaats hebben, dit te kennen geeft, dat er veel moorden zullen gepleegd worden; en als die bij nacht plaats heeft, er zware storm op zee zal zijn! Gij kunt het nalezen in inlandsche boeken, die de voorspelkunde behandelen.

Ontvang een vriendschappelijke groete. Als altijd

t. t.

C.

ZEVENTIENDE BRIEF.

4 Januari 1884.

Amice,

Als tweede der vijf pilaren van den Islām wordt ons genoemd: het Gebed, Çalāt.

Een Moslim behoort te bidden! Dit is eene door hem ernstig op te vatten verplichting jegens Allah. Als gij in aanraking met Hadji's of Santri's mocht komen, zult gij er u van kunnen overtuigen, dat ook zij van dat gevoelen zijn. Op Java is het *nĕtĕppi-limang-waqtoe*, het çalāt in het algemeen, het vervullen der vijfmaaldaagsche gebeden, en het mee-opgaan ter Vrijdagsgodsdienstoefening, *djoemoengahan*, een kenmerk geworden der Bongsa-poetihan, waartoe ook de zoo even genoemde personen behooren. De groote menigte, de Bongsa-abangan, çalat[1]), bidt, nooit; zij zou het ook niet kunnen. Want als een Moslim goed wil bidden, moet hij er heel wat voor uit het hoofd geleerd en zich in het knielen en buigen geoefend hebben.

Want het gebed, alle bidden, van den Moslim is een ritueel bidden; het is çalat, eene godsdienstoefening uit gebed en ceremoniën bestaande, volgens zeer bepaalde voorschriften. Korān en Sonna beide leeren, niet alleen dat de Moslim moet

1) Het Arab. *Çalāt*, gebed, is in het Javaansch (uitgesproken als *Çalat* of *salat*) ook als werkwoord, voor *bidden*, in gebruik.

bidden, maar ook hoe, wanneer, waar, en onder welke omstandigheden en voorwaarden hij behoort te bidden. De waarde of onwaarde van het gebed hangt van het vervullen dezer voorschriften geheel en al af. Het is een natuurlijk gevolg daarvan, dat het gebed bij de groote menigte niet anders dan eene plichtpleging kan worden, en bij den ijveraar tot werkheiligheid en vormendienst moet leiden.

Een ieder die er den leeftijd toe heeft en rein is, behoort te bidden. De engelen worden zelfs (Kor. VII: 205) den geloovigen tot een voorbeeld gesteld. »Roept Allah aan als Allah of als den Barmhartige", zegt Moḥammad (Kor. XVII: 110), in antwoord aan de afgodendienaars, die hem in zijn gebed hadden hooren zeggen: »Ija Allah, ija Rachmān!" en daarom verweten zelf twee goden aan te roepen, hoewel hij hun had geleerd (Kor. XVI: 53), geen twee goden te aanbidden. »Hoe gij Allah ook aanroept, dat is hetzelfde; Hem behooren de schoonste namen. Zegt: »Eere zij Allah, die noch een zoon noch een deelgenoot zijner macht heeft. Hij heeft geen beschermer die Hem voor dwalen behoedt. Looft zijne grootheid!" "

»Wee dengene die bidt, maar onverschillig bij het gebed is, en het doet alleen maar opdat het gezien worde van de menschen" (Kor. CVII: 4—6).

»Neem het gebed in acht! Het gebed weerhoudt van schandelijke daden en van boosheid; het gedenken aan Allah is eene hoofdzaak. Allah weet wat gij doet!" (Kor. XXIX: 44).

In de 2e Soera wordt »het verrichten van het gebed" als een der vele kenmerken en plichten van den waren geloovige genoemd, en in de 6e Soera heet het: »Deze zijn ware geloo-

vigen, die bij het vermelden van den naam van Allah eerbiedige vreeze koesteren . . . . . en het gebed ten bepaalden tijde verrichten".

In Kor. VII : 53, 54, vermaant Mohammad de geloovigen met ootmoed en in het verborgene te bidden, niet met al te luide stem, en in vreeze en hope; »want Allah's genade is nabij dengene die het goede doet". En waar hij zelf eene proeve van een gebed in Kor. III : 188—192 geeft, heet het dat zij die aan Allah denken Hem aldus aanroepen: »O, Heere! niet te vergeefs hebt Gij alles geschapen. U zij de eere! Verlos ons van de straffe des vuurs! O, Heere! wien Gij in het (helsche) vuur stort, overlaadt Gij met schande; de boosdoeners hebben geen redder. O, Heere! wij hebben eenen prediker (Mohammad) gehoord, die ons vermaande te gelooven, zeggende: »Gelooft aan uwen Heer!" en wij hebben geloofd. Vergeef ook, o Heere! onze zonden en delg onze overtredingen uit, en laat ons sterven met de vromen. Vervul ook, o Heere! wat Gij ons door uwe gezanten beloofd hebt, maak ons niet beschaamd in den dag der opstanding. Gij breekt Uwe beloften niet!"

Zoo zou ik nog zeer vele plaatsen kunnen aanhalen, om den algemeenen geest te doen kennen, waarin Mohammad het gebed opvat. Zondevergeving en daarmee gepaard gaande verlossing van het helsche vuur, is hetgeen de geloovige vooral van Allah heeft te bidden. Daar het begrip van zonde in den Islām echter zeer oppervlakkig en zinnelijk is, kan men zoo bevroeden welke beteekenis aan die zondevergeving moet toegekend worden. Het ethisch begrip van het één zoowel als het ander ontbreekt. Van de vervulling van allerlei geestelijk- ze-

delijke behoeften kan dan ook geen sprake zijn. De doorgaande strekking van het gebed is eene vermelding van Allah's grootheid en heerlijkheid; eene opsomming zijner deugden en volmaaktheden; het loven des Scheppers door het schepsel. Van een bidden als het Evangelie ons leert kennen, is geen spoor te vinden; van het kinderlijk bidden als uitdrukking van zielsgevoelens, als een aanroepen van den »Vader in den hemel" in geest en waarheid, weet de Korān niets. Het gebed wordt een ceremonieel en ritueel bidden; en vandaar dat alle nadruk valt op de noodzakelijke verplichting, de wijze, den tijd, plaats, en allerlei bijzonderheden der vervulling van het gebed.

Omtrent den persoon des bidders leert de Korān, dat hij niet mag bidden in beschonken toestand; hij behoort gedurende het gebed daarmee alleen bezig te zijn, zonder aan iets anders te denken; vooral moet hij er op letten niet in een staat van onreinheid te verkeeren. Op reinheid legt de Islām veel nadruk; wie onrein is, mag niet alleen niet bidden, maar hij mag o. a. zelfs den Korān niet aanraken. De onreinheid wordt onderscheiden in groote en lichte onreinheid.

Maar in ieder geval behoort men zich vóór het gebed te wasschen. Doch heeft men voor eene wassching geen water, dan kan men die ook met stof verrichten. Zoo spreekt de Korān in IV : 46: »O gij geloovigen! bidt niet in beschonken toestand; wacht dan tot gij weer weet wat gij zegt. Bidt ook niet als gij u bezoedeld hebt, maar wacht tot gij u gewasschen hebt. Als gij ziek zijt, of op reis, of eene natuurlijke behoefte hebt vervuld, of eene vrouw hebt aangeraakt, en gij hebt geen water te uwer beschikking, neemt dan fijn schoon stof,

en reinigt daar gelaat en handen mee. Allah is toegevend en barmhartig!" En Kor. V: 8: »O, gij geloovigen! als gij u tot het gebed wilt begeven, wascht dan uw aangezicht, uw handen tot aan de ellebogen, en veegt uw hoofd af en uwe voeten tot aan de enkels. . . . Allah wil u daarmee geen last opleggen, maar u reinigen, en alzoo de kroon op zijne goedheid zetten, opdat gij dankbaar zijt."

Men onderscheidt de wasschingen in die van het geheele lichaam (Ghosl), en die van het gelaat, handen en voeten (Wodhoe, naar Jav. uitspraak woeloe). De eerste is alleen noodig als men in een staat van groote oneinheid verkeert; de andere behoort vóór ieder gebed plaats te hebben. Aan iedere masdjid is daartoe dan ook de gelegenheid gegeven; de Inlander noemt dat water: Banjoe-woeloe. De wetgeleerden hebben de voorschriften voor deze reinigingen tot in het minutieuse uitgewerkt, en bijv. ook voorgeschreven dat men na eene wassching de »Sjahādat" uitspreke, of wel na eene reiniging met stof de woorden: »Bismi'llahi" = »In den naam van Allah!"

Zoo behoort men ook reine kleederen aan te hebben — doch een druppeltje vlooienbloed hindert niet! — en ook de plaats waar men bidt moet rein zijn. En bij gebrek aan beter zal men dan ook vaak een Inlander zijn buisje zien uittrekken en dat als bidkleed gebruiken; want men behoort op een matje of kleed te bidden. Sommige deelen des lichaams moeten in ieder geval bedekt zijn. En het is zeer bepaald een vereischte, dat men bij het gebed het gelaat naar de richting van Mekka, de Qibla, gekeerd hebbe; en dit naar luid van Kor. II: 139, waardoor het 109e vers van deze zelfde Soera, waarbij Moham-

mad deze zaak nog vrij liet, natuurlijk opgeheven werd, evenals ook de richting naar Jeruzalem, die, naar men verhaalt, vroeger door Mohammad was aangegeven, om de Joden te winnen.

Het vijfmaaldaagsche gebed is verplichtend voor iederen Moslim. Wel spreekt de Korān XI : 116 slechts van driemaal daags, namel. bij het begin en einde van den dag en het ingaan van den nacht (vergel. ook Kor. XVII : 80, 81), maar de overlevering leert, dat Mohammad op zijn bekende nachtreis naar Jeruzalem in eene openbaring het bevel ontving het gebed vijfmaal daags voor te schrijven. En natuurlijk heeft men nu ook bewijsplaatsen daarvoor in den Korān trachten te vinden. Bijv. in Kor. XXX : 16, 17, welke plaats volgens Kasimirski aldus luidt: »Célébrez donc Dieu le soir et le matin; car la gloire lui appartient dans les cieux et sur la terre. Célébrez-le à l'entrée de la nuit, et quand vous vous reposez à midi." Die vijf gebedstijden noemt men çoebh, dlohr, açr, maghrib en isjā, terwijl het begin en einde van ieders duur in de handboeken nauwkeurig bepaald opgegeven worden.

De tijd des gebeds, en de voorbereiding tot het gebed — de adzān en iqāmat, die volgens sommigen Sonna-voorschriften, maar volgens anderen noodzakelijke verrichtingen die op de gemeente rusten, of zoogenaamde solidaire verplichtingen zijn — worden door eenen afkondiger of roeper aangekondigd, dien men moaddzin noemt. Op Java geschiedt dat veelal ten behoeve der vijfmaaldaagsche gebeden door eenen Kētib of wel Santri; doch voor het Vrijdag-gebed door eenigen tegelijk. De man behoort dan zijn vingers in

de ooren te steken, en bij de adzān luid en duidelijk, maar bij de iqāmat minder luid te spreken. De adzān — de Javaan zegt: adan — bestaat uit 19 phrazen, door herhaling samengesteld uit de volgende 6 phrazen: »Allah is groot; ik betuig dat er geen god is dan Allah; ik betuig dat Mohammad is de gezant van Allah; komt tot het gebed; komt tot het heil; er is geen god dan Allah!" Bij het ochtendgebed — d. i. çoebh, het soeboeh der Javanen, bij het aanbreken des dageraads — behoort daar nog aan toegevoegd te worden: »het gebed is beter dan de slaap." Daarop volgt de iqāmat — de Javaan zegt: kamat — bestaande uit 11 phrazen, samengesteld door herhaling der volgende 5 phrazen: »Allah is groot; ik betuig dat er geen god is dan Allah; ik betuig dat Mohammad is de gezant van Allah; alles is gereed tot het gebed; er is geen god dan Allah!" Zoowel adzān als iqāmat zijn wezenlijke bestanddeelen van het geheel des gebeds, en dus ook minutieus bepaald. Na de afkondiging der adzān moeten zoowel de afkondiger als degenen die haar hooren, eene korte zegenbede voor den Profeet uitspreken.

Onder de Javanen, en ook wel elders, worden de waktoe's — gebedstijden — door het slaan op een bēdoeg of groote trom aangekondigd. Wiens aandacht daar eenmaal op gevallen is, zal het door klank en wijze van slaan onmiddellijk herkennen. In vele masdjids's staat de bēdoeg in de voorgalerij of soerambi. Men slaat steeds drie slagen met herhaalden naslag; maar Donderdag 's middags, omstreeks half vier, worden wel 10 tot 15 slagen gedaan, ter aankondiging van den naderenden Vrijdag. Zoo ook slaat de bēdoeg lang des Vrijdags-morgens voor het Vrijdag-gebed, ongeveer te

10 à 11 uren. Op hoofdplaatsen, als Soerabaja, Samarang, Bezoeki en elders, kan de afkondiging van een minaret plaats hebben; elders geschiedt dit òf van eene verhevenheid boven den ingang, òf in de soerambi, òf wel binnen in de masdjid zelve.

Na adzān en iqāmat behoort men de bedoeling, nijāt, hoorbaar of bij zichzelven, maar altijd zeer bepaald, uit te spreken, dat men dit of dat gebed zal doen. Aan de nijāt verbindt men onmiddellijk de takbīr, eene formule bestaande uit de woorden: »Allahoe akbaroe", d. i. »Allah is groot." De handen heeft men bij het uitspreken der takbīr tegenover de schouders opgeheven. Dan laat men de handen zakken tot beneden de borst, en legt de rechterhand op de linkerpols. Men richt dan den blik ter aarde, en zegt Kor. VI: 79, 163, op, waaraan de bidder nog toevoegt: »Ik neem mijn toevlucht tot Allah tegen den gesteenigden satan!" Dan reciteert men de 1e Soera, de Fatiha, zegt: Amin! en zegt dan weer eene Soera, korter of langer, al naar den aard van het gebed, op; en begint dan met de buigingen, rokoe's, enz. enz. Genoeg — volgens de Sjafi'ieten bestaan de vijf dagelijksche gebeden te zamen minstens uit 17 rak'at's, d. i. afdeelingen; en nog 34 andere zaken is het verdienstelijk bij het gebed in acht te nemen. Het is verkieselijk deze gebeden in een masdjid te doen; kan dit niet dan verricht men ze waar men maar eene eenigszins afgezonderde, reine plaats kan vinden. Aan den oever eener rivier of de zijde van eenen weg kan men het dagelijks zien, maar ook doet menigeen het in zijne woning. De Korān wijst reeds op vele dezer bijzonderheden, maar de wetgeleerden hebben die later zeer uitgesponnen. De

Sji'ïten bijv. kennen wel een 660 tal voorschriften bij het gebed. Gij ziet: een vrome heeft heel wat te leeren, wil hij goed bidden! Zoo moeten bijv. bij eene knieling de knieën, de handen, het aangezicht en de neus den grond raken; dit is een vereischte. Maar wat het bidden op zulk eene manier per slot van rekening worden moet, ligt voor de hand. Heeft men onder het bidden het ongeluk te lachen, te kuchen, te zuchten, te weenen, of wel eet of drinkt of zegt men wat, dan is het gebed te vergeefs gedaan; onbetamelijk is het bij het gebed zich even om te wenden, enz. Herhaling van het gebed is dan voorgeschreven.

Behalve het boven besproken vijfmaaldaagsche gebed, kent de Islām ook nog andere, ook vrijwillige, niet-verplichte gebeden; »want" — zoo heet het — »de beste van de religieuse handelingen die men met zijne lichaam verrichten kan, is het gebed." En zoo heeft men dan de gebeden bij de feesten, bij eklipsen, om regen, en voor dooden. Volgens Kor, LXII : 9 moet men des Vrijdags met de gemeente in de masdjid samenkomen tot het gemeenschappelijke gebed — djoemoengahan — waarvoor ook alles, zoowel wat voorganger als gemeente betreft, tot in de kleinste bijzonderheden bepaald is. Het gebed tarawih — tarawéhan zeggen de Javanen — in iederen nacht gedurende de maand Ramadhān te verrichten, beschreef ik reeds vroeger. Ook de zoogenaamde »zeven gezegende nachten, »lailāt mobarakāt," die men in het gebed behoort door te brengen, noemde ik reeds meermalen, evenals ik reeds van de gebeden bij de bedevaart sprak.

Bij alle gebeden nu worden grootere of kleinere stukken

van den Korān gebezigd. Zij vormen, nevens enkele vastgestelde formulen, in het algemeen den inhoud van ieder gebed. Korānlezen en bidden zijn nauw aan elkander verwant; de Korān — zegt Prof. Niemann — is het voornaamste gebedenboek. Hieruit volgt dat er slechts weinigen zijn die recht verstaan wat zij bidden. Ook is men gewoon de Sjahādat uit te spreken, en Gods eigenschappen tot Zijne verheerlijking als gebed op te noemen. Hiertoe bezigt men een rozenkrans, die uit 99 kleine en één grooter kogeltje bestaat; elk van deze duidt eene van Allah's eigenschappen aan, en het grootste den naam Allah. Ik zag er onlangs in een spoorwagon onder het rijden nog een Arabier ijverig gebruik van maken. Volgens velen is een gebed nietig waarbij de 1e Soera niet opgezegd wordt; zij wordt buitendien bij zeer vele gelegenheden uitgesproken. Maar waarschijnlijk zoudt gij niet vermoed hebben, dat de Korān ook in de 9e Soera een vers bevat, het 114e, waarin het gebed voor ongeloovigen bepaald verboden wordt: »al waren het ook uwe naaste bloedverwanten, daar het toch bekend is dat zij voor het helsche vuur bestemd zijn."

De groote menigte der Javanen bidt nooit, schreef ik boven reeds. Namel. niet als Mohammadaan. Toch kent zij iets, dat wij met den naam gebed zouden willen bestempelen; het is het meestal geknield uitspreken, hoewel dat niet bepaald noodig is, van eene vaak duistere formule, rapal, adji, bij gewijde beelden en boomen, in bosschen, op graven, bij bruggen, en op welke plaatsen al niet meer! Een koopman zal bijv. met eenige artikelen naar de pasar gaan, en passeert een offerboom. Fluks spreekt hij zijn rapal, al of niet ge-

paard met het neerleggen van 1 of 2 centen, bloemen, of wat reukgoed — borèh — dat hij aan den boom smeert. Als men door een bosch gaat, zal men een andere rapal uitspreken, opdat men geen tijger of roover ontmoete. En van dergelijke rapal's, allen formulen, gewoonlijk in gewoon Javaansch met vele oud-Javaansche en slechts een enkel Arabisch woord, formulen die vaak op het eigenlijke geval waarvoor zij gebezigd worden, volstrekt geen betrekking hebben, vaak eenvoudig onzin bevatten, maar toch als zoodanig geijkt zijn, zijn er tientallen in gebruik. Dat de vrome Mohammadaansche Javaan al deze formulen en praktijken verwerpt, zeg ik niet; het is toch bekend dat ook hij op gewijde graven, bijv. te Ngampèl, Giri en elders, gaat bidden en offeren. Doch als ik hier verder op in wilde gaan, zou ik te ver afdwalen en heel wat te schrijven hebben.

Letten wij nu op het gebed zooals de Islām dat verlangt, dan zal men, ook met het oog daarop, evenals op alle andere geboden, het gaarne Hauri, in zijne bekroonde prijsverhandeling, nazeggen, dat »man dem Islām nicht darf nachsagen, er entbehre des sittlichen Ernstes", maar ook dat »er nicht selten seinen Geboten die Spitzen abbricht". — »Im Allgemeinen ist die Sittlichkeit des Islāms dieselbe wie die des nachexilischen Judenthums, die in Pharisäismus ausartete. Damit ist auch ausgesprochen, was schon in dem mangelhaften Offenbarungsbegriff begründet ist: die Gerechtigkeit, die vor Gott gilt, ist Werkgerechtigkeit. Der Himmel muss verdient werden, die Seligkeit ist das Lohn für den Gehorsam. Wahre Heilszuversicht ist dabei nicht möglich."

Hoe ware het te wenschen, dat de Javaan-Mohammadaan

van ieder Christen hier kon leeren, wat eigenlijk »bidden" is, het »bidden in geest en waarheid tot den Vader in den hemel". Welk een geheel anderen invloed zou de Europeesche maatschappij dan op de Inlandsche uitoefenen!

Doch genoeg voor ditmaal. Ik heb nog wel meer over dit en nog andere onderwerpen te schrijven, doch leg voorloopig hierbij de pen neer, om die later, zoo God wil, weer eens op te nemen.

Ontvang als altijd eene vriendschappelijke groete, en geloof mij

t. t.

C.

INHOUD.

